

**Т. Н. ЗИЁЗОДА, М. А. МАҲМУДЗОДА, А. Г. ХОЛИҚЗОДА,
З. И. ИСКАНДАРОВ, Р. Ш. СОТИВОЛДИЕВ,
С. Т. ЗИЁЕВА, Н. МУРОДОВА, Ғ. ЛУТФОНОВ**

ҲУҚУҚИ ИНСОН 10

**Китоби дарсӣ барои
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

**Наشري 3-юм
бо тағйироту иловаҳо ва коркарди нав**

**Зери таҳрири умумии доктори илмҳои педагогӣ
профессор Т. Н. Зиёзода**

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2022**

ТДУ (УДК) 373. 167. 1 (072)
ТКБ (ББК) 63.3 (2 Тоҷик) Я 73 + 74.263.1
М-95

М-95. Зиёзода Т. Н., Маҳмудзода М. А., Холиқзода А. Г.,
Искандаров З. И., Сотиволдиев Р. Ш., Зиёева С. Т., Муродова Н.,
Лутфонов Ф. **Ҳуқуқи инсон.** Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми му-
ассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Маориф», 2022. – 192 сах.

ХОНАНДАГОНИ АЗИЗ!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва
онро тоза нигоҳ доред. Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам
ин китоб дар ҳолати хуб дастраси хонандагони дигар гардад.

ҶАДВАЛИ ИСТИФОДАИ КИТОБ

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (бахои китобдор)	
				аввали сол	охири сол
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99947-1-659-3
Моликияти давлат

©Маориф, 2022

САРСУХАН

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфҳои 8 ва 9-ум фанни асосҳои давлат ва ҳуқуқро омӯхта, дар бораи сохти давлатии мамлакатамон, вазифаҳо ва масъулияти ҳар як инсон ва шаҳрванд дар назди давлат ва чомеа дониши зиёд андухтед. Дар соли таҳсили мазкур шумо фанни нав – «Ҳуқуқи инсон»-ро меомӯзед. Таъкид менамоем, ки идомаи он дар синфи 11 таълим дода мешавад.

«Ҳуқуқи инсон»... Шумо бо ин мафҳуми ҳуқуқӣ бори аввал дучор мешавед. Ин мафҳум дар барномаҳои шабакаҳои телевизион ва радио садо медиҳад, дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ зуд-зуд ба чашм мерасад. Он ба инсон нигаронида шуда, ба ӯ хизмат мекунад. Конститутсияи мамлакатаи моро кушоед. Дар боби якуми он «Асосҳои сохтори конституционӣ» шумо хоҳед хонд, ки «Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд» (моддаи 5). Ба инъикоси ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд боби дуюми Конститутсия бахшида шудааст. Ба масъалаҳои риоя ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон бисёр созишномаҳои байналмилалӣ низ бахшида шудаанд. Воқеан «ҳуқуқи инсон» чист ва чаро дар айни замон, сарфи назар аз фарқиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва динӣ дар байни халқҳои мамлакатҳои гуногун ҳуқуқи инсон дар тамоми ҷаҳон чун яке аз муҳимтарин арзишҳои тамаддуни инсонӣ доништа мешавад?

Умедворем, ки китоби дарсии мазкур ба шумо барои пайдо кардани ҷавоб ба ин саволи ҳамагонӣ кӯмак мерасонад.

Ҳарчанд қисми зиёди китоби дарсӣ ба масъалаҳои ҳуқуқшиносӣ бахшида шудааст, тасдиқ кардан хатост, ки ҳуқуқи инсон танҳо ба масъалаҳои қонунгузорӣ ва истифодаи он дахл мекунад. Мафҳуми ҳуқуқи инсон саршор аз ақидаҳои амики фалсафӣю ахлоқист. Асоси онро арзишҳои ахлоқие ташкил медиҳанд, ки аз ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ, ривоятҳои қадимаи халқҳои гуногун, ғояҳои маорифпарварони гузашта, аз ҷумла тоҷику форс сарчашма мегиранд.

Аммо дар дунё муносибат ба ҳуқуқҳои инсон якранг нест ва ин зухурот пеш аз ҳама бо он сабаб арзи вучуд кардааст, ки ба ҷуз арзишҳои умумии ахлоқӣ дар ҳар чомеа арзишҳои алоҳидаи танҳо ба вай хоси дар раванди инкишофи пешинааш ташаккулёфта мавҷуданд. Ба ин тарик, дар паси ин ҳар қадоме аз фарқиятҳо дар муносибат ба ҳуқуқҳои инсон ҳамеша фарқиятҳо дар муқаррароти арзишӣ мавҷуданд ва дарку фаҳмиши моҳият ва сабабҳои онҳо барои ҳар касе, ки ғамхорӣ ба ватан – Тоҷикистонро қарзи худ меҳисобад, басо муҳим аст.

Эҳсоси масъулият боз аз он ҷиҳат басо муҳим аст, ки ҳуқуқҳои инсон на ҳама вақт пурра риоя карда мешаванд. Маҳдудиятҳои махсуси ҳуқуқӣ, масалан, дар ҳолатҳои офатҳои табиӣ, фалокатҳои техногенӣ, низоъҳои мусаллаҳона, вабоҳои (эпидемияҳои) калону барои ҳаёти одамони зиёд

хатарнок амал мекунамд. Вале ҳатто дар ин ҳолатҳо ҳам дараҷаи чунин маҳдудиятҳо аз доираи муқарраркардаи қонуни махсус берун буда наметавонад ва ҳуқуқҳои нисбатан муҳим дар ҳамин ҳолатҳо ҳам набояд маҳдуд гарданд. Дар ҳолати муқаррарӣ ҳам фаромӯш кардан мумкин нест, ки ҳуқуқҳои инсон ва вазифаҳои ӯ дар назди давлат ва ҷомеа ҳаргиз ҷудо нестанд ва барои аъзои ҷомеа дар байни ин вазифаҳо аз ҳама асосиаш вайрон накардани ҳуқуқҳои дигарон аст.

Ҷомеа ва ҳуқуқҳои инсон тағйирпазир ва рушдбанда буда, дар баробари пешрафти инсоният якҷоя ташаккул ёфта буданд ва имрӯзу фардо низ инкишоф меёбанд. Шумо аз китоби дарсӣ батафсил мефаҳмед, ки он чӣ гуна ба амал омадааст ва баъд ба ҳулосаи муҳиме хоҳед омад, ки ҳамаи ҳуқуқҳои инсон тақсимнашаванда, вобастаи ҳамдигаранд ва ба якдигар алоқаманд мебошанд.

Амалишавии ҳуқуқҳои инсон ба ташаккули шахсият вобаста аст. «Чавонон ба ҳаёти мустақилона қадам ниҳода, ҷойи худро дар ҷомеа муқаррар кардан мехоҳанд. Дар пеши онҳо интиҳоби касб, ба вучуд овардани оила, пайвастан ба ҷунбишҳои муайяни сиёсӣ ва ниҳоят дарёфтани мавқеи устувори шахрвандӣ барин масъалаҳо пайдо мешаванд. Ҳамаи ин омилҳои ҳастанд, ки шахсиятро ташаккул медиҳанд», - таъкид кардааст Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо чавонон.

Фаромӯш накунад, ки ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешрафту ташаккули минбаъдаи он чун давлати пуриқтидори демократӣ, риоя ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсонро барои ҳама кафолат медиҳад, ин кафолат ба мавқеи фаъолонаи шахрвандию ҳаётии инсон ва шахрванд вобаста аст.

Китоби дарсӣ аз фаслҳо, фаслҳо аз бобҳо ва бобҳо аз мавзӯҳои алоҳида таркиб ёфтаанд. Барои ташаккули донишу малакаи шумо ба истилоҳоти асосӣ дар матни китоб, иқтибосҳо аз қонунҳои сарчашмаҳо ва аксҳо, инчунин саволу супоришҳо барои корҳои мустақилона, ки дар охири ҳар мавзӯ оварда шудаанд, ҳамроҳ гардидаанд. Истифодаи самараноки онҳо ба ташаккули салоҳиятнокии шумо, толибилмон, аз фанни ҳуқуқи инсон нигаронида шудаанд.

Таваралӣ Нозимпур ЗИЁЗОДА

ФАСЛИ I.
ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ, ТАНОСУБ БО
ДАВЛАТ ВА ЧОМЕА

БОБИ 1.
МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

§ 1. МАФҲУМИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН

1. Мафҳум ва таносуби ҳуқуқ ва озодиҳои инсон. Ҳуқуқи инсон яке аз арзишҳои муҳимтарини тамаддуни ҷаҳонист. Амалисозӣ ва ё баръакс вайрон кардани ҳуқуқи инсон ба инкишофи рӯҳӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии давлат, ҷомеа ва ҳар як шахсияти алоҳида таъсир мерасонад. Онҳо барои он заруранд, ки моҳияти инсонии ҳар одам ҳимоя карда ва нигоҳ дошта шавад, барои ҳар инсон зиндагонии шоистаю шарафмандона таъмин гардад.

Як гурӯҳи муаллифони ҳуқуқҳои инсонро чун воситаи муваффақшавии инсон ба неъматҳои асосии моддию маънавӣ ва амалисозии лаёқату истеъдодҳои он медонанд. Гурӯҳи дигар ҳуқуқҳои инсонро ҳамчун усули худтасдиқкунии нотакрору мустақилонаи шахсият маънидод мекунанд, зеро ҳуқуқҳои инсон он талаботи шахсиятро ошкор месозанд. Таъминсозии онҳо ба вай имконият медиҳад, ки ӯ чун узви ҷомеаи мушаххас инкишоф ёбад. Файласуфон мегӯянд, ки ҳуқуқи инсон нуқтаи назари махсус ба сохти ҷаҳон ва мавқеи инсон дар он мебошад. Мувофиқи ақидаи онҳо ҳуқуқи инсон мафҳуми ҳуқуқи муайянкунандаи муносибати байниҳамдигарии инсон ва давлат (ҳокимият) мебошад.

Дар фаҳмиши имрӯза аксаран ҳуқуқҳои инсон чун имкониятҳои муҳими табиӣ рафтор ва инкишофи инсон дар ҷомеа ва давлат, хусусиятҳои ҷудонопазире, ки худуди озодиҳои ӯро муайян мекунанд, баррасӣ мешаванд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки шахсият дар давлат ва ҷомеа дорои ҳуқуқҳои зиёд мебошад. Ҳар одам чун иштирокдори муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ: оилавӣ, меҳнатӣ, молӣ, сиёсӣ ва ғайра ин ҳуқуқхоро барои қонеъсозии талаботи худ, муваффақшавӣ ба ҳадафҳои муайяни ҳаётии хеш истифода мекунад. Ҳуқуқҳои ҳастанд, ки ба манфиатҳои ҳаррӯзаи одамон марбутанд, масалан, ҳуқуқҳои мусофир дар автобуси шаҳрӣ, ҳуқуқҳои харидор дар мағоза ва дигар ҳуқуқҳои, ки барои қонеъсозии талаботи нисбатан муҳим, аз қабилҳои ҳуқуқҳои одамоне, ки ақди никоҳ мебанданд, ҳуқуқҳои меросгирон ва ғайра нигаронида шудаанд. Ҳамаи ин ҳуқуқҳои гуно-

гуни шахсият ҳуқуқҳои рафтори имконпазири одам мебошанд, ки дар қонунгузорию ҳар мамлакат таҳким меёбанд.

Вале фарқ кардани ин ду мафҳум – «ҳуқуқҳои инсон» ва «ҳуқуқҳои пураҳаммиати шахсият» – ҷоиз аст. Зеро мафҳуми ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқҳои нисбатан пураҳаммиати шахсият дар ҳар як давлату ҷомеа, дар тамоми ҷаҳон, ҳуқуқҳои фаҳмида мешаванд, ки бе онҳо шахс наметавонад чун инсон арзи ҳастӣ кунад, ҷунончи: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият, ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба таҳсил. Ҳуқуқи инсон ҳамон чизест, ки арзиши инсонии ҳар кадом мард, зан ва кӯдакро таъмин менамояд.

Ҳуқуқи инсон ҷорӣ рафтори имконпазири инсон аст, ки бо қонун, ҳаҷмчунин бо қоидаҳои ахлоқӣ, сиёсӣ, динӣ кафолат дода шудааст.

Ҳуқуқ инсонро чун имконияти ба амал баровардани рафторҳои муайян, вале дар доираи қонун, бе вайрон кардани қоидаҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои дигар, масалан, роҳ надодан ба беэҳтиромӣ нисбат ба одамони дигар баррасӣ кардан мумкин аст. Одамон ҳуқуқҳои худро озодона амалӣ сохта, бо якдигар ҳамкорӣ мекунанд. Аз ин рӯ манфиатҳои яке метавонанд муҳолифи манфиатҳои дигаре бошанд. Ҷунончи ҳар одам ҳуқуқи истироҳат кардан дорад, вале вай ин ҳуқуқи худро амалӣ сохта, наметавонад ҳуқуқҳои дигаронро поймол кунад. Масалан, дар хонаи худ шабона бо овози баланд мусиқӣ гӯш карда, пеш аз ҳама, бояд дар бораи ҳуқуқи ҳамсояҳо ба истироҳат фикр кунад.

Хеле муҳим аст, ки мафҳумҳои «ҳуқуқи инсон» ва «бартарӣ» фарқ карда шаванд, зеро ҳуқуқи инсон ҳаргиз бартарӣ ҳисоб намешавад. Ҳамаи одамон, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, ранги пӯст, эътиқод ва дигар омилҳо аз нигоҳи шаъну эътибор ва ҳуқуқҳо баробаранд.

Ба ҷуз истилоҳи «ҳуқуқи инсон» дар адабиёт бисёр вақт истилоҳи «озодии инсон» низ дучор меояд. Баъзан ҳатто ибораи «ҳуқуқ ба озодӣ» истифода мешавад. «Ҳар як одам ба озодии афкор, вичдон ва дин ҳуқуқ дорад», – иқрор аст яке аз муҳимтарин ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ – Эълумияи умумии ҳуқуқи башар. Вале ба ҳар ҳол баъзе фарқиятҳои байни мафҳумҳои «ҳуқуқи инсон» ва «озодӣ»-ро баррасӣ кардан мумкин аст.

Озодии инсон худмуайянкунии шахсият, имконияти бе ягон маҷбур-созӣ мувофиқи иродаи худ амал кардан аст.

Агар ҳуқуқи инсон имконияти ба ҷо овардани амалҳои муайян бошад, пас, озодиҳои инсон чунин соҳаҳои фаъолияти одам мебошанд, ки давлат ба онҳо набояд дахл кунад, одам онҳоро бе иштироки давлат ҳам амалӣ мегардонад. Давлат на танҳо ба соҳаи озодиҳои фардии шахсият бояд даҳолат накунад, балки инчунин бояд Ҳимояи ӯро аз даҳолати одамони дигар таъмин наояд. Масалан, дар давлати демократӣ муҳим будани ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ ва эътиқоди динӣ пазируфта мешавад. Ин кори шахсӣ ва интиҳоби шахсии ҳар одам аст ва давлат набояд ба мансубияти одам ба ин ё он эътиқоди динӣ таъсир расонад.

Бо вучуди тафовутҳои зикргардидаи байни ҳуқуқ ва озодиҳои инсон онҳо ба ҳамдигар тавҷам буда, якдигарро пурра месозанд, инчунин, ба дараҷаи баробар аз ҷониби давлат кафолат дода ва Ҳимоя карда мешаванд.

«Ҳуқуқи шахсият» ва «ҳуқуқи инсон» чист? Ҳуқуқҳои инсон бо кадом хусусиятҳои фарқкунандаанд? Зери мафҳуми «озодиҳои инсон» ҷиро мефаҳманд?

2. Шаъну эътибор ҳамчун асоси концепсияи ҳуқуқи инсон. Асоси ҳуқуқҳои инсонро арзиши муҳимтарин – шаъну эътибор ташкил медиҳад, ки онро аз нигоҳҳои гуногун баррасӣ кардан мумкин аст.

Аз як ҷониб, шаъну эътибор умуман эътироф шудани арзиши инсон ҳамчун мавҷуди олии соҳиб ақлу вичдон, сарфи назар аз сифатҳои мушаххас ва махсусиятҳои характери ӯ мебошад.

Софокл навиштааст: «Дар олам бисёр чизҳои бузург ҳастанд, вале бузургтар аз одам чизе нест». Ж. Ж. Руссо: «Даст кашидан аз озодиҳои худ, даст кашидан аз шаъну эътибори инсонии худ, аз ҳуқуқи инсон, ҳатто аз уҳдадорихост».

Одамони табиатан дар муносибат бо ҳамдигар бояд дар рӯҳи бародарӣ, эътиромии шаъну эътибор, ҳуқуқҳо ва озодиҳои одами дигар рафтор наоянд.

Шаъну эътибор ҳосияти объективии инсон, арзиши олии ӯ, муносибати боэътиромона ба дигар одамони, давлатҳо ва ҷомаҳоест, ки арзишмандии ҳама гуна шахсиятро эътироф мекунад.

Аз чониби дигар, шаъну эътибор баҳои одами мушаххас аз тарафи дигар одамон, аз чониби чома эътироф шудани он сифатҳои ахлоқӣ, интеллектуалӣ ва корӣ, дараҷаи масъулиятнокӣ, ки ин одам соҳиб мебошад. Одам ҳар қадар сифатҳои мусбат дошта бошад, шаъну эътибори вай дар чома ҳамон қадар баланд аст.

Фикр кунед, ба андешаи шумо кадом сифатҳо ва ҷиҳатҳои характер шаъну эътибори инсонро инъикос мекунад?

Ба ҳамин тариқ, категорияи шаъну эътибор бо мафҳумҳои **вичдон** (эҳсоси масъулияти маънавӣ барои амалҳои худ дар назди одамони атроф, худбаҳодихӣ ба рафтори хеш) ва **қарз** (лаёқати мувофиқсозии амалҳои худ бо манфиатҳои ҷамъият) зич алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз боз, як тарафи мафҳуми «шаъну эътибор» аз чониби ҳар як инсон дарк гардидани алоқамандии худ бо чома, аҳаммият, нақш, сахм ва таъсири худ (шаъну эътибори худ) дар он мебошад. Дар шаъну эътибори шахсӣ як навъ майле ба муносибати муайян ба худ, талаби эҳтиром аз чониби дигарон ва умуман, аз чониби чома мавҷуд аст.

Шаъну эътибори инсон сарчашмаи ҳуқуқ ва озодиҳои ӯст. Қисматҳо дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳо дар бисёр конституцияҳои замони ҳозира бо мафҳуми «шаъну эътибори инсон» оғоз мешавад. Аз ин ҷиҳат Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест. Дар моддаи 5-и он омадааст: «Ҳаёт, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд». Шаъну эътибор маънои ҳимоя аз зӯроварии ҷисмонӣ ва таъсиррасонии рӯҳониро дорад. Ҳеч кас набояд мавриди шиканча, зӯроварӣ, муносибати бераҳмона ва ҷазодихӣ қарор гирад. Шаъну эътибор ҳимояи шараф, обрӯю нуфуз ва номи неки инсонро низ ифода мекунад. Ҳимояи шаъну эътибори шахсият аз чониби давлат амалӣ мегардад. Ягон ҳолате барои костагии он асос шуда наметавонад.

3. Муносибатҳои гуногун ба ҳуқуқи ва озодиҳои инсон. Дар ҷаҳони имрӯза нисбат ба ҳуқуқи озодиҳои инсон муносибати ягона вучуд надошта, дар ин хусус як қатор ақидаҳо, назарияҳо, таълимот ва тасаввурот мавҷуданд. Ҳамаи онҳо бо шароити таърихӣ, сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии инкишофи ҳар давлат, хусусиятҳои фарҳангӣ ва анъанавии ин ё он чома асоснок гардонда шудаанд. Аммо байни тамоми гуногунрангҳои таълимот оид ба ҳуқуқҳои инсон якчанд назарияро ҷудо кардан мумкин аст,

ки таърихи қадимӣ ва то имрӯз ҷонибдорону муҳолифони худро доранд. Масалан, барои барқарорӣи ғояи ҳуқуқҳои инсон назарияҳои табиӣ-ҳуқуқӣ ва позитивӣ (мусбат) таъсири ҳалқунанда расондаанд. Тибқи аввал ҳуқуқи инсон хусусияти **табиӣ** дорад ва ба ҳар одам аз лаҳзаи таваллудаш мансуб аст. Тибқи назарияи дуҷум одам ҳуқуқҳои худро аз **давлат** мегирад.

Дар давраи инқилобҳои буржуазии асрҳои XVII-XVIII-и Аврупо муносибати табиӣро ба ҳуқуқҳои инсон бисёр мутафаккиронро маорифпарварони бузург ҷонибдорӣ карданд ва инкишоф доданд. Тарафдорони ин назария дар Ҳолландия Гуго Гросий ва Спиноза, дар Англия Томас Гоббс ва Чон Локк, дар Фаронса Жан-Жак Руссо ва Волтер, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Томас Чеперсон ва Александр Ҳамилтон ва дигарон буданд. Чун мутафаккирони замони гузашта ҷонибдорони имрӯзаи ин назария низ бар он ақидаанд, ки ҳуқуқу озодиҳои инсонро на Худо ато кардаасту на давлат додааст. Ин ҳуқуқҳо ба вай танҳо бар он сабаб мансубанд, ки вай, пеш аз ҳама, **инсон** аст. Онҳо зухури ҳастияи табиати ӯянд ва бинобар ин, табиӣ номида мешаванд. Ҳуқуқҳои табиӣи инсон ба ҳеч гуна дарҷ кардану навишти ҳуқуқӣ ва таҳкимбахшии қонунӣ эҳтиёҷ надоранд.

Ба ақидаи ҷонибдорони муносибати позитивӣ ҳуқуқҳои инсон аз давлат бармеоянд ва давлат мувофиқи салоҳиди худ шакл, ҳаҷм ва мундариҷаи онҳоро муайян мекунад, яъне онҳоро ба инсон ҳада карда, ҳамзамон ҳудудҳои даҳлати худро ба ҳаёти шахсии шахрвандон муайян месозад. Ҳуқуқҳои инсон бояд ҳатман дар қонунҳо таҳким ёбанд, дар акси ҳол онҳо аз ҷониби давлат ҳимоя карда намешаванд, Бинобар ин, чунин ҳуқуқҳоро **позитивӣ** мегӯянд.

Дар ҷаҳони имрӯза омехтагии байниҳамдигарии муносибатҳои табиӣ ва позитивӣ беш аз пеш мушоҳида мешавад.

Инсон ҳуқуқу озодиҳои худро дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ, чи бо одамони дигар ва чи бо давлат амалӣ месозад. Аз ин нуқтаи назар боз ду назария – **амудӣ** ва **уфуқиро** чудо кардан мумкин аст. **Назарияи амудӣ** аз ҷониби давлат эътироф, риоя ва ҳимоя шудани ҳуқуқҳои инсонро (муносибати амудӣ) дар назар дорад. Инсон ҳуқуқҳои худро ҳамеша дар муносибат бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор амалӣ гардонда, аз як ҷониб, риоя ва ҳифз гардидани ҳуқуқҳои худро талаб менамояд, аз ҷониби дигар, дар назди давлат уҳдадорӣҳои муайянро ба ҷо

меорад. **Назарияи уфукӣ** риояи ҳукуку озодихоро дар муносибатҳои ҳамдигарии байни одамон (муносибати уфукӣ, бе ҳеҷ гуна даҳолати давлат, масалан, дар оила, байни ҳамсифон) дар назар дорад. Ҳар ду назария ҳам дар қонунгузори инкишоф ёфтаанд: ҳар як одам бояд ҳукуку озодихоӣ дигар одамонро эҳтиром ва риоя кунад.

4. Характери гуногунчанбагии ҳуқуқҳои инсон. Мафҳуми ҳуқуқҳои инсон характери гуногунчанбагӣ дорад, вай маънои амиқи на танҳо юридикӣ, балки сиёсӣ, иқтисодӣ-ичтимоӣ, фалсафӣ ва ахлоқиро соҳиб аст. Асоси ҳуқуқҳои инсонро нуктаҳои асосии ахлоқ, ки аз ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ ва афкори мутафаккирони гузашта маншаъ мегиранд, нишон медиҳанд.

Ҷанбаи ахлоқии ҳуқуқҳои инсон аз он иборат аст, ки вай ғояи арзишмандии ҳар як шахсият, шаъну эътибори инсон, озодӣ, оштинопазирӣ ба зӯроварӣ ва ҷабру зулму ифода мекунад.

Аз нигоҳи фалсафӣ мафҳуми ҳуқуқҳои инсон ба ғояи гуманизм, яъне инсондӯстӣ асос ёфтааст.

Ҷанбаҳои сиёсии ҳуқуқи инсон аз он иборат аст, ки онҳо бо демократия пайванди ногузастанӣ доранд. Асоси демократия ҳокимияти халқ аст, вале агар шахрвандон дар давлат аз ҳуқуқҳои инсон маҳрум бошанд, пас онҳо имконият надоранд, ки иродаи худро ифода намоянд ва дар идоракунии давлат ширкат варзанд.

Ҳуқуқи инсон ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ-иқтисодӣ мустақилият ва соҳибхитӣро молумулкии ҳар шахрванд, имконияти амалисозии талаботи иқтисодии худ тавассути амалигардонии ҳуқуқ ба меҳнат, барои сатҳи шоистаи зиндагӣ, ба моликияти хусусиро ифода мекунад. Ғайр аз ин, дар чунин моҳият ҳуқуқи инсон бо ёрии иҷтимоӣ ба одамони бенавою эҳтиҷманд пайвастагии ногузастанӣ дорад.

Ҳуқуқи инсон ҳамчунин мафҳуми юридикист. Ҳуқуқи инсон маҳз аз нигоҳи ҳуқуқӣ имконияти ба амал баровардани рафторҳои муайяни бо қонуни ҳар мамлакат ва созишномаҳои байналмилалӣ кафолатдошуда мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ аксаран ҳуқуқи инсонро субъективӣ меноманд, зеро он ба субъекти алоҳида мансуб аст. Ва ҳар одам метавонад аз он озодона мувофиқи хоҳишу иродааш бе ягон фишор истифода намояд ва дар ин маврид ҳуқуку озодихоӣ дигар одамонро ҳалалдор насозад.

Фикр кунед, ҳуқуқҳои инсонро боз аз кадом нигоҳ баррасӣ кардан мумкин аст? Масалан, оё ҳуқуқҳои инсон ҷанбаҳои экологӣ, таърихӣ ва ғайра доранд?

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳуқуқу озодиҳои инсон чист?*
2. *Ин гуфтаи Далайламоро бо диққат хонед: «Ба он андозае, ки қор ба ҳуқуқҳои инсон дахл мекунад, фарқ надорад, ки он одами Шарқ аст ё Ғарб, Чануб аст ё Шимол, сафедпӯст аст ё сиеҳпӯст, ё зардпӯст – ҳамаи мавҷудоти одамӣ аз лаҳзаи таваллуд то марг ҳуқуқҳои яқхела доранд. Мо ҳама яқхелаем». Шумо ин гуфтаро чӣ навъ мефаҳмед?*
3. *Шумо кадом назарияро дар бораи ҳуқуқҳои инсонро медонед?*
4. *Аз ҳуқуқҳои табиӣ ва позитивии инсон мисолҳо оред.*

§ 2. МОҲИЯТИ ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН

1. Моҳияти ҳуқуқи инсон. Дар фалсафа истилоҳи «моҳият» ҳосияти доимию асосии ашёро ифода мекунад, ки бе он вай маъни надорад. Барои муайян кардани моҳияти ҳуқуқҳои инсон зарур аст, ки ҳосиятҳо ва ҷиҳатҳои асосии ифодакунандаи ҳуқуқ ва озодиҳо ҳамаҷониба омӯхта шаванд. Ба қатори чунин ҷиҳатҳои асосӣ инҳоро мансуб доништан мумкин аст:

Аввалан, ҳуқуқҳои инсон дар одамон аз лаҳзаи таваллуд чун шартӣ ҷудонопазири мавҷудият, ки табиати одамӣ барои зиндагӣ инкишофи ӯ талаб менамояд, пайдо мешаванд.

Дуюм, дар ҳуқуқҳои инсон арзишҳои муҳимтарини умумии инсонӣ, ки бояд онҳо ҳар кадоме, сарфи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, эътиқоди динӣ ва асосҳои дигар истифода шаванд, ифода мегарданд. Ҳуқуқҳои инсон худ арзиши волотаринанд, ки бояд ҳимоя шаванд.

Сеюм, ҳуқуқҳои инсон андозаи озодии одам ва имкониятҳои истифода аз неъматҳои моддӣ маънавис, ки байни онҳо ин унсурҳои ҷудо кардан мумкин аст: ҳаёт, саломатӣ, шараф, эътибор, амнияти шахсӣ, моликият ва боз бисёр ҷиҳазҳои дигар. Дар ин маврид ҳуқуқҳои инсон аз уҳдадорӣ дар назди ҷомеа ва давлат ҷудонашавандаанд ва уҳдадорӣ аз ҳама муҳим вайрон накардани ҳуқуқҳои дигарон аст.

Чорум, ҳуқуқҳои инсон мавқеъ ва нақши одамро дар ҳаёти ҷомеа инъикос менамояд. Дар сурате ки эътибори одам паст зада нашавад, худро дар рафтор ва масъулият барои амалҳои озод ҳис кунад, ҳуқуқҳои ӯ боэътимодона ҳимоя шуда бошанд, инсон дар ҳаёти ҷомеа ва давлат фаъолона иштирок мекунад.

Панҷум, ҳуқуқҳои инсон дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва қонунгузории ҳар давлат зикр шудаанд. Чунончи дар конституцияҳои аксари мамлакатҳои ҷаҳон қисматҳо ё бобҳои алоҳидаи ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бахшидашуда мавҷуданд.

Шашум, амалисозии ҳуқуқҳои инсон ба кафолатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, яъне ба шароити ҳар як мамлакати мушаххас вобастаанд. Ба кафолатҳои иқтисодӣ инҳо мансубанд: инкишофи иқтисодии мамлакат, сарватҳо ва неъматҳои моддӣ ҷомеа, дараҷаи даромади шаҳрвандон. Масалан, амалисозии ҳуқуқ ба манзил бевосита ба суръати сохтмони манзилгоҳҳо ва ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ба инкишофи системаи нигоҳдории тандурустӣ вобаста аст. Ба кафолатҳои сиёсӣ махсусиятҳои инкишофи демократия дар мамлакат, гуногунрангии сиёсӣ, тақсимои ҳокимият, мавҷудияти ташкилоти ҷамъиятиро мансуб доништан мумкин аст.

Ҳамаи онҳо ба амалисозии чунин ҳуқуқҳои сиёсӣ, масалан, ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ ва ғайра таъсир мерасонанд. Ба кафолатҳои ҳуқуқӣ зикр гардидани ҳуқуқҳои инсон дар қонунгузории давлат ва амалисозии нуктаҳои қонун дар амалияро мансуб доништан мумкин аст. Ҳама гуна санадҳо, фармонҳо, амру фармоишот, дастурҳо, ки ҳуқуқу озодиҳои муқарраргардидаро кам ё инкор мекунанд, ғайриқонунӣ мебошанд.

Фикр кунед, ки зеро мафҳуми кафолатҳои маънавӣ чӣ дар назар дошта мешавад? Оё дараҷаи маданиятнокии ҷомеа, маълумотнокии одамон, маънавияту рӯҳоният ба амалисозии ҳуқуқҳои инсон таъсир расонда метавонанд?

2. Нақш ва вазифаҳои ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи ҳозира. Инкишофи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар ҷомеаи ҳозира нақши ҳалқунанда мебозад. Риояи ҳуқуқҳои инсон муттаҳидии ҷомеаро таҳким мебахшад, ташаббускорӣ, некуаҳволии моддӣ, ватандӯстӣ, ҳисси эҳтиром ба Ватанро афзун месозад.

Дар шароити эътироф ва Ҳимояи қадру номуси шаҳрвандон нақши ташаббусҳои ҷамъиятӣ афзуда, ҳар гуна институтҳои ҷамъиятӣ таъсис меёбанд, воситаҳои нави ахбори омма пайдо мешаванд, ҷомеаи шаҳрвандӣ ташаккул ёфта, рӯ ба рушд меорад.

Вазифаи ахлоқӣ-маънавии ҳуқуқҳои инсон дар ҳамаи намояндагони ҷомеаи ҳозира ташаккул додани арзишҳои ахлоқӣ эътиқоде мебошад, ки ҳуқуқ, озодиҳо, шаъну эътибори инсон, сулҳ дар

тамоми ҷаҳон, адолатнокӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва дигар арзишхоро ҳимоя мекунад.

Вазифаи ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқҳои инсон, ки дар одамон ташаккул додани муқаррарот ва муносибати ҷаҳонбинӣ ба равандҳои инкишофи ҷомеа ва давлат, пеш аз ҳама, инсондӯстӣ (гуманизм) ва рад кардани зӯроварӣ, тарбияи эҳсоси масъулият барои рафтори худ баҳри тақдири Ватан ва умуман инсониятро дар назар дорад, ба он хеле наздик аст.

Вазифаи маърифатноксозие, ки ҳуқуқи инсон ба ҷо меорад, тарғиби иттилоот, донишҳо дар бораи озодӣ, шаъну эътибори одам, механизмҳои амалисозиву ҳимояи ҳуқуқи инсон ва ғайра мебошад. Танҳо одами бомаърифат метавонад ҳуқуқҳои худро амалӣ созад.

Вазифаи ҳуқуқии ҳуқуқҳои инсон таъминии амният ва ҳимояи шахсиятро аз таҳдидҳои бешумор ба мавҷудияти он, нигоҳдории тартибот дар муносибати байни одамон, ҳамчунин, миёни одам ва давлатро дар назар дорад.

Ниҳоят, вазифаи сиёсии ҳуқуқҳои инсон ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, ҷомеаи шахрвандӣ ва шахсиятҳои иҷтимоан фаъол мебошад.

Ҳамин тариқ, амалисозии ҳуқуқҳои инсон барои инкишофи ҷомеаи ҳозира нақши ҳалқунанда дорад. Некуаҳволии мамлакат аз мавқеи худӣ шахрвандон, ки алоқамандии худро ба тақдири ҳеш ва ояндаи ворисон хуб мефаҳманд, вобастагӣ дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Қадам ҷиҳатҳо асоси моҳияти ҳуқуқҳои инсонро муайян мекунанд?*
2. *Қафолатҳоеро, ки ба амалисозии ҳуқуқҳои инсон таъсир мерасонанд, номбар кунед.*
3. *Ҳуқуқҳои инсон дар ҷомеаи ҳозира қадам вазифаҳоро ба ҷо меоранд?*

БОБИ 2. ҲУҚУҚИ ИНСОН: ПРИНЦИПҲО ВА НАВЪҲО

§ 3. ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. Мафҳуми принципҳои ҳуқуқи инсон. Ҳуқуку озодиҳои инсон ормонҳои инсондӯстӣ, адолат, озодӣ, баробарҳуқуқӣ, таҳаммулпазириро ифода мекунанд. Амалишавии ҳуқуқҳои инсон ба рои инкишофи ҷомеаи муосир, ҳимояи имрӯзу фардои инсоният нақши ҳалкунанда мебозад.

Ба хотир оред, кадом ҳосиятҳо ва ҷиҳатҳои асосӣ ба ҳуқуку озодиҳои инсон ҳоссанд?

Гояҳо ва муқаррарот дар бораи моҳият ва аҳаммиятнокии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро, ки бо таъбироти муҷаз ва рехта ифода гардида, ба сифати ҳадафҳо ва нишонҳо баҳри минбаъд амалишавии онҳо баромад мекунанд, аксаран принципҳои ҳуқуқи инсон меноманд. Ин принципҳо асоси арзишманди ҳуқуку озодиҳои инсонро ташкил медиҳанд.

Принципҳои ҳуқуқи инсон гояҳои бунёдие мебошанд, ки мундариҷа ва таъйиноти иҷтимоии ҳуқуқи инсонро муайян мекунанд.

Расми 1. *Принципҳои ҳуқуқи инсон:*

- Тақсимнашаванда будани ҳуқуқи инсон;
- Вобастагии байниҳамдигарии ҳуқуқи инсон;
- Робитаи байниҳамдигарии ҳуқуқи инсон;
- Умумӣ ва универсалӣ будани ҳуқуқи инсон.

Барои тавсифи принципҳои асосӣ, ки бунёди роиҳои ҳуқуку озодиҳои инсонро ташкил медиҳанд, маънии мафҳумҳоеро, чун «гуманизм» (инсондӯстӣ), «баробарҳуқуқӣ», «демократизм», «ҳамраъӣ», «таҳаммулпазирӣ», «шаъну эътибор» ва ғайра, ба хотир овардан лозим аст.

Ба ин тариқ, гуманизм системаи ақидаҳоест, ки инсонро чун арзиши олигарин эътироф мекунад. Бо ормонҳои гуманизм эҳти-

роми шаъну эътибори ҳар як одам, эътироф кардан, риоя ва ҳимояи ҳукуку озодиҳои ҳар як шахсият пайванди ногустастанӣ дорад.

Ба хотир оред, ки зери истилоҳи «шаъну эътибори одам» чиро мефаҳманд?

Ҳамаи одамон шаъну эътибор ва ҳуқуқҳои баробар доранд. Баробарҳуқуқӣ бо мафҳуми «демократизм» алоқамандии зич дорад. Муттаҳидшавӣ, ёрии байниҳамдигарӣ, дастгирӣ, эътирофи ҳамдигар ва албатта, эҳтироми ҳуқуқҳои дигарон, масъулият ба рои рафтору амалҳои худ мафҳуми «ҳамраъӣ»-ро ифода мекунад. Таҳаммулноқӣ омодагӣ ба қабули дигар одамон, тавре ки ҳастанд ва бо онҳо дар асоси баробарҳуқуқӣ, ризоят ва эҳтироми якдигар ҳамкорӣ карданро пешбинӣ менамояд. Ҳамаи мафҳумҳои дар боло зикршуда принципҳои асосии ҳуқуқи инсонро ташкил медиҳанд.

2. Принципҳои асосии ҳуқуқи инсон. Принципҳои асосии ҳуқуку озодиҳои инсон инҳо мебошанд; умумӣ ва универсалӣ будани ҳуқуқҳои инсон; тақсимнашавандагӣ ва ҳамбастагии ҳуқуқҳои инсон; баробарӣ ва манъи маҳдудсозии онҳо дар асосҳои таъбиъӣ.

Умумӣ ва универсалӣ будани ҳуқуку озодиҳои инсон яке аз принципҳои асосӣ маҳсуб мешавад.

Универсалӣ, яъне оммавӣ, умумӣ будан аст. Универсализм мавҷудияти хосиятҳои ҳамаро фарогирандаю гуногунҷабҳаест, ки бо аҳаммиятнокии гуногунранги функцияҳои гуногунро иҷроқунанда барои бисёр мақсадҳо қобили қабул аст.

Принсипи умумиятноқӣ ва универсалӣ чунин маъниҳо дорад: яқум, ҳамаи одамони рӯи Замин соҳиби ҳуқуку озодиҳо мебошанд; дуом, ҳамаи ҳуқуку озодиҳо аз нуқтаи назари эътирофи мундариҷаи онҳо универсалианд: ҳаёт, ҳуқуқ ба шахрвандӣ, озодии эътиқод, озодии ҷойивазқунӣ ва бисёр ҳуқуку озодиҳои дигар ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз сохти давлатию сохтори ҷамъиятӣ, режими сиёсӣ, махсусиятҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ, мақоми байналмилалӣ мамлакате, ки ин одамон дар он зиндагӣ мекунад; сеюм, одам ҳар ҷое бошад ва ҳар қадар тағйири макон кунад ҳам, соҳиби ҳуқуку озодиҳои асосӣ мебошад; чорум, ҳуқуқи инсон кори дохилии давлате нест, ки одам шахрванди

он маҳсуб мешавад. Дар ҷаҳони имрӯза масъалаҳои ҳуқуқи инсон боиси нигарони қариб ҳамаи давлатҳо, тамоми ҷомеаи байналмилалӣ гардидаанд.

Дигар принципи муҳимтарин ҷудоинопазирии ҳуқуқҳои инсон мебошад. Моҳияти он аз ин иборат аст, ки ҳуқуқҳои инсон ба ҳар одами дар ҷаҳон зиндагикунанда, ба он сабаб ки вай ИНСОН мебошад, аз лаҳзаи таваллуд мансубанд. Касе ва чизе ҳақ надорад, ки одамро аз ҳуқуқу озодиҳои табиатан ба ӯ мутааллику дар қонунгузориҳои байналмилалӣ ва миллӣ зикргашта маҳрум созанд. Худи одам ҳам моҳияти инсонии худро гум накарда, ҳуқуқҳои ҷудоинопазири хешро рад карда наметавонад.

Ба принципҳои асосӣ ҳамчунин принципи тақсимнашавандагӣ ва ҳамбастагии ҳуқуқҳои инсон мутааллиқ аст. Моҳияти ба ҳам вобаста будани он ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ иборат аст. Вайрон кардани як гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳо ҳатман боиси вайрон гардидани гурӯҳи дигари ҳуқуқу озодиҳо мегардад. Масалан, бе амалишавии як силсила ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) – ҳуқуқи мурочиат кардан ба суд ва муҳокимаю баррасии одилонаи судӣ, сиёсӣ (озодии суҳан, ҳуқуқ баҳри иштирок кардан дар гирдиҷамоиҳо ва намоишҳо) баъзан ҳимоя кардани ҳуқуқу озодиҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба сатҳи шоистаи зиндагӣ, раҳой аз гуруснагӣ) номумкин аст.

Тақсимнашавандагии ҳуқуқҳои инсон монетае дар роҳи таъбиқи одамон бо ҳар гуна асосҳо шуда, ба амалишавии боз як принцип – баробарии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд зич вобаста аст.

Таъбиз маънои ҳамагуна фарқгзорӣ, истисно кардан ва афзалиятнокиро дорад, ки ба таври баробар амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳоро радд ё маҳдуд мегардонад.

Принципи мазкур чунин маънӣ дорад, ки ҳамаи одамон ба якдигар бояд чун ашхоси баробари худ муносибат кунанд. Ҳуқуқҳо ба ҳама кафолат дода мешаванд: занҳо бо мардон ва кӯдакону ҷавонон бо калонсолон баробарҳуқуқанд, ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Принципи баробарҳуқуқӣ имтиёзҳои ноадолатонаро эътироф накарда, ҳама гуна таъбизро, манъ мекунад. Аз ин рӯ принципи манъи маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бо асосҳои таъбизӣ низ яке аз принципҳои муҳимтарин маҳсуб меша-

вад. Аммо баъзе ҳуқуқҳои инсонро давлат тибқи қонун ва танҳо ба манфиати амнияти ҷомеа, ҳимояи ахлоқ, саломатӣ ва дигар ҳуқуқҳои одамон метавонад маҳдуд кунад.

Фикр кунед ва доир ба таъбиз мисол гӯед.

3. Таҳкими принципҳои ҳуқуқи инсон дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон. Принципҳои асосии ҳуқуқи озодиҳои инсон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузорию миллии таҷассуми худро ёфтаанд.

Чунончи, тибқи моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва ҳуқуқи озодиҳои ӯ арзишҳои олианд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифзи менамояд.

Моддаи мазкур аҳамияти махсусро дорост, зеро он ғояҳои инсондӯстӣ, эҳтиром кардани қадру эътибори ҳамаи одамон, уҳдадорӣҳои давлат оид ба эътироф кардан ва ҳимоя намудани ҳуқуқи озодиҳои асосиро таҳким мебахшад. Ғайр аз ин, тибқи моддаи 42-и Конститутсия дар қаламрави Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки ҳуқуқи озодиҳо ва шаъну эътибори дигар одамонро эҳтиром намояд.

Моддаи 17-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои баробарҳуқуқӣ ва манъи таъбизро инъикос мекунад. Мувофиқи ин модда ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ҳуқуқи озодиҳои ҳар фардро қафолат медиҳад.

Дар моддаи 14-и Конститутсия нуктае таҳким ёфтааст, ки ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ гардонида мешаванд ва маҳдудсозии онҳо танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқи озодиҳои дигар шаҳрвандон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи соҳти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ мумкин аст.

Бисёр принципҳои бунёдии ҳуқуқи инсон дар дигар санадҳои меъёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд.

Қонунгузорию ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои асосии ҳуқуқи озодиҳои инсонро таҳким бахшидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ибораи «принципҳои ҳуқуқи инсон» чиро ифода мекунад? Асоси принципҳои ҳуқуқи инсонро кадом мафҳумҳои муҳимтарин ташкил медиҳанд? Принципҳои асосии ҳуқуқи инсонро номбар кунед.
2. Ин гуфтаҳоро бодикқат хонед: «Инсондӯстӣ реша ва меваи нақӯкорист. Оне сазовори таъзим кардан аст, ки соҳиби ин хислат аст» (Конфутсий); «Агар хоҳем, ки моро эҳтиром кунанд, мо низ бояд

- ба дигар одамон ва умуман ба инсоният эҳтиром дошта бошем» (И. Кант). Ба андешаи шумо, ҳамаи ин суханонро чӣ муттаҳид мекунад? Ин ҷо дар бораи принципҳои ҳуқуқи инсон сухан меравад?*
3. *Шумо маънии истилоҳи «таҳаммулпазирӣ»-ро чӣ навъ мефаҳмед?*
  4. *Ба андешаи шумо, агар одам сатҳи шоистваи зиндагӣ надошта бошад, оё принципҳои бунёди ҳуқуқу озодиҳои инсон вайрон шудаанд?*
  5. *Оё принципҳои асосии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфтаанд?*

§ 4. ТАСНИФИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. Меъёрҳои таснифи ҳуқуқҳои инсон. Ҳар як одам аз лаҳзаи таваллуд то замони марг дорой маҷмӯи васеи ҳуқуқу озодиҳои ба ҳам алоқаманду вобастаи яқдигар мебошад. Бинобар ин, ногузир зарурати дар системаи ягона нишон додани ҳамаи ин ҳуқуқу озодиҳои гуногун ва тақсим кардани онҳо аз рӯи аломатҳои (меъёрҳои) хосашон, яъне таснифи онҳо пеш меояд.

Тасниф системаи ба андозаи баробар тобеъсозии мафҳумҳост, ки дар асоси ба назар гирифтани аломатҳои умумӣ ва алоқамандиҳои қонунии байни онҳо мураккаб гардидааст.

Чунин аломатҳои (меъёрҳои) умумӣ инҳо шуда метавонанд: соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсон, замони пайдошавии ҳуқуқу озодиҳо, ашхосе, ки ба онҳо мансубанд, имконияти маҳдудсозии онҳо, таҳкимбахши дар санадҳои меъёрӣ ва ғайра.

Фикр кунед, ки ҳуқуқу озодиҳои табиӣ ва мусбат бо кадом аломатҳои умумӣ тавсиф мешаванд?

Ба таври дақиқ ба гурӯҳҳо (намудҳо) ҷудо кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон на ҳамеша имконпазир аст ва ҳама гуна таснифот шартист. Ҳуқуқ ба таҳсилро ҳамчун ҳуқуқи шахсии ҳар як одам, ҳамчун ҳуқуқи иҷтимоӣ, ки давлат кафолат медиҳад ва ҳамчун ҳуқуқи фарҳангӣ баррасӣ кардан мумкин аст.

Ҳангоми таснифи ҳуқуқу озодиҳо ба гурӯҳҳо ва намудҳо, ҳамчунин, бояд дар хотир дошт, ки ҳуқуқу озодиҳоро ба асосию дуюмдараҷа тақсим кардан нашоуд. Ягон ҳуқуқ бояд боло бардошта ва бар зарари ҳуқуқи шахси дигар тафсир бахшида нашавад, ҳар як ҳуқуқ барои мукамал будани зиндагии инсон зарур аст ва бо ҳуқуқи дигар набояд иваз карда шавад.

2. Тасниф аз рӯйи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти. Дар ҷаҳони имрӯза яке аз тақсимои маъмули ҳуқуқи озодиҳои инсон аз рӯйи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти одам ва ҷамъият ба намудҳои тасниф намудан мебошад, ки дар онҳо ҳуқуқи озодиҳо амалӣ мешаванд.

Амалан дар ҳамаи санадҳои меъёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва дохилидавлатии ба ҳуқуқҳои инсон умуман (на ба ягон гурӯҳи алоҳида) бахшидашуда, ҳуқуқи озодиҳо ба шахсӣ (шаҳрвандӣ), сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ тақсим карда шудаанд.

Ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ на танҳо ба шаҳрвандони давлат, балки ҳамаи одамон, ки дар қаламрави он зиндагӣ мекунанд, мутааллиқанд. Онҳо асоси мақоми ҳуқуқии одамро ташкил дода, аз нигоҳи баромад характери табиӣ доранд ва ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд ба ягон маҳдудият мутааллиқанд. Мубориза бо вайронкунии ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ вазифаи давлат мебошад. Ҳуқуқҳои муҳимтарини ин гурӯҳ инҳоянд: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсият, озоде аз ғулومӣ, зӯрварӣ ва маҷбурсозӣ, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва манзил, озодеи вичдон ва эътиқоди динӣ, озодеи бастанӣ ақди никоҳ ва ғайра.

Ҳуқуқи озодиҳои сиёсӣ имконияти иштироки одам (чун қоида, шаҳрванди мамлакат)-ро дар ҳаёти сиёсии ҷомеа, дар ташаккул ва амалишавии ҳокимияти давлатӣ ифода мекунанд. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ба мустақкам намудани алоқамандии шаҳрванд бо ҷомеа ва давлат нигаронида шудаанд. Ҳадафи онҳо аз роҳ надодан ба муносибати бетарафонаи одамон ба тақдир ва фаъолияти давлати худ иборат аст. Бинобар ин, онҳоро ҳуқуқҳои оммавӣ низ мегӯянд. Ба ҳуқуқҳои сиёсӣ инҳо мансубанд: озодеи суҳан ва эътиқод, ҳуқуқи дастрасӣ ба хизмати давлатӣ, ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҳуқуқи иштирок дар ҳаракатҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ, озодеи ҷамъомадҳо, намоишҳо ва ғайра. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳам ба таври инфиродӣ ва ҳам якҷоя бо дигар ҳуқуқҳои метавонанд амалӣ шаванд.

Ҳуқуқи озодиҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба таъмини некуаҳволӣ ва сифатнокии ҳаёти одам равона шудаанд. Ин ҳуқуқҳо ба одам имконият медиҳанд, ки ӯ дар соҳаи истеҳсолот ва тақсими неъматҳо иштирок карда, кафолат ва ҳимояи давлатии озодеи иқтисодӣ ва муътадили ҳаёти иҷтимоии худро соҳиб шавад. Ба ин гурӯҳи ҳуқуқҳо мансубанд: ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ, озодеи фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқ ба меҳнат ва ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқи меросгирӣ, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳифзи саломатӣ ва ғайра.

Фикр кунед, ки ҳуқуку озодиҳои зерин ба кадоме аз гурӯҳҳои зикршуда мансубанд: ҳуқуқ ба баррасии боадолатонаи судӣ ва ҳуқуқ ба кумаки адвокат дар суд, ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист, ҳуқуқ ба иттилоот, озодиҳои эҷодӣ, ҳуқуқ ба гирифтани кумақпулиҳо?

3. Тасниф аз рӯйи замони пайдоиш. Ба чуз таснифоти зикршуда, ки яке аз соҳаҳои асосии фаъолияти ҳаётии ҷомеа эътироф шудааст, ки ҳуқуқҳои инсон, ҳамчунин, аз рӯйи замони пайдоиш ва таҳкимёбӣ дар аснод ба се насл зертақсим мегарданд: яқум (охири асри XVIII), дуум (охири асри XIX), сеюм (солҳои 70-уми асри XX).

Ғояи наслҳои ҳуқуқи инсон аз шиорҳои Инқилоби бузурги Фаронса “**Озодӣ, баробарӣ, бародарӣ!**” маншаъ гирифта аз ҷониби ҳуқуқшинос Карел Васак таҳия шудааст.

Зери таъсири ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) пешрафти илмӣ-техникӣ, алалхусус дар соҳаи генетика, тиб, информатика, клонсозӣ, трансплантатсия (пайванди узвҳои одам) номгӯйи ҳуқуқҳои нав беш аз пеш меафзояд.

4. Навъҳои дигари таснифот. Шумораи хеле зиёди навъҳои дигари таснифот мавҷуданд. Масалан, аз рӯйи мақоми сиёсӣ-ҳуқуқии шахсият (дар одам мавҷуд будани шахравандии давлат) ҳамаи ҳуқуку озодиҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: ҳуқуку озодиҳои ба ҳар одам мутааллиқ сарфи назар аз шахравандии ӯ ва ҳуқуку озодиҳои мутааллиқ танҳо ба шахраванди ҳар як давлати мушаххас. Дар ин ҳолат ҳуқуку озодиҳои сиёсиро асосан шахравандони давлат амалӣ месозанд.

Аз рӯйи субъектҳо чунин фарқҳо мегузоранд: **ҳуқуқҳои инфиродии ба ҳар одам мутааллиқ ва ҳуқуқҳои дастаҷамъонаи мутааллиқ ба гурӯҳҳои алоҳидан иҷтимоӣ.**

Субъект – шахс, гурӯҳи одамон, ташкилот ё ягон иттиҳодияи дигаре, ки мувофиқи қонунгузориҳои мамлакат соҳиби ҳуқуқҳо буда, ба зимма уҳдадорӣҳо низ дорад.

Меъёри дигари таснифот таҳкими ҳуқуку озодиҳо дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст. Бо асоси мазкур ҳуқуку озодиҳоро ба **асосӣ (конститутсионӣ)** ва **муштақ (мушаххасгардонанда)** тақсим кардан мумкин аст. Ҳуқуқҳои конститутсионӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфта, нуктаҳои асосии асноди байналмилалиро таҷассум мекунанд. Онҳо тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон (шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ)-ро фаро ме-

гиранд. Ҳуқуқҳои аз инҳо муштақ одатан дар санадҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқи милли таҳким бахшида мешаванд.

Ҳамаи ҳуқуқу озодиҳо вобаста ба имконияти муваққатан маҳдуд кардани давлат ба **мутлақ**, ки боздоштану маҳдудсозии онҳо дар ягон ҳолат мумкин нест (масалан, ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ аз шиканча) ва **нисбӣ**, ки ба муҳлати муайяне дар ҳолатҳои қорӣ кардани вазъияти фавқулода ё вазъияти ҷангӣ маҳдуд кардан ва боздоштан мумкин аст, ҷудо мешаванд. Чун қоида, ба ҳуқуқҳои мутлақ ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ мансубанд.

Аз рӯйи нақши давлат дар таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон гурӯҳҳои зеринро ҷудо кардан мумкин аст: ҳуқуқу озодиҳои мусбат ё **позитивӣ**, ки дар қонунгузори давлатӣ, чун қоида, дар шакли “ҳар инсон ба ... ҳуқуқ дорад”, “давлат вазифадор аст, ки баҳри амалишавӣ ва ҳимояи онҳо тамоми шароитро фароҳам орад” дақиқан муқаррар гардида, таҳким ёфтаанд ва ҳуқуқу озодиҳои манфӣ ё **негативӣ**, ки ба онҳо давлат ва шахси дигаре ҳуқуқи даҳолат кардан надоранд, шомиланд. Ба ҳуқуқҳои позитивӣ мансубанд: Қисми асосии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ, ҳуқуқ ба таҳсил ва ёрии тиббӣ, таъминоти иҷтимоӣ, дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ ва ғайра. Ба ҳуқуқҳои негативӣ аксари озодиҳои шахсӣ мутааллиқанд, масалан, озодии эътиқоди динӣ, ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Тасниф чист? Қадом меъёрҳои таснифи ҳуқуқу озодиҳо ба шумо маълуманд?
2. Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро номбар кунед.
3. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва боби марбут ба ҳуқуқҳои инсонии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодидқат хонед ва нақшаи зеро пур кунед:

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон	Эъломияи умумии ҳуқуқи башар
1. Ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) Моддаи _____	Моддаи _____
2. Ҳуқуқҳои сиёсӣ Моддаи _____	Моддаи _____
3. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ Моддаи _____	Моддаи _____
4. Ҳуқуқҳои фарҳангӣ Моддаи _____	Моддаи _____

БОБИ 3. АСОСҲОИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§ 5. АСОСҲОИ УМУМИИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

1. Мафҳуми маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон. Аз ҷониби ҳар як инсон амалисозии ҳуқуқу озодиҳояш бо масъулияти ӯ барои амалҳояш, инчунин уҳдадорихоӣ вай дар назди ҷомеа ва давлат пайванди ногусастанӣ дорад. Ҳар як одам дар интиҳоби амалҳои хеш озод аст, аммо чунин озодӣ ҳаргиз комилу мутлақ нест. Бинобар ин, зарурати бо қонун таҳким бахшидани доираи муайяни рафтору амалҳои инсон мавҷуд аст. Бо ин мақсад ва баҳри муваффақшавӣ ба мувозинати байни манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат маҳдудиятҳои оқилонаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҷорӣ карда мешаванд.

Маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бо қонунгузорӣ таҳким бахшидани ҳудуди зарурии амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодиҳои дигар одамон ва муътадил фаъолият кардани ҷомеа ва давлат аст.

Дар ҷаҳони имрӯза маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар ҳолатҳои муайяни зерин мумкин аст: бо мақсади эҳтиром ва ҳимояи ҳуқуқҳои дигар одамон; таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи соҳти давлатӣ ва ғайра. Маҳдудсозиҳои ҷоришаванда бояд бо принципҳои инсондӯстӣ, адолатнокӣ ва ҳушахлоқӣ мутобиқ бошанд. Тадбирҳои маҳдудсозӣ набояд ғайриқонунӣ ва аз ҳад зиёд бошанд ва ҳуқуқу эътибори инсонро паст зананд.

Қадам ҳуқуқҳо нисбӣ ва мутлақ номида мешаванд?

2. Асосҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар қонунгузориҳои байналмилалӣ ва миллий. Дар қонунгузориҳои ҳозираи байналмилалӣ ва миллии як қатор давлатҳо ду шакли асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд таҳким бахшида шудааст: асосҳои умумии маҳдудсозиҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар шароити муқаррарӣ мумкин аст ва асосҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд хангоми вазъиятҳои фавқулода.

Асосҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуқу озодихоии инсон дар шароити муқаррарӣ дар Эъломиаи умумии ҳуқуқи башар таҳким бахшида шудааст:

Ҳар як инсон дар бобати татбиқи озодихоии худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофу эҳтироми ҳуқуқу озодихоии дигарон ва қонеъ гардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳолии умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст.

*Қисми 2-и моддаи 29-и
Эъломиаи умумии ҳуқуқи башар*

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати қорӣ кардани маҳдудсозии ҳуқуқу озодихоии инсон ва шаҳрвандро дар шароити муайян бо мақсади нигоҳдории тартибот, ҳимояи ҳуқуқу озодихоии одамон ва дигар арзишҳои Тоҷикистон эътироф менамояд.

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодихоии шаҳрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳури раво дониста мешавад.

*Қисми 3-и моддаи 14-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақсадҳои маҳдудсозии ҳуқуқу озодихоии инсон ва шаҳрванд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудсозии ҳуқуқу озодихоии инсон ва шаҳрвандро танҳо бо мақсадҳои зерин раво медонад: таъмини ҳуқуқу озодихоии дигар шаҳрвандон, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии мамлакат. Ҳамаи ҳадафҳои зикршуда ба ҳамдигар алоқаманданд.

Маҳдудсозии бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодихоии дигар шаҳрвандон қоришаванда бо амалишавии уҳдадорихоии ҳар як одам бевосита алоқаманд мебошанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон ва ҳуқуқу озодихоии ӯро арзиши олитарин эълон доштааст.

Ҳуқуқу озодихоии нисбиро дар асоси қонун метавон маҳдуд кард. Масалан, тибқи моддаи 22-и Конститутсия, ки ҳуқуқи дахлнопазирии манзилро таҳким мебахшад, ба ҷуз ҳолатҳои пешбиникардаи қонун ба манзили касе зада даромадан мумкин нест. Вале агар соҳиби манзил ҳуқуқҳои дигар одамонро вайрон кунад,

муоинаи манзил аз чониби намояндагони мақомоти хифзи ҳуқуқ, бозрасиҳои санитарияи зидди сӯхтор мумкин аст.

Маҳдудсозиҳои бо мақсади таъмини тартиботи ҷамъияти ҷоришаванда ба кӯшиши давлат баҳри ба ҳамаи шаҳрвандон аз чониби қонун додани кафолати муътадилӣ дар ҷомеа вобаста аст.

Тарғиб ва амалиёти ҷудоиндозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст. Ғайр аз ин маҳдудсозиҳои нисбат ба ҳуқуқ ба иттилоот ҷоришаванда бевосита бо ҳимояи сохти конституционӣ алоқаманданд. Чунончи, ҳуқуқ ба озодии ахбор на танҳо бо ҳуқуқи дигар одамон ба махфӣ будани ҳаёти шахсӣ, сирри шахсӣ оилавӣ, инчунин хифзи сирри давлатӣ маҳдуд карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Иборати “маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд” чӣ маъно дорад?
2. Дар қонунгузориҳои Қумҳурии Тоҷикистон кадом асосҳои умумӣ ва ҳадафҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳои инсон пешбинӣ шудаанд?

§ 6. НОРАВОИИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҶОИ ҶУДОГОНАИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД ДАР ШАРОИТИ ВАЗЪИЯТИ ФАВҚУЛОДА

1. Мафҳумҳои вазъияти фавқулода ва маҳдудсозии ҳуқуқи инсон. Ба ҷуз маҳдудсозиҳои умумии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар шароити муқаррарӣ раво аст, давлат метавонад, ҳамчунин, маҳдудсозиҳои умумии ҳуқуқи озодиҳои ҷудогонаи инсон ва шаҳрвандро дар вазъиятҳои фавқулода ҷорӣ намояд.

Одатан, вазъияти фавқулода дар мамлакат дар ҳолатҳои, ки ба ҳастии миллат ё шароити муътадили зиндагии ҳама (қисм) аҳоли, мавҷудияти худӣ давлат таҳдид мекунад ва амалҳои муқаррарии мақомоти давлатии ҳокимият барои ба танзим даровардани чунин вазъият кофӣ нестанд, ҷорӣ карда мешавад. Чунин таҳдидҳо аз инҳо бармеоянд: дигаргуниҳои ҷиддии харобиовари табиӣ (сӯхторҳо, обҳезиҳо, заминларзаҳо, гуруснагӣ, эпидемияҳо, ҳамлаи ҳайвонот ва ҳашароти зараррасон), омилҳои берунии (амалиёти ҷангии давлатҳои хориҷӣ), омилҳои дохилидавлатӣ (бадшавии вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли, муташанниҷ гардидани вазъии сиёсӣ дар ҷомеа). Дар ин маврид давлат баҳри ба эътидол овардани вазъияти баамаломата ва баргарафтозиҳои оқибатҳои манфии он ба мақсади нигоҳ доштани тартиботи ҷамъ-

иятӣ дар қаламрави худ маҷбур аст, ки чораҳои фавқулода бинад. Ин чораҳо дар навбати аввал маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои муайяни шаҳрвандон ва ба зиммаи онҳо гузоштани уҳдадориҳои иловагиро пешбинӣ менамоянд.

Вазъияти фавқулода чораҳои муваққатии ба мақсади таъмини амнияти шаҳрвандон ва давлат эълонгардида дар ҳолати ба амал омадани таҳдиди воқеӣ ба ҳаёти аҳолии мамлакат, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, истиқлолияти давлат ва тамомияти арзии он аст.

2. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маҳдудсозии ҳуқуқҳои инсон дар шароити вазъияти фавқулода. Махсусиятҳои ҷорӣ намудани режими вазъияти фавқулода дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҳдудсозии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар ин давра дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии ҚТ “Дар бораи режими ҳуқуқии вазъияти фавқулода» (аз 3 ноябри соли 1995), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи аҳолии ва ҳудудҳои аз вазъиятҳои фавқулодаи характери табиӣ ва техногендошта» (2004) ва дигар санадҳои меъёрӣ таҳким ёфтаанд.

Қонун «Дар бораи режими ҳуқуқии вазъияти фавқулода» чунин шартҳои ҷорӣ кардани вазъияти фавқулодаро дар Тоҷикистон пешбинӣ менамояд:

- 1) хангоми офатҳои табиӣ, садамаҳо, эпидемияҳо, ки ба ҳаёту саломати аҳолии таҳдид мекунад;
- 2) хангоми вайронкунии оммавии тартиботи ҷамъиятӣ, ки ба ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон таҳдиди воқеӣ мекунад;
- 3) хангоми кӯшишҳои ғасби ҳокимияти давлатӣ ё дигаргунсозии сохти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи зӯрварӣ;
- 4) хангоми таарруз ба тамомияти арзии давлат, ки ба тағйир ёфтани сарҳадҳои он таҳдид мекунад;
- 5) хангоми зарурати барқарорсозии тартиботи ҳуқуқи конституционӣ ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ.

Дар мамлакатҳои гуногун усулҳои «худии» ҷорӣ кардани режими вазъияти фавқулода мавҷуданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қисми дуюми моддаи 46-и Конститутсия ҳуқуқ дорад, ки дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ ё дар маҳалҳои алоҳидаи зери хатар қарордошта бо фаврӣ пешниҳод кардани

фармон дар ин хусус ба тасдиқи чаласаи якҷояи Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо огоҳсоии СММ вазъияти ғавқулода эълон намояд. Муҳлати вазъияти ғавқулода 3 моҳ буда, дар сурати зарурат онро дароз кардан мумкин аст.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷорӣ гардидани вазъияти ғавқулода маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои гуногунро пешбинӣ менамояд. Масалан, вобаста ба таҳдиди мавҷуда давлат метавонад режими махсуси корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳоро муқаррар кунад, яъне рӯзи кории баъзе кормандон (духтурон, ҳарбиён, коркунони милитсия) дароз мешавад.

Маҳдудиятҳо танҳо дар сурати мавҷудияти таҳдиди воқеӣ ва дар асоси қонун ҷорӣ мегарданд.

3. Норавоии маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои ҷудоғонаи инсон ва шаҳрванд дар шароити вазъияти ғавқулода. Баробари ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки нисбат ба онҳо дар шароити вазъияти ғавқулода аз ҷониби давлат ҷорӣ кардани маҳдудиятҳо мумкин аст, чунин гурӯҳи ҳуқуқи озодиҳои мавҷуданд, ки маҳдудсозии онҳо дар ягон шароит раво нест. Чунин ҳуқуқи озодиҳоро мутлақ меноманд.

Мутобиқи қонунгузориҳои байналмилалӣ ҷорӣ гардидани вазъияти ғавқулода барои маҳдудсозии чунин ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) асос шуда наметавонад: ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, озодӣ аз шиканҷа ва дигар намудҳои муносибати бераҳмонаю ҷазодиҳӣ, озодӣ аз ғулумӣ ва ҳолати озод набудан. Ин ҳуқуқҳо арзиши табиӣ дошта, маҳдуд карда намешаванд.

Мутобиқи моддаи 47-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити вазъияти ғавқулода ҳуқуқҳо ва озодиҳои дар моддаҳои 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25 ва 28-и Конститутсия пешбини-гардида маҳдуд карда намешаванд.

Ҳамин тавр, ҳангоми вазъияти ғавқулода давлат наметавонад, ки аз ҳимояи манфиатҳои шаҳрвандони дар хориҷа будааш даст кашад. Вай сарфи назар аз вазъияти дохилии мамлакат вази-фадор аст, ки нисбат ба онҳо уҳдадориҳои худро ба ҷо орад. Аз ин рӯ, ҳуқуқ ба ҳимояи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми давраи амали вазъияти ғавқулода берун аз ҳудуди мамлакат низ (моддаи 16-и Конститутсия) боқӣ мемонад.

Сарфи назар аз чорӣ гардидани вазъияти фавқулода касе ҳақ надорад, ки ҳуқуқи баробарӣ дар назди қонун ва судро маҳдуд кунад. Давлат ҳуқуқу озодиҳои ҳар як одамро, сарфи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, ақидаҳои сиёсӣ, маълумотнокӣ, вазъи иҷтимоию амволӣ кафолат медиҳад, яъне дар шароити вазъияти фавқулода таъбиз низ раво нест (моддаи 17-и Конститутсия).

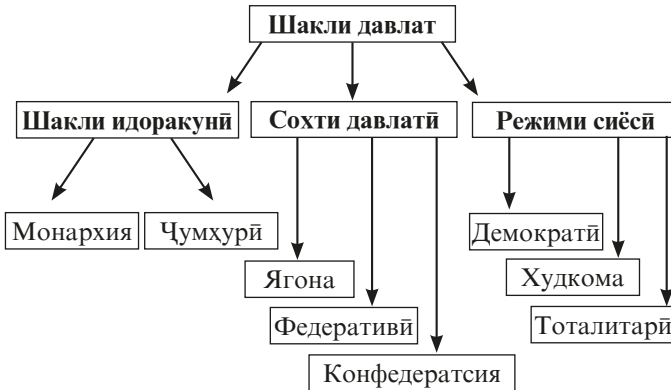
Дар шароити чорӣ гардидани вазъияти фавқулода ҳамчунин маҳдудсозии ҳуқуқ ба ҳаёт ва дахлнопазирии шахсият (моддаи 18-и Конститутсия), ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва кумаки адвокат (моддаи 19-и Конститутсия), фарзияи бегуноҳӣ (моддаи 20-и Конститутсия), дахлнопазирии манзил (моддаи 22-и Конститутсия), ҳуқуқ ба имконияти шиносӣ бо ҳуҷҷатҳои вобаста ба ҳуқуқу манфиатҳои шахс (моддаи 25-и Конститутсия) ва ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ (моддаи 28-и Конститутсия) мумкин нест.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ибораи “вазъияти фавқулода” чӣ маъно дорад? Он дар кадом ҳолатҳо дар мамлакат чорӣ карда мешавад?
2. Ба андешиши шумо, чаро дар шароити вазъияти фавқулода маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои ҷудогонаи инсон ва шахрванд мумкин аст?
3. Маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои шахрвандонро дар шароити вазъияти фавқулода кадом санадҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким мебахшанд?
4. Ҳуқуқу озодиҳои мутлақиро номбар кунед.

БОБИ 4.
ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН, СИЁСАТ ВА АҲЛОҚ, ТАНОСУБ ДАР
БАЙНИ ОНҲО

§ 7. АФЗАЛИЯТИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН НИСБАТ
БА СИЁСАТ

1. Шахсият ва давлат. Ҳар як одами дар давлати муайян зиндагикунанда уҳдадор мешавад, ки қонуни асосӣ ва тартиботи ҷамъиятиро эҳтиром ва риоя намояд. Давлат ҳам бояд барои рушди муътадили ҷомеа шароити муайян фароҳам созад. Дар назди вай вазифаҳои таъмини сулҳу осоиш ва амният, ҳаёти шоистаи аҳоли меистанд. Амалишавии ин вазифаҳо аз сиёсати давлат вобаста аст.

Сиёсат санъати идоракунии давлат низоми муносибатҳои байни одамон бобати таъкил намудан ва истифода кардани ҳоқимият аст.

Ҳаёти сиёсиро метавон ҳамчун яке аз соҳаҳои ҳаёти ҷамъияти баррасӣ кард. Функсияи асосии сиёсати давлат нигоҳдорию эҳтиёт кардан ва инкишоф додани миллат, таъмини тамомияти арзии давлат ва муътадили низоми давлатӣ, ҳимояи амният ва некуаҳволии шаҳрвандони худ мебошад.

Ҳар як давлат барои амалисозии манфиатҳои миллӣ сиёсати дохилӣ ва беруниро пеш мебарад. Сиёсати дохилӣ бо ҳалли вазифаҳои ҷамъиятии дохилӣ вобаста буда, ҳалли масъалаҳои соҳтмони давлатӣ ва низоми идоракунии давлатӣ, инкишофи муносибатҳои ҷамъияти, болоравии некуаҳволӣ, сифат ва давомнокии

зиндагии аҳоли, таҳкими амният ва тартиботи ҳукукиро дар назар дорад. Сиёсати берунӣ фаъолияти давлат дар арсаи байналмилалиро, ки бо муносибати байни давлатҳо вобаста аст, ба мақсадҳои ҳимояи манфиатҳои умумидавлатӣ, таъмини амнияти давлат, мустақамшавии мавқеи он дар ҷаҳон ва пурзӯршавии таъсираш ба равандҳои ҷаҳонии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳарбӣ-сиёсӣ фаро мегирад.

Афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсат чунин маъно дорад, ки ҳамаи дигаргунсозҳои давлатӣ ва ислоҳот бояд ба манфиати беҳбуди ҳаёти инсон сурат гирифта, ҳуқуқу озодиҳои ӯро коста нагардонанд. Тамоми фаъолияти давлат бояд ба амалисозии ҳуқуқҳои инсон, таъмини манфиатҳои ӯ нигаронида шавад. Дар замони ҳозира сиёсати давлат бояд ба талаботи инсондӯстӣ ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон асос ёбад, ки ин бешак, ба инкишофи мустақамшавии сулҳ ва амният дар рӯйи Замин мусоидат мекунад.

Дар ҷаҳони имрӯза амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ба навъи давлат, сиёсати давлатӣ ва режими сиёсӣ вобаста аст.

2. Режими сиёсӣ ва ҳуқуқҳои инсон. Зери мафҳуми режими сиёсии давлат маҷмӯи усулҳо ва методҳои фаҳмида мешаванд, ки бо ёрии онҳо мақомоти давлатӣ ҳокимияти сиёсии ба онҳо мансуббударо амалӣ мегардонанд. Ҳамагуна режими сиёсӣ механизмҳои муносибатҳои байниҳамдигарии ҳокимият: ҷомеа (халқ) ва шахсият (шаҳрванд), кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таҷассум менамояд.

Қадам навъҳои режимҳои сиёсӣ ба шумо маълуманд?

Олимоне се навъи асосии режимҳои сиёсиро ҷудо мекунанд: тоталитарӣ, авторитарӣ ва демократӣ. Ба режими сиёсии тоталитарӣ ҳукмронии комили ҳокимият бар ҷомеа ва шахсият, назорати ҳамаро фарогиранда аз ҷониби давлат характернок аст.

Тоталитаризм режими сиёсест, ки дар он мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бо фарогирии ҳаёти шахсии ҳар як одам назорати пурра мебаранд.

Ҳангоми режими сиёсии тоталитарӣ ҳуқуқҳои инсон қатъиян маҳдуд мешаванд; ҳокимият дар дасти табақаи ҳукмрон,

ки сохтори ҳизбӣ-давлатиро роҳбарӣ мекунанд, чамъ меояд: таксими ҳокимият ба рукнҳо рад карда мешавад; идоракунӣ ба таври максималӣ мутғамарказ мегардад; интиҳобот гузаронида шавад ҳам, аҳаммияти воқеъ надорад; гуногунандешии сиёсӣ бо ҳукмронии як ҳизб иваз мешавад; идеологияҳои муҳолифи идеологияи расмӣ манъ мегарданд; афкори дигар таъкиб мешаванд; масъулиятнокии давлат дар назди шаҳрванд эътироф намегардад; шаҳрвандон дар механизми умумии давлат чун “меҳаки одие” баррасӣ мешаванд.

Оё дар даврони режими тоталитарӣ афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсат амалӣ мегардад?

Режими сиёсии авторитарӣ ба ҳокимияти бемаҳдуди як одам ва ё гурӯҳи одамон ба шаҳрвандон бо нигоҳдории озодии нисбии шахсият ва чома дар соҳаҳои ғайрисиёсӣ, масалан, дар иқтисодиёт ва фарҳанг фарқ мекунад.

Авторитаризм (аз лот. auctoritas – ҳокимият, таъсир) режими сиёсест, ки дар он ҳокимият дар дасти як кас (диктатор) ё гурӯҳи одамон чамъ омада, он бо мавҷудияти назорат аз ҷониби давлат пеш аз ҳама ба соҳаи сиёсӣ характернок мебошад.

Дар даврони режими сиёсии авторитарӣ идоракунии давлат мутғамарказ аст; фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва созмонҳои муҳолифин дар сурати мутобиқат накардани манфиатҳои онҳо бо манфиатҳои ҳизби ҳукмрон манъ карда мешаванд; фаъолияти васоити ахбори омма зерин назорати давлат аст.

Дар давраи режими сиёсии авторитарӣ ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, алаҳусус дар соҳаи сиёсӣ, ба таври назаррас маҳдуд мегарданд. Ҳатто агар ҳуқуқи озодиҳои инсон, масалан, дар соҳаҳои иҷтимоӣ ё фарҳангӣ эътироф шуда, аз ҷониби давлат дар қонунгузорӣ таҳким ёбанд ва қисман амалӣ шаванд ҳам, дар воқеият манфиатҳои элитаи сиёсии ҳукмрон назар ба ҳуқуқҳои ҳар як шахсияти алоҳида бартарӣ доранд.

Ба фарқияти режимҳои сиёсии тоталитарӣ авторитарӣ ба рои режими сиёсии демократӣ эътироф ва амалишавии воқеии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд дар сатҳи стандартҳои байналмилалӣ ва масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шаҳрвандон хос аст.

Демократия режими сиёсест, ки ба эътирофи халқ ҳамчун манбаи ҳокимият, ҳуқуқи он барои иштирок кардан дар ҳалли корҳои давлатӣ дар ҳамбастагӣ бо доираи васеи ҳуқуқу озодиҳо, амалишавии назорати ҷомеа бар ҳокимият бунёд ёфтааст.

Эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, таъминот ва ҳимояи онҳо самти афзалиятноки фаъолияти давлати демократӣ мебошад. Шахс имконият дорад, ки дар идоракунии давлат фаъолона иштирок намояд. Ҳам тарик, ба режими сиёсии демократӣ амалисозии принсипҳои зерин хос аст: баробарӣ; озодии афкор ва суҳан, озодии интихобот; тақсимшавии ҳокимият; озодии иқтисодӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон.

Принсипҳои зикршудаи демократиро баррасӣ намоед. Ба андешаи шумо, оё ин принсипҳо афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсонро нисбат ба сиёсат таҷассум мекунанд?

3. Мухторияти шахсият ва ҳуқуқҳои инсон. Давлат, ҷомеа ва шахсият вобастаи ҳамдигаранд ва бе якдигар вучуд дошта наметавонанд. Муносибатҳои одам ва давлат тавассути амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо ва иҷрои уҳдадорихои тарафайн сурат мегиранд.

Давлат ба худ уҳдадорӣ мегирад, ки ҳуқуқҳои инсонро эътироф менамояд, таъмин мекунад ва ҳимоя месозад. Ҳар як одам низ барои рафторҳои худ масъул аст ва дар назди давлату ҷомеа уҳдадорихояшро ба ҷо меорад.

Фаъолияти давлатро мухторияти шахсият метавонад маҳдуд созад, амалишавии ҳуқуқу озодиҳои ҷудоғонаи одам низ бо қонуни давлат маҳдуд карда мешаванд. Мухторият (соҳибхитиёрӣ)-и шахсият чунин маъно дорад, ки одам дар фаъолияти худ, дар интихоби рафтор озод аст. Чунин соҳаҳои фаъолияти ҳаётии инсон мавҷуданд, ки масалан, амалисозии озоди эътиқоди динӣ, ба онҳо ҳеч кас, ҳатто давлат ҳам, ҳуқуқи даҳолат кардан надорад. Яъне ҳудудҳои фаъолияти давлатӣ аҳаммияти махсус доранд, давлат наметавонад, ки бевосита ба ҳамаи ҳуқуқҳои инсон таъсир расонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Режимҳои асосии сиёсиро номбар карда, онҳоро тавсиф намоед.*
2. *Ба андешаи шумо, дар давраи кадом режимҳои сиёсӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд беиштар вайрон карда мешаванд? Ҷавоби худро бо далелҳо исбот кунед.*
3. *Ба фикри шумо, дар ҷаҳони имрӯза чаро аксари давлатҳо барои барқароршавии демократия мекӯшанд?*

§ 8. АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. Меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқ. Муносибатҳои байни одамон дар ҷомеа бо низоми меъёрҳои иҷтимоӣ ба танзим дароварда мешаванд, ки асоситарини онҳо меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Дар меъёрҳои ахлоқӣ тасаввурот дар бораи некию бадӣ, адолату эътибор, шарафу шафқат ифода ёфтаанд. Меъёрҳои ахлоқ маҳсули рушди таърихии инсоният мебошанд, онҳо дар рафти муборизаҳо бо бадӣ, барои барқарорӣ некию инсондӯстдорӣ, бахту саодати одамон ташаккул ёфтаанд. Ба сурати умум мундариҷаи ахлоқ дар “Қоидаи тиллоӣ”, ки Ҳанӯз дар Юнони қадим, Ҳиндустону Чин маълум буд, ифода ёфтааст: “Нисбат ба дигарон тавре рафтор намо, ки нисбат ба ту низ чунин рафтор кунанд”.

Меъёрҳои ахлоқӣ (маънавӣ) дар афкори ҷамъиятӣ тарҳрезӣ гардида ва бо ҳуди ҳамин афкор аз вайронӣ эмин монда, чун қоида, бар асари муътақидии шахсӣ ва одатҳои одамон ба ҷо оварда мешаванд. Меъёрҳои ҳуқуқ аз ҷониби давлат муқаррару тасдиқ мегарданд ва бо меъёрҳои ахлоқ алоқамандии зич доранд. Чунончи панди бузургон “Ҳуқуқ санъати некию адолатнокист” алоқамандии таркиби ҳуқуқ ва ахлоқро бозгӯ мекунад, ки мувофиқи ин муқаррарот қонунҳо бояд боадолатона ва инсондӯстона бошанд.

Меъёрҳои умумиинсонии ахлоқ арзишҳои маънавианд. Ҳуқуқҳои инсон бо арзишҳои ахлоқӣ алоқамандии зич доранд. Мафҳумҳои мазкур ё якдигарро пурра месозанд, ё дар ҳамбастагӣ аҳамияти умумиро моликанд. Вақте сухан дар бораи эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон меравад, дараҷаи инкишофи муносибатҳои ахлоқӣ дар ҷомеа дар назар дошта мешавад, ки бо ҳуқуқҳои инсон бевосита алоқаманданд. Ҳуқуқҳои инсон низ арзише маҳсуб мешаванд, ки дигар категорияҳои ахлоқиро муттаҳид месозанд.

Ҳамаи он чизҳоеро, ки рӯҳияи мусбат дошта, ҳамчун неку-аҳволӣ, некукорӣ, кумак ва зарурат баррасӣ мешаванд, арзиш меноманд.

Арзишҳо идеалҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи маънавие мебошанд, ки инсоният ба онҳо муваффақ шуда, дар шуури ҷамъиятӣ таҷассум сохтааст.

Арзишҳо таваҷҷухро ба худ ҷалб карда, ҳамчун сарват ва манфиат баррасӣ мешаванд ва тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии одам ва ҷомеаро фаро мегиранд. Онҳо мувофиқсозандаи манфиатҳои шахсият ва ҷомеа, таъминкунанда ва болобарандаи шаъну эътибори инсон, нигоҳдорандаи тартиботи ҷамъиятӣ мебошанд.

2. Ҳуқуқи инсон ҳамчун арзиши умумии инсонӣ. Ҳуқуқи инсон арзиши бузургтарини маънавӣ мебошад. Он чун арзиши умумии инсонӣ аз ҷониби тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф шудааст.

Мундариҷаи ҳуқуқи озодихоии инсонро чун арзиши маънавӣ як силсила категорияҳои ахлоқӣ муайян мекунанд, аз ҷумла, инсондӯстӣ, озодӣ, адолат, шаъну эътибор, вичдон, поквичдонӣ ва ғайра. Масалан, ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ, дахлнопазирии манзил, махфияти мукотибот ба меъёрҳои ахлоқии ҳалимӣ, раҳмдилӣ, боодобӣ асос ёфтаанд. Дар ҳуқуқи ҳимояи баробар аз ҷониби қонун ва баррасии одилонаи судӣ мафҳумҳои маънавии баробарӣ, бо-варӣ, кумаку дастгирӣ, худидоракунии мавҷуданд. Озодии афкор, вичдон, дин, эътиқод ба хирадмандӣ, мулоҳизакорӣ, зиёӣ будан, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ба раҳму шафқат, саховатмандӣ ва адолат асос меёбанд.

Арзишҳои ахлоқии бо ҳуқуқҳои инсон алоқамандро ба хотир оред.

Инсондӯстӣ чараёни афкори ҷамъиятиест, ки дар даврони Эҳё пайдо шуда, арзишмандии ҳар як шахсияти инсониро таҳким бахшидааст ва чунин арзишҳои ахлоқиро муайян кардааст, ки ҳуқуқҳои инсонро таъмин ва ҳимоя мекунанд: шаъну эътибор, вичдон, маънавият, озодӣ, баробарӣ ҳамраъӣ.

Ҳамаи одамон озоданд. Озодӣ яке аз арзишҳои ахлоқии умумии инсонист. Имконияти ба амал баровардани ҳамаи чораҳоест, ки ба каси дигар зарар нарасад.

Озодии инсон бисёрҷабҳа аст. Вай ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва ҳар як шахсияти алоҳидаро фаро мегирад. Аммо озодӣ мутлақ шуда наметавонад, чунки он ба ҳар кас тааллуқ дошта бошад ҳам, одамон дар ҷомеа зиндагӣ мекунанд. Озодӣ дар мустақилияти шахсият ифода меёбад, вале амалҳои мустақилонаи одам бояд оқилона бошанд ва ба дигар одамон зараре нарасонанд. Дар назди ҳар як шахсият чунин вазифаи маънавӣ меистад:

“Ман сохибхитиёрии худро махдуд месозам, то ки қарзи хешро дар назди дигарон ба ҷо орам, ҳуқуқҳои дигаронро эҳтиром кунам, нисбати дигарон ноадолатӣ накунам, ба некуаҳволии онҳо мусоидат намоям”.

Адолатнокӣ категорияи ахлоқии бевосита бо ҳуқуқҳои инсон алоқаманд аст, зеро он маънии баробари ро ифода мекунад. Ҳамаи одамон гуногунбуда дорои ҳуқуқҳо ва шаъну эътибори худ баробаранд. Адолатнокии гарави ҳолати баробармувозинатии ҷомеа аст. Моҳияти маънавии адолатнокиро се қоидаи асосӣ муайян мекунанд: “ростгӯю ростқавл бош”, “ба нафари дигаре зарар нарасон”, “ба ҳар кас чизи худаширо дех”.

Шаъну эътибор ва қадру қимат категорияҳои муҳимтарини маънавий ва ахлоқие мебошанд, ки муносибати боэҳтиромонаро ба ҳар як одам. Шаъну эътибори инсониро ба андозаи баробар ҳам тифли навзод, ҳам ҷинояткор ва ҳам шахрванди қаторӣ сохибанд. Дар давлатҳое, ки беҳокимиятӣ, қашшоқӣ, беқонунӣ ҳукмрон аст, дар бораи шаъну шараф ва қадру қимати инсон суҳан гуфтаанд ҳам нашоҷод.

Байни арзишҳои ахлоқие, ки ба ҳуқуқҳои инсон муносибати бевосита доранд, инҳоро ҷудо кардан мумкин аст: ҳақиқат, вичдон, поквичдонӣ, муҳаббат, саодат ва бисёр арзишҳои дигар.

Арзишҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқҳои инсон барои таъмини манфиатҳои инсон хизмат карда, баҳри бунёди ҷомеаи инсондӯстона замина фароҳам меоранд.

3. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ва арзишҳои ахлоқӣ. Дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон арзишҳои ахлоқӣ чун қисми таркибии ҳуқуқу озодихоӣ таҳкимёфтаи инсон ва чун кафолати ҳимояи онҳо баромад мекунанд. Чунончи, дар моддаи 1-и Конститутсия чунин нишондодҳои категорияҳои ахлоқӣ, чун «зиндагии арзанда» ва «инкишофи озодона», дар моддаи 5 «қадру» ва «номус», дар моддаи 17 «баробарҳуқуқӣ», дар моддаи 34 «ғамхорӣ» ва ғайра мавҷуданд.

Дар қонунгузориҳои миллии оилавӣ ва граждани истилоҳи ҷуброни хисороти (зарари) ахлоқӣ истифода шуда, дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ чунин принципҳои маънавий: адолатнокӣ ва ин-

сондӯстӣ таҳким ёфтаанд, масъулият барои рафтори бадахлоконаи одам, ҳамчунин барои содир кардани ҷиноятҳо бар зидди озодии шахсӣ, паст задани шаъну эътибор ва қадру қимат пешбинӣ шудааст.

Ҳамаи мисолҳои овардашуда ба ҳамбастагии зичи меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқ далолат мекунанд. Мафҳумҳои ахлоқӣ бо категорияҳои ҳуқуқӣ омехта шуда, аҳаммияти аслии худро гум намекунанд. Ҳуқуқҳои инсон ҳамчун соҳаи якдигарро пурракунандаи ҳуқуқ ва ахлоқ баромад мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Фарқи байни меъёрҳои ахлоқ ва меъёрҳои ҳуқуқ аз чӣ иборат аст?
2. Арзишҳои ахлоқӣ чи танд? Арзишҳои ахлоқиро номбар кунед.
3. Кадом арзишҳои ахлоқӣ асоси ҳуқуқи озодиҳои инсонро таъкил ме-диҳанд?
4. Ин гуфтаҳои бодикқат хонед: «Озодӣ ҳуқуқи шахрванд ва мустақилият аст, ки барои ҷомеа зараррасон нест» (Ҷ. Милл); «Озодӣ ва уҳдадорӣ дар назди ҷомеа бо ҳам сахт алоқаманданд» (Сперанский). Ба андешаи шумо, ҳамаи ин гуфтаҳои чӣ муттаҳид месозад? Сухан дар бораи кадом арзиши ахлоқӣ меравад, ки асоси ҳуқуқҳои инсонро таъкил медеҳад?

БОБИ 5. ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛЁБИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁДИ ИЧТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДИ

§ 9. ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД

1. Давлати ҳуқуқбунёд: мафҳум, унсурҳо, аломатҳо. Гояҳои инсондӯстӣ, адолатнокӣ, зарурати эътироф ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон барои пайдоиш ва инкишофи назарияи давлати ҳуқуқбунёд муайянкунанда гаштанд. Проблемаи давлати ҳуқуқбунёд, ки бисёр вақт бо номҳои “давлати қонунгузори”, “давлати тартиботи ҳуқуқӣ” ва ғайра низ ёд мешавад, таваҷҷуҳи одамони пешқадам, мутафаккирони дунёи қадим, асрҳои миёна ва замони ҳозираро ҳамеша ба худ ҷалб мекард ва мекунад.

Олими Юнони қадим Арасту таъкид мекард, ки “қонун бояд ба ҳама ҳукмронӣ кунад”. Арбоби сиёсии Рим Ситсерон низ принсипи ҳуқуқиеро баён карда буд, ки тибқи ин бояд ҳама зери таъсири қонун қарор мегирифтанд, на танҳо баъзе шаҳрвандони алоҳида.

Гояҳои давлати ҳуқуқбунёд дар асрҳои XVIII-XIX дар асарҳои Ч. Локк, Ш. Монтескйе, Ж. Руссо, Э. Кант ва олимони дигар инкишоф дода шуданд. Чунончи, файласуфи бузурги Олмон Эммануил Кант барои давлат зарурати тақия овардан ба қонун ва тибқи он амал карданро таъкид намудааст. Агар давлат худро аз принсипи мазкур, аз риояи ҳуқуқу озодиҳо канор гирад ва ҳимояи қонунҳоро таъмин накунад, вай ноғузир эҳтирому боварии шаҳрвандони худро аз даст медиҳад, онҳоро ба шугълҳои нисбат ба худ дар мавқеи муҳолиф қароргирифта водор месозад.

Файласуфон ва ҳуқуқшиносони замони ҳозира давлати ҳуқуқбунёдро чун давлати демократие баррасӣ мекунанд, ки дараҷаи баланди рушди тамаддуни инсониро шиори худ қарор додааст. Ифодаи “давлати ҳуқуқбунёд” маънии робитаи зичи давлат ва ҳуқуқро дорад.

Давлати ҳуқуқбунёд давлатест, ки дар фаъолияти худ бо ҳуқуқ (қонун) вобаста ва маҳдуд аст.

Волоияти ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд маъноии волоияти на танҳо қонунҳо, балки ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро низ дорад.

Дар давлати ҳуқуқбунёд одам арзиши олитарин маҳсуб мешавад, ҳуқуқу озодиҳои ӯ афзалият дошта, мундариҷаи қонун ва фаъолияти мақомоти давлатиро муайян мекунанд.

Давлати ҳуқуқбунёд аз чунин унсурҳои асосӣ таркиб меёбад: афзалиятнокии ҳуқуқҳои инсон, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, тақсимшавии ҳокимият.

Ба унсурҳои зикршуда чунин аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд мутобиқат мекунанд:

- волоияти ҳуқуқҳо дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ;
- эътироф ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- тақсимшавии ҳокимият ба қонунбарор, иҷроия ва судӣ ва назорати суди конституционӣ;
- масъулиятнокии байниҳамдигарии шаҳрвандон ва давлат.

Дар давлати ҳуқуқбунёд дар назди қонун ва суди мустақил ҳама баробаранд. Қонунҳо ба адолат асос ёфта, ба ҳимояи озодӣ, шаъну эътибор ва қадру қимати шахсият нигаронида шудаанд.

Давлати ҳуқуқбунёди замони муосир демократияест, ки дар он иштироки халқ дар амалисозии ҳокимият (бевосита ё тавасути намояндагон) таъмин мегардад, фарҳанги ҳуқуқӣ - сиёсии аҳоли, ҷомеаи рушдёфтаи шаҳрвандиро тақозо мекунад. Дар давлати ҳуқуқбунёд имконияти дар доираи қонун ҳимоя кардан ва ташвиқу тарғиб намудани ақидаву эътиқодҳои худ қафолат дода мешавад.

Давлати ҳуқуқбунёд масъулиятнокии байниҳамдигарии шаҳрвандон ва давлатро дар назар дорад. Ифодаи масъулиятнокии давлат дар назди шаҳрвандон ниғаҳдорӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон, муҳофизати тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният мебошад. Масъулиятнокии шаҳрванд дар назди давлат бо уҳдадорӣҳои конституционии вай муайян мешавад, ки байни онҳо муҳимтаринашон риояи қонунҳо ва эътироми ҳуқуқу озодиҳо мебошанд.

2. Қафолатнокии ҳуқуқу озодиҳои инсон – аломати давлати ҳуқуқбунёд. Давлати ҳуқуқбунёд на танҳо қонуният расмиест, ки ниғаҳдошти тартиботи ҳуқуқиро дар ҷомеа таъмин мекунад, балки адолати ба эътирофу эътироми ҳуқуқу озодиҳои инсон асос ёфта мебошад. Ҳуқуқҳои инсон ва давлати ҳуқуқбунёд зухуроти бо ҳам вобастаанд ва яке бе дигаре вучуд дошта наметавонад.

Конституцияҳои бисёр давлатҳои демократии замони ҳозира гоҷҳои давлати ҳуқуқбунёдро таҳким бахшидаанд. Тибқи моддаи

1-и Конституция “Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад”. Давлат ба худ уҳдадорӣҳои риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро мегирад.

3. Принсипи тақсимшавии ҳокимият ва таъмини ҳуқуқҳои инсон. Фаъолияти мақомоти давлати ҳуқуқбунёд ба принсипи тақсимшавии ҳокимият ба рӯҳҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ асос меёбад. Бе амалишавии принсипи мазкур дар амал ҷорӣ кардани риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодаҳои инсон ғайриимкон аст. Таърих бисёр мисолҳои ғасб кардани ҳокимияти давлатӣ, муттаҳидсозии он дар дасти як одам ва ё мақомоти давлатиро меонад, ки ногузир ба беқонунӣ ва вайрон кардани ҳуқуқу озодаҳои инсон оварда расонидаанд.

Дар ҷаҳони имрӯза принсипи тақсими ҳокимиятҳо маънои таъмини баробарвазнии ҳамаи рӯҳҳои ҳокимиятро дорад. Ҳар рӯҳи ҳокимият функцияҳои қатъиян муайянкардаи қонунро ба ҷо оварда, намегузорад, ки рӯҳи дигар аз доираи салоҳиятҳои худ берун баромада, ҳуқуқҳои инсонро поймол созад. Сардори давлат қонунҳои зиддихуқуқии ҳокимияти қонунбарорро имзо намекунад, ташкилу фаъолияти ҳокимияти иҷроия зери назорати ҳокимияти қонунбарор аст, ҳокимияти қонунбарор ва сардори ҳокимияти иҷроия дар ташкили ҳокимияти судӣ иштирок мекунад.

Бо мақсади санҷиши мундариҷаи ҳуқуқии қонунҳо ва давлати ҳуқуқбунёд назорати судии конституционӣ амалӣ мегардад, ки функцияҳои онро дар давлатҳои гуногун судҳои олий, судҳои конституционӣ ё шӯроҳои конституционӣ (давлат) ба ҷо меоранд. Ҳамаи санадҳои қонунгузори мавриди истифодаи мақомоти ҳокимият бояд ба талаботи риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодаҳои инсон мутобиқат кунанд. Ҳуқуқу озодаҳои инсон ва шаҳрванд маънӣ, ҳадаф ва мундариҷаи санадҳои ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судиро муайян мекунад.

Мувофиқи моддаи 9-и Конституция, ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба принсипи тақсими он ба ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ асос ёфтааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати ҳуқуқбунёд чист?
2. Унсурҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ро номбар кунед.

3. *Робитаи байниҳамдигарии давлати ҳуқуқбунёд бо ҳуқуқҳои инсон дар чӣ ифода меёбад?*
4. *Чаро принципи тақсими ҳокимиятҳо ба қонунбарор, иҷроия ва судӣ яке аз аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд аст?*

§ 10. ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ

1. Давлати иҷтимоӣ: мафҳум, моҳият. Дар ҷаҳони имрӯза дар назди давлат маҷмӯи томи вазифаҳои муҳимтарин меистанд, ки таъйиноти иҷтимоии давлат дар онҳо ифода мегардад.

Давлати иҷтимоӣ чун “давлати некуаҳволии умум” баррасӣ мешавад.

Арасту давлатро “иттиҳоди озодон баҳри муваффақшавӣ ба ҳаёти хушбахтона” донистааст. Дар Рими қадим шиори зер маълум буд: “Некуаҳволии халқ қонуни олитарин аст”.

Давлати иҷтимоии замони ҳозира дар фароҳам овардани ша-роит барои ҳаёти шоиста ва рушди озодонаи шаҳрвандон муваз-заф аст.

Давлати иҷтимоӣ давлатест, ки сиёсаташ ба таъмини сатҳи шо-истаи зиндагӣ ва рушди озодонаи инсон, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои вай ни-гаронида шудааст.

Сиёсати иҷтимоии давлат яке аз принципҳои асосии давлати демократӣ мебошад. Моҳияти давлати иҷтимоӣ дар муттаҳидша-вии ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоии аҳоли, миллатҳо, арзишҳо ифода ёфта, аломатҳои асосии он таъмини кадрӣ қимати инсон, адолат, масъулиятнокӣ, барҳам додани нобаробарии воқеӣ мебошад. Дар давлати иҷтимоӣ ҳама гуна шаклҳои таъбири одамон аз рӯи ало-матҳои мансубияти иҷтимоӣ манъ аст.

Инкишофи моликияти хусусӣ, ки ба тақсимои табақавии иҷтимоии ҷомеа бурда мерасонад, аз давлати иҷтимоӣ ҳалли проблемаи нисбатан мураккаб – эътидолбахшии низоъҳо аз рӯи принципи “камбағалон набошанд”, на аз рӯи принципи “бойҳо набошанд” тақозо мекунад. Давлат бояд роҳро дарё-бад, ки пеши роҳи камбизоатии оммавири гирифта, болоравии некуаҳволии шаҳрвандонро таъмин наояд.

Фаъолияти давлати иҷтимоӣ бевосита бо таъмину ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд алоқаманд аст.

2. Шароити шоистаи зиндагӣ. Тавре дар боло изҳор гардид, маънии фаъолияти давлати иҷтимоӣ аз он иборат аст, ки давлат нишондодҳои қонуниро асос қарордода, ба худ уҳдадориҳои барои ҳар инсон таъмин кардани шароити зиндагии шоистаи моддиро мегирад ва ҳар одам ба чунин сатҳи зиндагӣ умед баста метавонад, ки дар он на танҳо зиндагии одӣ ба сар барад, балки худро ҳамчун шахсият зоҳир карда, аз давлати худ ифтихор намояд.

Ҳуқуқи ҳар як одам ба шароити шоистаи зиндагӣ ва моҳияти он дар моддаи 25-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар омадааст: “Ҳар як инсон ба чунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла ҳӯрок, пӯшок, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоӣ, ки барои тандурустию некуахлоқии худӣ ӯ ва оилааш зарур аст, ба таъминот дар ҳолатҳои бекорӣ, маъҷубӣ, бесаробон мондан, пиронсолӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумӣ аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вуҷуд меоянд, ҳақ дорад”. Ва минбаъд: “Модарону кудакон ба васоят, кумаки махсус ҳақ доранд. Ҳамаи кудаконе, ки дар аҳди никоҳ ва берун аз он таваллуд шудаанд, бояд аз ҳимояи иҷтимоӣ баробар истифода намоянд”.

Ба ин тариқ, шароити шоистаи зиндагӣ таъминоти одӣ бо ҳӯрок, либос, манзил, ёрии тиббӣ, музди меҳнат, шароити хуби маишӣ, ҳадамоти гуногуни иҷтимоӣ дар таъминоти коммуналӣ, қувваи барқ, об ва ғайраҳо фаро мегиранд.

3. Моҳият ва мундариҷаи фаъолияти иҷтимоии давлат. Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи ташкил кардани давлати иҷтимоиро пеш гирифта, онро дар моддаи 41-и Конститутсия таҳким бахшид. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат дар шахси мақомоти ҳокимияти қонунбарор ва иҷроия оид ба самтҳои асосии зерин сиёсати иҷтимоиро таҳия месозад: дастгирии давлатии оила, модарӣ, падарӣ ва кӯдакӣ, таъйин кардани ҳадамоти иҷтимоии шугл.

Давлат ба андозаи иқтисоду имкониятҳои моддӣ ва молиявии худ кӯшиш мекунад, ки дар ҳаёт сиёсати иҷтимоиро татбиқ карда, дараҷаи некуахлоқии аҳолиро баланд бардорад.

Фаъолияти иҷтимоии давлат оид ба таъминсозии шароити шоистаи зиндагии аҳоли маблағи зиёди молиявии буҷет ва маҷмӯи томи чорабиниҳои гуногунро тақозо мекунад.

Сиёсати иҷтимоии давлат бояд оқилона бошад. Аз як тараф, фаъолияти иҷтимоии давлат ба фаъолияти озодонаи соҳибкории одамон, рушди муносибатҳои бозорӣ набояд ҳалал расонад.

Вай даҳолати номаҳдуди давлатро ба ин соҳаҳо дар назар надорад. Ҳамзамон бо кафолатнокии шароити мусоиди зиндагӣ давлат бояд бемасъулиятии шахсии шаҳрвандони алоҳидаро огоҳ созад. Таъмини ҳаёти шоиста маънии озодии номаҳдуди соҳибхитиёронро надорад, баръакс он эҳтиром ва риояи қонунҳоро талаб мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Давлати иҷтимоӣ чист?*
2. *Моҳияти сиёсати иҷтимоии давлат дар чӣ ифода меёбад?*
3. *Зери мафҳуми «шароити шоистаи зиндагӣ» чиро мефаҳманд?*

§ 11. НАҚШИ ҲУКУҚҶОИ ИНСОН ДАР ТАШАККУЛИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ

1. Ҷомеаи шаҳрвандӣ: мафҳум, унсурҳо. Давлати муосири ҳукуқбунёд ва иҷтимоӣ бо мафҳум “ҷомеаи шаҳрвандӣ” пайванди нугустастанӣ дорад.

Ҷомеа чист? Робитаи вай бо давлат чӣ гуна аст?

Фаъолияти давлат комилан ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба танзим медарорад.

Таркиби “ҷомеаи шаҳрвандӣ” шартист, зеро ҷомеаи “ғайришаҳрвандӣ” ва зиёда аз он “зиддишаҳрвандӣ” умуман вучуд надорад. Ҳама гуна ҷомеаи иборат аз шаҳрвандонро ҷомеаи шаҳрвандӣ номидан нашояд. Зери мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» навъи махсуси ҷомеае фаҳмида мешавад, ки бо дараҷаи баланди камолот, оқилӣ, мутамаддинӣ, дар он фароҳам будани шароити мусоид барои шаҳрвандони худ характернок аст. Ҷомеаи давраи сохти ибтидоии ҷамъиятиро ба сабаби дар он мавҷуд набудани мафҳумҳои чун “шаҳрванд” ва “шаҳрвандӣ” ҷомеаи шаҳрвандӣ номидан нашояд. Ҳамин тавр, ҷомеаҳои гуломдорӣ ва феодалӣ низ ҷомеаҳои шаҳрвандӣ шуда наметавонистанд.

Оё ҷомеаи замони режими тоталитариро ҷомеаи шаҳрвандӣ номидан мумкин аст?

Ҷомеаи шаҳрвандиро аз боло қорӣ қардан ё бо қонун таъсис додан мумкин нест. Вай маҳсули рушди дурударози таърихӣ ҳуди ҷомеаест, ки тарзи махсуси зиндагӣ, тафаккур, муошират,

сохти махсуси иқтисодиро дар назар дорад, арзишҳои бунёдии ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳуқуқи озодиҳои инсон, қадру қимат, мустақилияти рӯҳонӣ, шахсӣ, сиёсӣ, маънавии он мебошанд.

Ҷиҳатҳои асосии тавсифбахшандаи ҳама гуна ҷомеаи шаҳрвандии замони ҳозира инҳоянд:

- 1) озодии иқтисодӣ, бисёршаклии моликият, муносибатҳои бозорӣ, рақобат;
- 2) эътироф ва ҳимояи бечунучарои ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- 3) қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва характери демократии ҳокимият;
- 4) баробарии ҳама дар назди қонун ва суд;
- 5) гуногунандешии сиёсӣ ва идеологӣ;
- 6) озодии афкор, сухан ва матбуот, мустақилияти воситаҳои ахбори умум;
- 7) даҳолат накардани давлат ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, уҳдадорӣ ва масъулиятнокии байниҳамдигарии онҳо;
- 8) сулҳи шаҳрванд, шароқат ва ризоияти миллӣ;
- 9) сиёсати босамари иҷтимоии таъминкунандаи шароити шоистаи зиндагии одамон;
- 10) рушди идоракунии маҳаллӣ ва худидоракунӣ.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷомеаи худидоракунандаест, ки аз ӯи он – одамони озод бо мақсади қонеъсозии манфиатҳо ва талаботи худ мустақилона зиндагӣ ва меҳнат мекунад ва дар назди гузаштаи таърихӣ, имрӯзу фардои инсоният масъулияти баланд эҳсос менамоянд.

Унсурҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ инҳоянд: шахсият, шаҳрвандон, оила, гурӯҳҳо ва табақаҳои иҷтимоӣ, муассисаҳо, муассисаҳои динӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба, воситаҳои мустақили ахбори омма, сохторҳои ғайридавлатӣ (ғайриҳуқуматӣ), бунёдҳо, марказҳо ва ғайра.

Ҷомеаи шаҳрвандиро бе шахсияти озод, ки имкониятҳои ваҷеи фаъолияти мустақилона дорад, тасаввур кардан номумкин аст. Дар ҷомеаи шаҳрвандӣ оила ҳамчун институти муҳимтарини сохти ҳаёти иҷтимоӣ нақши басо муҳим мебозад.

Унсурҳои иқтисодии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба моликияти хусусӣ ва фаъолияти озодаи соҳибқорӣ шаҳрвандон асос ёфтаанд. Дар шароити инқилоби иттилоотӣ ҷомеаи шаҳрвандиро бе унсурҳои иттилоотӣ, ки ба онҳо воситаҳои гуногуни ғайридавлатии ахбор-

ри омма, радио, телевизион, матбуот, робитаҳои компютерӣ ва ғайра мансубанд, тасаввур кардан мумкин нест. Дар барқарории ҷомеаи шахрвандӣ иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ: аҳзоби сиёсӣ, иттифокҳои касаба, ташкилотҳо ва бунёдҳои хайриявӣ, созмонҳои ғайриҳукумати (CFX) ва ғайра нақши муҳим мебозанд.

Ҷомеаи шахрвандӣ худидоракунанда аст. Бинобар ин, дар он нақши чунин унсурҳо чун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ махсус мебошад. Худидоракунии маҳаллӣ имконияти иштироки бевоситаи шахрвандонро дар ҳалли масъалаҳои, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд, фароҳам меорад.

2. Таносуби ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат. Ҷомеаи шахрвандӣ ҷомеаи озод, демократӣ ва худрушдкунандаест, ки дар он инсон мавқеи марказиро ишғол менамояд. Он ҳамаи сохторҳои ғайридавлатиро дар соҳаҳои фаъолияти ҳаётии иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ фаро мегирад.

Ҷомеаи шахрвандӣ дар ҳамбастагии зич ва ҳатто ягона бо давлат арзи вучуд мекунад, рушд меёбад ва амал менамояд, ҳарчанд дар муносибатҳои байни онҳо норизой ва ихтилофот ҳам шуда метавонад, ки бояд дар доираи қонун ҳаллу фасл гардад. Одам ва давлат дар бораи “қоидаҳои бозӣ”, уҳдадориҳо ва масъулиятнокии байниҳамдигарӣ ба мувофиқа меояд. Вазифаи ҷомеаи шахрвандӣ аз назорат кардан ва роҳ надодан ба вайроншавии ин қоидаҳо иборат мебошад.

Байни давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ робитаҳои зич мавҷуданд.

Робитаи байниҳамдигарӣ миёни ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд чӣ тавр мушоҳида карда мешавад?

Ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат набояд ҳамчун муҳолифин дар муқобили ҳамдигар қарор гиранд, балки дар асоси эҳтироми қонун мунтазам бо якдигар ҳамкориҳои муназзам намоянд. Ҷомеаи шахрвандӣ дар бунёди мамлакатаи пурқуввату муътадил шарикӣ давлат мебошад. Ҳалли бисёр проблемаҳои замони ҳозира, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд танҳо бо кӯшишҳои умумӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва инсти-тутҳои гуногуни ҷомеаи шахрвандӣ имконпазир аст.

3. Ҳуқуқи инсон ва ҷомеаи шахрвандӣ. Ҷомеаи шахрвандӣ ҷомеаи озоди демократӣ, ҳуқуқбунёд ва мутамаддинест, ки дар он барои режими ҳокимияти шахсӣ, зӯрварӣ ба одамон, бадбинии иҷтимоӣ ҷой нест, ин ҷо ахлоқ ва қонун, принципҳои инсондӯстӣ

ва адолатнокиро эхтиром мекунанд.

Чомеаи шахрвандии муосир вазифадор аст, ки барои бе мамо-ниат амалӣ шудани ҳукуку озодиҳои шахсият дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти, принципҳои демократия, баробарҳуқуқӣ, ар-зишҳои маънавӣ ва фарҳангӣ, идеалҳои адолатнокӣ шароити муҳити зарурӣ фароҳам орад.

Байни вазифаҳои асосии чомеаи шахрвандӣ инҳоро чудо кар-дан мумкин аст:

- 1) химояи иҷтимоӣ ва ёрии байниҳамдигарии шахрвандон;
- 2) назорати фаъолияти давлат;
- 3) иштирок дар идоракунии (дар сатҳи маҳаллӣ ва миллий);
- 4) барқарории арзишҳои инсондӯстӣ ва демократӣ.

Соҳибкорӣ ва озодӣ, ташаббус ва салоҳиятмандии одамон, фаъолияти соҳибкории онҳо, муносибатҳои шахсии молумулкӣ ва бозор бе ҳуқуқҳои инсон имконнопазиранд. Эътироф, риоя ва ҳифзи бечунучарои ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд аломати муҳимтарин ва ҳамзамон шарти зарурии ташаккул ва рушди чо-меаи шахрвандӣ дар ҳама мамлакат аст.

Чомеаи шахрвандӣ дар асоси эътироф ва истифодаи васеи ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд ташаккул ёфта, рушд мекунад. Устуворӣ ва пешрафти чомеаи шахрвандӣ аз сатҳи амалишавӣ ва ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон вобаста мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чомеаи шахрвандӣ чист? Фарқи байни чомеа ва чомеаи шахрвандӣ аз чӣ иборат аст?
2. Ҷиҳатҳо ва унсурҳои чомеаи шахрвандиро номбар кунед ва шарҳ диҳед.
3. Бисёр муҳаққиқони замони ҳозир изҳор доранд, ки дар табиат пайдо кардани чомеаи ҳақиқии шахрвандӣ басо душвор аст, онҳо беш аз ҳама дар ормон, дар шуури одамон мавҷуданд. Оё шумо ин ақидаро ҷонибдорӣ мекунед? Чаро?

§ 12. БУЊЕДИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУЊЕД, ИЧТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Барқарории давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва чомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар ҳар мамлакат рушди ормонҳои давлатдории демократӣ ва принципҳои чомеаи шаҳрвандӣ ба махсусиятҳои ватанӣ таъя карда, ба шароити ташаккулёфтаи таърихӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои шуур ва мавқеи ғаболонаи аҳоли вобаста аст. Баъди эълон шудани истиқлол Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои худро ба сохтани давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, ташаккули чомеаи шаҳрвандӣ равона намуд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояҳо, унсурҳо ва аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд пурра таҷассум ёфтаанд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазиғадоранд, ки Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

*Қисми 3-и Моддаи 5-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Тибқи моддаи 17-и Конститутсия давлат ба ҳар кас ҳуқуқу озодиҳоро қағолат медиҳад.

Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститутсионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво доништа мешавад.

Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазиғадоранд, ки дар ғаболияти худ қағолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин кунанд.

Дар таъмини ҳуқуқҳои инсон мақомоти ҳокимияти иҷроия, махсусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бояд нақши қалон бозанд.

Тибқи моддаи 84-и Конститутсияи ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият, манфиатҳои давлат, созмону муассисаҳоро ҳифз менамояд.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад.

*Моддаи 1-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар Тоҷикистон васоити мустақили ахбори омма, созмонҳои ғайриҳукумати, сохторҳои ҷамъиятӣ фаъолона рушд мекунад. Аммо раванди барқарорӣ ва рушди давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дуру дароз ва мураккаб аст. Вай аз бисёр омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳамчунин аз мавқеи фаъолонаи шаҳрвандӣ ва масъулиятнокии ҳар як инсон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагикунада вобаста аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Мундариҷаи моддаи 1-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки дар он давлат ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ эълон шудааст, баррасӣ намоед ва шарҳ диҳед.*
- 2. Кадом унсурҳо ва ҷиҳатҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум ёфтаанд?*

БОБИ 6. САНАДҲО ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН

§ 13. САНАДҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ: мафҳум, навъҳо. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ будани ҳуқуқу озодиҳои инсонро эътироф намуда, худро давлати демократии ҳуқуқбунёд эълон кардааст. Яке аз аломатҳои давлати ҳуқуқбунёд волоияти ҳуқуқ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаёти ҷомеа аст.

Байни мафҳумҳои “ҳуқуқи инсон” ва “ҳуқуқ” (чун низоми меъёрҳо) чӣ фарқ ҳаст?

Қоидаҳо ва меъёрҳои барои ҳама ҳатмии рафтор, ки ҳуқуқро ташкил медиҳанд, худ аз худ вучуд дошта наметавонанд, онҳо бояд дар ягон шакли барои ҳама дастрас ифода гарданд, ба таври ҳатмӣ дар ҳуҷҷатҳо, нишондодҳо, дастурҳои махсус таҳким ёбанд ва то ба маълумоти шахрвандон расонида шаванд. Чунин ҳуҷҷатҳои махсус санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мебошанд.

Санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҳуҷҷати расмиест, дар он меъёрҳои ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё шахсони мансабдори салоҳиятманд, ё бо роҳи раёйпурсӣ қабулшаванда ифода меёбанд.

Ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ аломатҳои зерин хоссанд:

- 1) аз ҷониби мақомоти марбутаи салоҳиятманди давлатӣ қабул карда мешаванд;
- 2) онҳо дар шакли ҳуҷҷати расмӣ мураттаб карда мешаванд;
- 3) онҳо муқаррар мекунанд, ки меъёрҳои ҳуқуқро тағйир медиҳанд ва ё дигар мекунанд;
- 4) онҳо қоидаҳои рафтори умумиро барои ҳама таҳким мебахшанд. Дар ҳар мамлакат бо қонунгузорӣ тартиби нашр, тағйир додан, дигар кардан ва пурра сохтани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад.

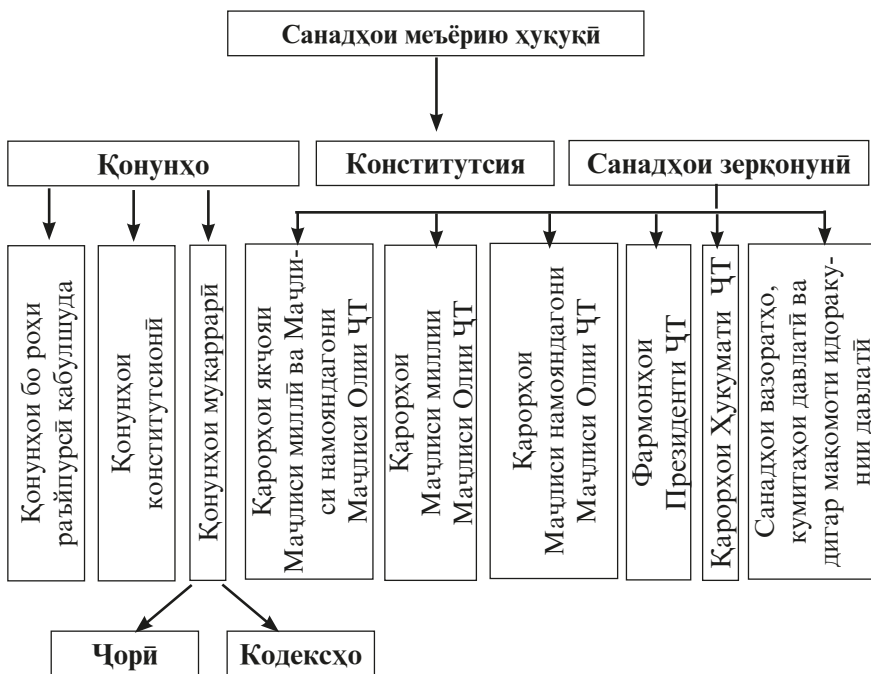
Чун қоида, ҳамаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба ду шакл – қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ ҷудо мешаванд. Барои таснифи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мафҳуми дорои қувваи юридикӣ, ки мақомоти давлатии ин ё он ҳуҷҷатро нашркарда муайян месозанд, аҳаммияти ҳалқунанда дорад.

Санадҳое ҳастанд, ки дорои қувваи юридикӣ (қонунҳо) ва қувваи камтари юридикӣ (санадҳои зерқонунӣ). Агар байни онҳо ихтилофоте мушоҳида шавад, санади дорои қувваи бештари юридикӣ амал менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб (иерархия)-и санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ чунин аст:

- 1) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 2) Қонунҳои конститусионӣ;
- 3) Қонунҳо;
- 4) Қарорҳои Маҷлиси Олии: Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҚТ, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ;
- 5) Фармонҳои Президент;
- 6) Қарорҳои Ҳукумат;
- 7) Санадҳои вазоратҳо, идораҳо ва дигар мақомоти идоракунии давлатӣ.

Нақшаро бодикқат омӯzed. Навъҳои асосии санадҳои меъёрий-ҳуқуқиро аз назар гузаронед.

Дар давлат қонуни аз ҳама муҳимтарини қувваи олии юридикӣ-дошта Конститутсияи мамлакат мебошад.

Конститутсия (аз лот. *constitutio* – муқаррарот, тасдиқот) қонуни асосиест, ки эътибори олии юридикӣ дошта, асосҳои сохти ҷамъиятӣ ва сохти давлатдорӣ, муносибати байниҳамдигарии миёни давлат ва шахсият, ташкил ва фаъолияти низоми мақомоти давлатиро таҳким мебахшад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои сохти конституциониро муайян карда, ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаю уҳдадорихои инсон ва шаҳрванд, тартиби ташкили фаъолияти рукнҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ, ҳокимият, шаклҳои идоракунии давлатиро таҳким мебахшад. Ҳамаи қонунгузориҳои дигар ба Конститутсия асос меёбанд, ягон санади меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд хилофи он бошад.

Ҳамаи дигар навъҳои қонунҳо дар муқоиса бо Конститутсия қувваи камтари юридикӣ доранд.

Қонун санади меъёрӣ-ҳуқуқиест, ки аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешавад.

Ҳамаи қонунҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон ба ду гурӯҳ тақсим кард:

1. Қонунҳои конституционии танзимкунандаи масъалаҳои нисбатан муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ. Қонунҳои конституционии аз ҷониби мақомоти қонунбарор ё бо роҳи раёйпурсӣ мувофиқи тартиботи муқарраргардида қабулкардашуда набояд хилофи Конститутсия бошанд.
2. Қонунҳои ҷорӣ (муқаррарӣ), ки барои ба танзим даровардани ҳамаи масъалаҳои дигари ҳаёти ҷомеа қабул карда мешаванд (масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимояи аҳоли ва ҳудудҳои аз вазъиятҳои фавқулодаи характери табиӣ ва техногендошта” аз 15 июли соли 2004 ва ғайра).

Гуногуннавьии алоҳидаи қонунҳои ҷорӣ кодексҳо мебошанд, ки як навъ санадҳои мураккаби системаноканд.

Кодекс қонуни воҳид ва ба низом даровардашудаест, ки тавассути он дар ҳаҷми пурра, бевосита ва системанок соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешавад.

Чун қоида, дар кодексҳо тартиби муайян ҳамаи меъёрҳо ё меъёрҳои аз ҳама асосии ягон соҳаи ҳуқуқ ҷойгир гардида, онҳо ба низоми воҳид дароварда шудаанд, онҳо ба қисматҳо ва бобҳо тақсим гардида ва мувофиқа кунонида шудаанд. Чунончи, дар Кодекси ҷи-

ноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи меъёрҳо дар бораи ҷиноятҳо ва ҷазоҳо, дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои аз ҳама муҳими танзимкунандаи муносибатҳои амволӣ ва шахсии молумулкӣ чамъ оварда шудаанд.

Боз як нави санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ санади зерқонунии меъёрӣ-ҳуқуқӣ аст.

Санади зерқонунӣ санади меъёрӣ-ҳуқуқиест, ки аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор бар асос қонун ва барои иҷрои он қабул карда шудааст.

Санади зерқонунӣ дар муқоиса бо Конститутсия ва қонунҳо қувваи камтари юридикӣ дорад ва аз ин рӯ набояд ҳилофи онҳо бошад. Санадҳои зерқонунӣ одатан аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ қабул гардида, бояд нуктаҳои асосии қонунро мушаххас гардонанд. Дар Тоҷикистон чунин санадҳои зерқонунӣ ҳастанд:

- 1) Қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- 2) Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- 3) Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
- 4) Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии вазоратҳо, комитетҳои давлатӣ ва мақомоти дигари идоракунии давлатӣ.

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон. Аксари қулли давлатҳои ҷаҳон гоҷаҳои инсонро дастгирӣ карда, онҳоро ба воситаи меъёрҳо дар бораи ҳуқуқу озодиҳо дар конститутсияҳо ё қонунҳои махсуси конститусионӣ таҳким мебахшанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ санади асосии меъёрӣ-ҳуқуқиест, ки ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро эълон дошта, кафолат медиҳад.

Эътибори асосии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аст. Онҳо дар мувофиқати қатъӣ бо меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф гардида ва кафолат дода шудаанд. Нуктаҳо дар бораи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон яке аз асосҳои сохти конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Боби 2-и Конститутсия ба ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст. Дар он номгӯи васеи ҳуқуқҳои асосии инсон инъикос гардида, ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҳким ёфтаанд.

Барои иҷрои нуктаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие қабул карда мешаванд, ки онҳо низ барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо нақши муҳим мебозанд.

Байни санадҳои зерқонунӣ ба сифати мисол инҳоро қайд кардан мумкин аст: барномаи давлатии “Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмин намудани ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробарии мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001 - 2010” “Низомнома дар бораи тартиби муҳофизати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4 феввали соли 2002 ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ба андешаи шумо, дар ҷаҳони имрӯза Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои чӣ лозиманд?*
2. *Ба фикри шумо, зарурати дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати арзишҳои олии таҳким бахшидани ҳуқуқи озодиҳои инсон барои чӣ ба миён омад?*
3. *Андешаи шумо дар бораи нақши санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд чӣ гуна аст?*
4. *Ба моддаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъя карда, номбар кунед, ки дар он кадом ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд таҳким бахшида шудаанд?*
5. *Ин гуфтаро бодикқат хонед: “Озодӣ вобаста будан ба қонунҳост” (Ситсерон). Шумо маънии ин гуфтаро чӣ гуна мефаҳмед?*

§ 14. САНАДҶОИ БАЙНАЛҶАЛҚӢ ОИД БА ҶУҚУҚӢ ИНСОН

1. Санадҳои байналҷалқӣ ҳуқуқӣ: мафҳум, навъҳо. Дар ҷаҳони имрӯза ҳуқуқҳои дар санадҳои гуногуни меъёрӣ-ҳуқуқии аксари кулли давлатҳо дарҷ гардида таҳким бахшида шудаанд. Ҷамаи онҳо амалан ба стандартҳои дар ин соҳа таҳиякардаи ҷомеаи байналмилалӣ таъя мекунанд.

Дар айни замон маҷмӯи томи санадҳои гуногуни байналмилалӣ-ҳуқуқии ба масъалаҳои амалисозӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон бахшидашуда мавҷуданд. Зери мафҳуми санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, одатан, қарордодҳои байналҷалқӣ миёни давлатҳо басташуда ва, чун қоида, дар доираи созмонҳои байналмилалӣ, масалан, СММ ё конференсияҳои байналмилалӣ қабулгардида фаҳмида мешаванд.

Аксари давлатҳо дар қонунгузориҳои миллӣ афзалиятнокии принципҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалиро нисбат ба принципҳо ва меъёрҳои дохилидавлатӣ қайд кардаанд.

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низомии ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд.

*Қисми 3-и моддаи 10-и
Конститутсияи ҶТ*

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ метавонанд номҳои гуногун дошта бошанд: эълومия, конвенсия, паймон, созишнома, статут (қонун, низомнома), хартия, оиннома, протокол ва ғайра.

Эълумия (декларатсия) санади ҳуқуқии байналмилалиест, ки аз принципҳо ва ҳадафҳои умумии ҳарду ҷониб мувофиқакарда таркиб ёфтааст. Эълумияҳо қувваи ҳатмӣ надоранд, онҳо танҳо тавсияҳо ва пешниҳодҳо мебошанд.

Конвенсия созишномаи байналмилалӣ аз рӯи ягон масъалаи махсус, проблемаи яхела мебошад, масалан, Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.

Паймон қарордоди байналмилалӣ фарогирандаи гурӯҳҳои гуногуни проблемаҳо аст.

Бисёр вақт бар иловаи конвенсия ё паймон протоколҳои махсусе қабул мегарданд, ки батанзимдарории ҷузъиро фаро мегиранд. Масалан, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ду протоколи факултативӣ дорад: “Дар бораи ҷалб намудани кӯдакон ба низоъҳои мусаллаҳона” ва “Дар бораи хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона”.

Ратификатсия (тасдиқ) гардидани қарордодҳои нисбатан муҳими байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатии мамлакат – сардори давлат ё парламент мебошад.

Паймонҳо, конвенсияҳо ва протоколҳо на аз лаҳзаи қабулу имзошавӣ, балки аз лаҳзаи ратификатсия (тасдиқ) шудан ҳукми амал пайдо мекунанд.

Ҳамаи қарордодҳои тасдиқкардаи давлат барои ҳамаи аҳолии он ҳатмӣ аст.

Резолютсия (аз лот. resolution – қарор) қарорест, ки дар натиҷаи муҳокимаи ягона масъала дар ҷамъомади маишаратии мақомот қабул карда шудааст, (масалан, резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ).

Оиннома қарордоди байналмилалист, ки ҳадафҳои таъсис, принципҳо, фаъолият, сохтори дохилии таъшилотҳои гуногуни байналмилалиро таҳким мебахшад.

Статут қарордоди байналмилалист, ки ҳадафҳо, сохтор ва функцияҳои ягон мақомоти байналмилалиро таҳким мебахшад, масалан Статутҳои Суди байналмилалӣ ҷинӣ.

Дигар навъҳои қарордодҳои байналмилалӣ ҳам мавҷуданд.

Қарордоди байналмилалӣ амалкунанда барои ҳамаи иштирокдорон ҳатмӣ мебошад. Давлатҳои иштирокдор метавонанд аз уҳдадорӣ худ даст кашанд, аз ҳуҷҷати мазкур бароянд, яъне онро аз эътибор соқит донанд, ки истилоҳи байналмилалӣ он **денонсатсия** (лот. denuntiatio – огоҳсозӣ) аст.

Қарордодҳои байналмилалӣ метавонанд қушода ё пӯшида бошанд. Ба қарордодҳои қушодаи байналмилалӣ давлатҳо, новобаста аз ризоияти дигар давлатҳои дар он ширкатдошта, ҳамроҳ шуда метавонанд.

Тоҷикистон, чун бисёр давлатҳои дигар, уҳдадор шудааст, ки қонунгузори миллиашро бо ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ мутобиқ гардонад. Ин раванд имплементатсия ном дорад.

Қарордодҳои байналмилалӣ барои тасдиқ (ратификатсия) аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олӣ пешниҳод мегарданд. Дар асоси қарори Маҷлиси намояндагон дар бораи тасдиқ кардан (ратификатсия)-и қарордоди байналмилалӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санад ба имзо мерасонад, сипас он бо муҳр таҳким меёбад ва ҳамин тавр ба вай мақоми ҳуҷҷати расмӣ дода мешавад, минбаъд онро Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мекунад.

Меъёрҳои расман эълоншудаи қарордодҳои байналмилалӣ, ки барои иҷрои онҳо қабул кардани қонунҳо ҳатмӣ нест, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита амал мекунад. Нисбати иҷрои дигар меъёрҳои қарордодҳои байналмилалӣ мутобиқан санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дохилимиллӣ қабул карда мешаванд.

2. Билли – маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон: таърихи таҳия, мундариҷа ва аҳамияти он. Баъди Ҷанги ҷаҳонӣ маркази ҳамкорӣҳои давлатҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои озодаҳои инсон Созмони Милали Муттаҳид гардид. Оинномае, ки СММ фаъолияти худро дар асоси он амалӣ месозад, 26 июни соли 1945 дар шаҳри Сан-Франсиско (ИМА) дар ҷамъомади Конфронси Милали Муттаҳид оид ба масъалаи таъсиси созмони байналмилалӣ ба имзо расида, 24 октябри соли 1945, баъди тасдиқ шудани он аз

чониби ИЦШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Чин ва бисёр давлатҳои дигар ҳукми амал пайдо кард. Он нахустин ҳуҷҷати СММ гардид, ки гоёҳо ва принсипҳои ҳуқуқи озодиҳои инсонро инъикос кардааст.

Иҷлосияи Кулли СММ дар сессияи нахустини худ моҳи январи соли 1946 дар бораи омодагии ҳуҷҷати махсуси байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон қарор қабул кард. Моҳи феврари соли 1946 Комиссия оид ба ҳуқуқҳои инсон таъсис ёфта, ба зиммаи он вазифаи тайёр кардани Билл (лоихаи қонуни) байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон вогузошта шуд. Дар ибтидо дар назар буд, ки он як ҳуҷҷат мешавад. Баъд қарор шуд, ки Билл бояд аз се қисмат таркиб ёбад: эълomia, ки дар он принсипҳои умумӣ эълон дошта мешаванд; паймон (ё паймонҳо), ки барои давлатҳои онҳоро тасдиқкарда характери ҳатмӣ дошта бошанд ва чораҳои амалисозӣ, яъне механизмҳои назорати иҷроӣ уҳдадорҳои худ аз чониби давлатҳо.

Эълomia бо доштани моҳияти танҳо тавсиявӣ дар инкишофи минбаъдаи механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши ҳалкунанда бозида, таҳкурсии мустаҳкам гардид, ки дар заминаи он низомҳои ҳам универсалӣ ва ҳам минтақавию байналмилалӣ ҳимоя ва амалисозии ҳуқуқҳои инсон бунёд карда шудаанд.

Моддаи 1-и Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар принсипи асосиро таҳким бахшид: “Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ бо ҳам баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу вичдонанд ва бояд бо якдигар муносибати бародарона дошта бошанд”.

Эълomia аз 30 модда иборат буда, нуктаҳои умумиро тасвир мекунанд. Ҳуқуқҳои асосии дар Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар зикргардида барои таҳияи беш аз 100 созишнома, эълomia ё дигар ҳуҷҷатҳо дар доираи низоми СММ заминаи бозғатимода гардиданд. Байни онҳо, аз ҷумла, инҳоро номбар кардан мумкин аст: Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ; Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахрвандӣ ва сиёсӣ; Конвенсияи байналхалқӣ доир ба барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизи наҷодӣ; Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон; Конвенсия бар зидди шиканча ва дигар навъҳои муносибатҳои золимонаю ғайриинсонӣ ё пастзанандаи кадрӣ қимат ва ҷазодихӣ; Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак; Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо ва дигар эълomiaҳо ва ё созишномаҳо дар бораи масъалаҳои чун таъбиз, генотсид, гуломӣ, ҳамчунин некуаҳволии иҷтимоӣ, пешрафт ва рушд.

Соли 1951 ба мақсади ҳалли душворихои дар як қарордод муттаҳид сохтани ҳуқуқҳои шахравандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ қарор қабул гардид, ки ду паймон тайёр карда шавад. Баъди меҳнати пурмашаққати солҳои тӯлонӣ Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шахравандӣ ва сиёсӣ, инчунин Протоколи факултативӣ ба он омода гардида, 16 декабри соли 1966 аз тарафи Иҷлосияи XXI Кулли СММ тасдиқ ва барои имзо кушода эълон гардида, соли 1976 ҳукми амал пайдо карданд. Протоколи дуҷуми факултативӣ ба Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахравандӣ ва сиёсӣ, ки ба бекор кардани ҳукми қатл нигаронида шуда буд, аз ҷониби Иҷлосияи Кулли СММ 15 декабри соли 1989 қабул гардид. Тибқи моддаи 1-и Протокол “ҳар шахраванде, ки зери ҳимояи ҳуқуқҳои давлати иштирокдори Протокол қарор дорад, қатл карда намешавад”.

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар якҷоя бо паймонҳои байналхалқии оид ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва доир ба ҳуқуқи шахравандии сиёсӣ, инчунин протоколҳои факултативӣ Билли ягонаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсонро ташкил медиҳанд.

Билли байналмилалӣ ба ақидаҳо, мавқеъҳо ва фаъолияти ҳам одамони алоҳида ва ҳам ҳукуматҳои мамлакатҳои ҷаҳон таъсири калон расонд. Вай ҳуҷҷати муҳимтарини таърихиеро мемонад, ки дар соҳаи ҳуқуқу озодиҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшудаи инсон стандартҳои асосиро поягузори намудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Санади байналмилалӣ-ҳуқуқӣ чист? Шумо кадом навъҳои қарордодҳои байналмилалиро медонед?*
- 2. Ҳуҷҷатҳои асосии ба Билли байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон воридшударо номбар кунед.*

ФАСЛИ II.
ҲУҚУҚҲО, ОЗОДИҲО ВА ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ
ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

БОБИ 7.
МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§ 15. МАФҲУМИ МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН

1. Мақоми ҳуқуқӣ: мафҳум ва унсурҳо. Барои фаҳмиши моҳияти мақоми ҳуқуқии инсон таърифи мафҳумҳои “инсоният”, “миллат”, “халқ”, “гурӯҳи иҷтимоӣ”, “инсон”, “шахсият”, “шахс” мусоидат мекунад.

Зери мафҳуми инсоният чамъи одамони дар рӯйи Замин зиндагикунанда фаҳмида мешавад. Миллат шакли таърихан ташаққулуфтаи чамъи одамон аст. Аломатҳои асосии тавсифбахшандаи миллат инҳоянд: ягонагии худуди онҳо, робитаҳои иқтисодӣ, забон, характери миллӣ ва фарҳанг. Халқ тамоми аҳолии давлат аст, ки сарфи назар аз ҷамоаҳои миллии таркибёфтааш ҷамоаи воҳиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсиро ташкил медиҳад. Зери мафҳуми «гурӯҳи иҷтимоӣ» чамъи афроди аз рӯйи манфиатҳо, арзишҳо ва меъёрҳои рафтори муттаҳидгаштаи дар амалиёти байнихамдигарии бонизом қарордошта фаҳмида мешавад. Шахсият субъекти ҷаҳоли муносибатҳои чамъиятист, ки сифатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайраи ӯро ифода мекунанд. Шахс шаҳрванди алоҳида чун субъекти ҳуқуқ аст.

Дар шароити ҳозира ҳар одам дар давлат ва ҷомеа мақом ва мавқеи махсус дорад. Дар илм фарқ кардани мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд қабул шудааст. Он ба робитаи ҳуқуқии ҳар як фард бо давлат, ҳамчунин алоқамандии байнихамдигарӣ бо якдигар асос меёбад.

*Мақоми ҳуқуқӣ ҳолати муайяни инсон, ҷораи озодии ӯ, омӯзиши им-
конпазирӣ ва ҳатмият дар рафтори ҳар як инсон аст.*

Асоси муносибатҳои нишондодашудаи байни давлат ва ҳар як инсонро ҳуқуқҳо, озодихо ва уҳдадорихои зикркардаи давлат дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Ҳуқуқҳои инсон характери табиӣ доранд, онҳоро ҳамаи одамон доро мебошанд. Шахси шаҳрванди давлати дигар буда (бетабаа) на ҳамаи ҳуқуқҳоеро соҳиб аст, ки давлат ба шаҳрвандони худ медиҳад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои аз ҷониби умум эътирофшуда ва универсалии инсонро таҳким мебахшад.

Озодӣ ҳолати инсон, шароити фаъолияти ҳаётӣ ва имконияти аз рӯйи диди худ амал кардани ӯ аст, аммо озодӣ бо масъулиятнокӣ робитаи ногусастанӣ дорад. Одам озодии худро амалӣ сохта, амалҳои худро бо озодии дигар одамон ҳамбаста мегардонад. Мувофиқи қисми 2-юми моддаи 14-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд”. Пас инсон имкониятҳои амал кардан ва аз неъматҳои пешниҳодшуда истифода карданро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт озодона муайян менамояд.

Маҳдудияти озодиҳо дар ҳолатҳои муайянкардаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст.

Дар кадом ҳолатҳо маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон мумкин аст?

Яке аз унсурҳои мақоми ҳуқуқи инсон, ҳамчунин, вазифадорӣ мебошад. Вазифадорӣ рафтори аз нигоҳи объективӣ зарурӣ ва бояду шояди рафтори инсон аст, ки ба он одамони дигар, ҷомеа ва давлат манфиатдоранд. Одам танҳо ҳуқуқхоро дошта наметавонад. Давлат ба ҳар як шахсият маҷмӯи ҳуқуқи озодиҳоро кафолат дода, ҳақ дорад, аз вай рафтореро талаб намояд, ки ба амсилаҳо ва намунаҳои муайян аз ҷониби ҷомеа қабулшуда ва дар меъёрҳои юридикӣ зикргардида мувофиқат кунад. Риояи ин талабҳо вазифаи инсон мебошад. Пас, ҳуқуқҳо бе вазифаҳо ва вазифаҳо бе ҳуқуқҳо вучуд дошта наметавонанд.

Дар меъёрҳои юридикӣ одатан намудҳои рафторҳои ҳатмӣ, мақсаднок, нисбатан қобили истифода ва аз нигоҳи иҷтимоӣ манфиатбахш зикр мегарданд. Агар одам аз талаботи меъёрҳо барканор шавад, давлат ҳақ дорад, ки нисбат ба вай ҷораҳои муайяни маҷбурсозиро истифода кунад.

Ба ин тариқ, мақоми ҳуқуқи инсон ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои одамро шомил месозад. Дар онҳо дараҷаи озодӣ дар интиҳоби рафтори мувофиқ ва масъулиятнокии шахсият дар назди давлат, ҷомеа ва одамони дигар ифода меёбад. Таносуби озодӣ ва вазифа дар моддаи 29-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ба таври зайл ифода гардидааст: “Ҳар як инсон дар назди ҷомеа, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, уҳдадор мебошад”. Унсурҳои мақоми ҳуқуқи инсон бе якдигар вучуд дошта наметавонанд, онҳо бо ҳамдигар алоқаманданд.

2. Навъҳои мақоми ҳуқуқии инсон. Дар илми ҳозираи ҳуқуқшиносӣ тақсим кардани мақоми ҳуқуқии инсон ба навъҳои зерин қабул шудааст: умумӣ, махсус ва инфиродӣ.

Умумӣ мақоми ҳуқуқиест, ки ба он қомилан ҳар одам соҳиб аст. Мақоми умумии ҳуқуқии одам ҳолати умумии иҷтимоии ӯро ифода мекунад.

Махсус чунин мақомоти ҳуқуқиест, ки характери соҳавӣ дорад, масалан, мақоми шахрвандӣ-ҳуқуқӣ, мақом дар соҳаҳои меҳнатӣ, оилавӣ, муҳофизатӣ ва дигар соҳаҳои ҳуқуқ.

Инфиродӣ чунин мақоми ҳуқуқиест, ки мавқеи инсонро дар ягон соҳаи алоҳида тавсиф мебахшад, масалан, мақоми соҳибкор, мақоми шахси мансабдор, хизматчиӣ давлатӣ ва ғайра.

Бо мақоми ҳуқуқии инсон мақоми иҷтимоии инсон, ки мавқеи одамро дар ҷомеаи мушаххас тавсиф мебахшад, зич алоқаманд аст.

3. Мақоми иҷтимоии инсон. Ҳар як инсон чун узви ҷомеа, ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, намояндаи миллат ё халқият боз мақоми иҷтимоӣ ҳам дорад.

Ҳар як шахсият метавонад якбора якчанд мақоми ҳуқуқӣ дошта бошад. Дар ин маврид ҳуди инсон барои худ он мақоми иҷтимоиро ҷудо месозад, ки муайянкунанда, асосӣ аст.

Мақоми иҷтимоӣ мавқеи шахсро дар низоми иҷтимоӣ нисбат ба одамони дигар ва умуман ҷомеа дар назар дорад. Асоси мақоми иҷтимоии шахсиятро маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳои дар санадҳои юридикӣ таҳкимёфта ташкил медиҳад. Дарачаи мақоми иҷтимоии инсон на танҳо бо ҳуқуқу озодиҳои ба ӯ додашуда, ҳамчунин бо имкониятҳои амалисозии онҳо, ки ҳолати воқеии инсонро тавсиф мебахшанд, муайян карда мешавад. Чунин категорияҳои одамоне ҳастанд, ки мақоми иҷтимоии онҳо ҳифзи махсусро меҳаҷад, масалан, нафақагирон, кӯдакон, одамони имкониятҳояшон маҳдуд ва ғайра. Дарачаи амалишавии ҳуқуқҳои инсон нишондиҳандаи қонеъмандии талабҳои ҳаётии ҳуди инсон ва ҷомеа мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Мақоми ҳуқуқии инсон чист? Унсурҳои асосии мақоми ҳуқуқии инсонро номбар кунед.*
2. *Шумо кадом навъҳои мақоми ҳуқуқии инсонро медонед? Онҳоро тафсир кунед.*
3. *Мақоми иҷтимоии инсон чист?*

§ 16. МАФҲУМИ МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДӢ

1. Мафҳуми шаҳрвандӣ ва раият. Мақоми ҳуқуқии шаҳрванд бо мафҳуми “шаҳрвандӣ” зич алоқаманд аст. Шаҳрвандӣ ҳолати табиӣ инсон буда, барои нишон додани робитаҳои ҳуқуқии одам бо давлати мушаххас истифода мешавад.

Шаҳрвандӣ алоқаи устувори сиёсӣ-ҳуқуқии одам ва давлат аст, ки дар маҷмӯи ҳуқуқҳо, уҳдадориҳо ва масъулияти байниҳамдигарии онҳо ифода мешавад.

Дар мамлакатҳои шакли идоракуниашон монархӣ, одатан барои нишон додани шаҳрвандӣ истилоҳи “раият” истифода мешавад. Дар ҷаҳони имрӯза раиятӣ, масалан, аз рӯи қонунгузори Шветсия, Дания, Белгия ва мамлакатҳои дигар мавҷуд аст. Истилоҳи “раият” барои нишон додани мансубияти шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намешавад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон категорияҳои гуногуни одамон – шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси табааи ягон давлатро надошта, яъне бетабаа сукунат доранд. Тибқи моддаи 6-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд. Шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавҷудияти шиносномаи (паспорти) Тоҷикистон, то гирифтани шиноснома бо шаҳодатнома дар бораи таваллуд ё дигар ҳуҷҷати ба шаҳрвандии шахс ишораткунанда тасдиқ карда мешавад.

Ҳамаи одамони шаҳрванди Тоҷикистон маҳсубшаванда мақоми яхелаи ҳуқуқӣ дошта, ба андозаи баробар соҳиби ҳуқуқу озодиҳо мебошанд ва уҳдадориҳои баробар доранд.

Боби 2-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як вақт озодиҳо ва вазифаҳои ҷаҳонӣ одам ва ҷаҳон танҳо ба шаҳрвандони Тоҷикистон мансуббударо таҳким бахшидааст. Масалан, моддаи 27-и Конститутсия танҳо ба шаҳрвандони мамлакат ҳуқуқҳои иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат бевоқифа ё тавассути намоёндогон ва дастрасиро ба хизмати давлатӣ додааст.

2. Асосҳои соҳибият ва қатъ гардидани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Асоси ҳуқуқи соҳибият ва қатъ гардидани шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон Конститутсия ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4-уми ноябри соли 1995 ва дигар санадҳои қонунгузорӣ мебошад.

Мувофиқи моддаи 15-и Конститутсия “шаҳрванди Тоҷикистон шахсе ҳисоб меёбад, ки дар рӯзи қабули Конститутсия шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад”. Яъне, Конститутсия танҳо як ҳолати соҳибиятро ба шаҳрвандӣ таҳким бахшидааст. Дигар асосҳои соҳибият, ҳамчунин қатъ гардидани шаҳрвандӣ бо Қонуни конститутсионии зикршуда муайян карда мешаванд. Чунин асосҳо тибқи моддаҳои 15 ва 27-и Қонуни конститутсионии мазкур инҳо мебошанд:

№	Соҳибият ва шаҳрвандии ҶТ	Қатъ гардидани шаҳрвандии ҶТ
1	Аз рӯи таваллуд	Дар натиҷаи баромадан аз шаҳрвандӣ
2	Бо тартиби аз қайд гузаштан	Гум кардани шаҳрвандӣ
3	Бо тартиби қабул ба шаҳрвандӣ	Дар натиҷаи бекор кардани қарор дар бораи қабули шаҳрвандӣ
4	Дар натиҷаи барқарорсозии шаҳрвандӣ	Дар натиҷаи маҳрум шудан аз шаҳрвандӣ
5	Бороҳии интихоби шаҳрвандӣ (оптатсия)	Бо роҳи интихоби шаҳрвандӣ (оптатсия)
6	Аз рӯи асосҳои дигар	Аз рӯи асосҳои дигар

Соҳибият ба шаҳрвандии Тоҷикистон аз рӯи таваллуд чунин маъно дорад, ки кӯдаки волидонаш шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз мавқеи буду боши онҳо, шаҳрвандии мамлакати моро соҳиб мешавад.

Дар сурати шаҳрвандони давлатҳои гуногун будани волидон кӯдак, агар дар қаламрави Тоҷикистон таваллуд шавад, соҳиби шаҳрвандии давлати мо мешавад; агар вай берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ таваллуд шавад, вале яке аз волидон ба таври доимӣ дар Тоҷикистон зиндагӣ дошта бошад, кӯдак шаҳрвандии Тоҷикистонро соҳиб мешавад. Кӯдаке, ки яке аз волидонаш шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешаваду волиди дигар шахси бетабаа бошад, сарфи назар аз ҷойи таваллуд, шаҳрванди Тоҷикистон мебошад. Агар ҳарду волид ашхоси бетабаа бошанд, вале ба таври доимӣ дар Тоҷикистон зиндагӣ кунанд, кӯдак шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон доништа мешавад. Кӯдаконе, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ қарор доранду волидонашон маълум нестанд, низ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар сурати муқаррар кардани падархондӣ кӯдак, вақте падар шаҳрванди мамлакати мо эътироф шаваду

модар шахси бетабаа бошад, кӯдаки ба синни 14-солагӣ нарасида, сарфи назар аз ҷойи таваллудаш, шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешавад, ки волидайнӣ ӯ дар шаҳрвандии дигар давлатҳо қарор доранд аммо ин давлатҳо ба ӯ шаҳрвандии худро на- додаанд.

Бо тартиби аз қайд гузаштан ашхосе соҳиби шаҳрвандӣ мешаванд, ки ҳамсар ӯ ҳешовандашон аз рӯйи шаҷараи бевосита (бобояш, бибияш) шаҳрванди Тоҷикистон махсуб мешаванд. Дар ин маврид ба имконияти ақди никоҳ байни шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахси хориҷӣ басташуда диққат додан лозим аст, зеро тартиби одии соҳибият ба шаҳрвандӣ ба андозаи муайян метавонад барои бастанӣ ақди никоҳи бардурӯғ асос шавад.

Дар қонунгузори мамлақати мо нуқтаи муҳими қабул ба шаҳрвандӣ (натурализатсия) мебошад. Дар ин маврид шартӣ қабул ба шаҳрвандӣ зиндагии доимӣ дар мамлақат аст.

Шаклҳои нисбатан одӣ ва сабуки қабул ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи асосҳои зерин пешбинӣ мешавад:

- 1) дар шаҳрвандии собиқ ИҶШС буд;
- 2) ба фарзандӣ қабул кардани кӯдаке, ки шаҳрванди Тоҷикистон аст;
- 3) мавҷудияти комёбиҳои барҷаста дар соҳаҳои илм, техника ва фарҳанг, ӯ вақте шахс соҳиби касбест, ки барои мамлақат манфиатовар аст;
- 4) мавҷудияти хизматҳо дар назди халқ дар эҳёи Тоҷикистон, дар амалисозии арзишҳои умуминсонӣ; қаблан дар шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон будан ӯ аз рӯйи таваллуд дар шаҳрвандии Тоҷикистон будани ақаллан яке аз волидон аз рӯйи шаҷара (падар, модар, бобо, биби ва ғайра);
- 5) дар ақди никоҳ будан бо шаҳрванди Тоҷикистон;
- 6) ӯфтани паноҳгоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки асосҳои соҳибият ба шаҳрвандии мамлақати мо ҳамчун дигар ҳолатҳои пешбиниамудаи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4 ноябри соли 1995 шуда метавонанд. Бо ҳамин тартиб бо қонунгузорӣ ҳолатҳои қатъшавии шаҳрвандии Тоҷикистон бо фарогирии маҳрум кардан аз шаҳрвандӣ ва аз даст додани шаҳрвандӣ муайян гардидаанд.

Яке аз асосҳои қатъшавии табиат Тоҷикистон он гум кардани (аз даст додани) шахс махсуб мешавад. Қонун ду ҳолатро муқаррар кардааст, ки дар сурати мавҷудияти онҳо шахс табиатро гум мекунад:

- 1) агар шахс ба хизматӣ ҳарбӣ дарояд, дар мақомоти амният, политсия, мақомоти адлия ё дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлати хориҷӣ хизмат кунад;
- 2) агар шахси ба таври доимӣ дар давлати хориҷӣ зиндагикунанда бе сабабҳои узрнок тӯли панҷ сол дар қайди консулӣ наистода бошад. Дар ҳар ду ҳолат ҳам шахсони зикршуда табаиятро ба таври механикӣ гум намеkunанд. Гумшавии шаҳрвандӣ (табаият) танҳо аз замони қайдшавии далелҳои мазкур аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ба амал омада, дар ин бобат баровардани ягон ҳел қарори махсус талаб карда намешавад.

Шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар натиҷаи бекор кардани қарор дар бораи қабул ба шаҳрвандӣ қатъ мегардад.

Тағйир ёфтани шаҳрвандии яке аз ҳамсарон шаҳрвандии кӯдакони аз ин никоҳ таваллудшуда, аз он ҷумла, кӯдакони ба фарзандҳои қабулкардашударо тағйир намедихад. Иқомати доимии шаҳрванд берун аз ҳудуди мамлакат, ба ҷуз ҳолатҳои муқарраркардаи қонун, боиси қатъшавии шаҳрвандии ӯ намегардад. Шаҳрванди дар хориҷа будаи Тоҷикистон аз ҳимоя ва парастории давлат бархурдор аст.

3. Дутабаиятӣ ва бисёртабаиятӣ. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷуз ҳолатҳои пешбиникардаи қонун ва қарордодҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мансубияти шаҳрвандони Тоҷикистон ба табаиятии давлати дигар иҷозат намедихад. Дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 4-уми ноябри соли 1995 мумкин набудани дутабаиятӣ дақиқан таъкид шудааст.

Муайян кардани мақоми ҳуқуқии шахси дутабаият дошта бо он зич алоқаманд аст, ки ӯ дар кадоме аз давлатҳо зиндагӣ мекунад. Дар ҳаҷми пурра истифода кардани он ҳуқуқу озодиҳо, ҳамчунин ба зимма доштани вазифаҳои шаҳрвандии мамлакате, ки вай дар қаламрави он ба таври доимӣ зиндагӣ мекунад, бо проблемаи истиқомати доимӣ алоқаманд аст. Ба ибораи дигар, шахс ҳуқуқ надорад, ки дар як вақт ҳуқуқу озодиҳои аз шаҳрвандии ҳар ду мамлакат бармеомадаро амалӣ гардонад.

Табаиятии волидайн шаҳрвандии кӯдакони муайян мекунад. Волидайн барои кӯдак то расидани ӯ ба синни 18-солагӣ аз тариқи яққоя ариза додан табаиятии як мамлакатро ба роҳи рад кардани шаҳрвандии дигар мамлакат интиҳоб карда метавонанд. Дар мавриди набудани яке аз волидон чунин ҳуқуқро волиди дигар соҳиб аст. Тағйирёбии табаияти волидон ба тағйир ёфтани шаҳрвандии кӯдакони то 18-сола оварда мерасонад. Аммо дар сурати гум кардани

шаҳрвандии давлат ва ниғаҳдории шаҳрвандии давлати дигар мутаносибан шаҳрвандии кӯдакони то 18-сола тағйир меёбад. Шаҳрванди ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ расида ва дутабаиятӣ дошта, метавонад ҳар ду табаиятро ҳам нигоҳ дорад, ё яке аз онҳоро интихоб намояд. Он чи ки дар боло зикр шуд, ба кӯдакони ба фарзандӣ қабулшуда ва онҳое, ки яке аз волидонашон душаҳрвандӣ дораду дигаре бетабаа ё номаълум аст, низ мутааллиқ аст.

Шахсони дутабаиятӣ дошта аз ҳимояву парастории ҳар кадоме аз давлатҳо бархӯрдоранд. Дар сурати қарор доштани онҳо дар хориҷа ҳимоя ва парасторӣ аз ҷониби давлате пешниҳод мегардад, ки онҳо дар қаламрави вай ба таври доимӣ зиндагӣ мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

---

1. *Шаҳрвандӣ ё табаият чист?*
2. *Асосҳои соҳибият ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед. Соҳиб шудан ба шаҳрвандӣ аз рӯйи таваллуд чӣ маънӣ дорад?*
3. *Асосҳои қатънавиши шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.*
4. *Оё дар Тоҷикистон ба душаҳрвандӣ роҳ дода мешавад?*
5. *Ин вазъиятро бодидқат хонед ва баррасӣ кунед: “Кӯдак дар Ҷумҳурии Қирғизистон таваллуд шуд. Волидони кӯдак шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Кӯдак соҳиби шаҳрвандии кадом давлат мешавад?”*

БОБИ 8. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ

§ 17. ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ

1. Асосҳои фалсафӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ба ҳаёт. Бори аввал ҳуқуқ ба ҳаёт баъди Чанги дуҷуми ҷаҳонӣ, вақте инсоният дарк кард, ки ҳаёт неъматӣ бебаҳост, ба таври юридикӣ эътироф гардид. Моддаи 3-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948) ҳуқуқ ба ҳаётро таҳким бахшид: “Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад”. Моддаи 6-и Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқи шахравандӣ ва сиёсӣ эълום дошт: «Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳаққи ҷудоинопазирии ҳар як инсон мебошад».

Дар айни замон ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи аз ҷониби умум эътирофшуда, меҳвари тамоми низоми ҳуқуқҳои шахсӣ (шахравандӣ)-и инсон мебошад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳулосаи зарурати эътирофи ҳуқуқ ба ҳаёт нисбат ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, дин ва дигар аломатҳо расид ва давлатҳоро вазифадор намуд, ки дар қаламрави худ ин ҳуқуқро риоя кунанд ва қонунҳои миллие қабул намоянд, ки ин ҳуқуқро қафолат диҳанд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи бунёдист ва онро аз ҷанбаҳои гуногун бояд баррасӣ кард.

Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи табиӣ, ҷудоинопазир, ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд мансуб, имконияти ҳимояи дахлнопазири ҳаёт ва озодона соҳибхитиёрӣ кардан ба он аст, ки бо қонунгузориҳои миллий ва байналмилалӣ қафолат дода мешавад. Ҳуқуқ ба ҳаёт дар ҳамаи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон ва конститутсияҳои миллии аксар мамлакатҳои ҷаҳон таҳким бахшида шудааст. Вай аз ҷумлаи ҳуқуқҳои инфиродии инсон аст ва унсури муҳимтаринаш ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти инсон мебошад. Ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи бевосита амалкунанда аст ва дар ҳеч маврид, аз ҷумла, дар ҳолати вазъияти фавқулода, вақти хатари таҳдид ба ҳаёти тамоми миллат набояд маҳдуд карда шавад.

Аз ҳуқуқ ба ҳаёт дигар ҳуқуқҳои инсон, чун ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзили шахсӣ ва ғайра бармеоянд. Ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёт бо зарурати ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ зич алоқаманд аст. Вай ба доираи васеи фаъолияти ҳаётии ҷомеа ва давлат: ахлоқ, дин, сиёсат, ҳуқуқ, тиб ва ғайра дахл мекунад.

Конунгузории ҳар як давлат, чун коида, як қатор чорабиниҳои ҳимоякунандаи ҳаёти инсонро таҳким мебахшад, масалан муқаррар кардани ҷазо барои куштор; таъмини кафолатҳои таъқиботи ҷиноятии барои ҷиноят бар зидди ҳаёт; ба иҷро расонидани амалҳои ҳимоя ва пешгирикунанда дар сурати мавҷудияти хатари бевосита барои ҳаёти инсон.

Ҳеч як манфиати ҷамъияти куштори одамеро, ки барои ҳаёти дигар одамон хатарнок нест, қонунан ҳақ бароварда наметавонад. Куштори инсон бо истифодаи қувва танҳо дар се ҳолати истисноӣ қонунӣ аст: ҳимояи шаҳрвандон аз истифодаи ғайриқонунии зӯроварӣ; ҳангоми гузаронидани ҳабси муташаккилона ё рафъи фирори маҳбус. Тавре маълум аст, барои инсон эҳсоси худнигоҳдорӣ ҳос аст. Одам аз ҳамла ё зӯроварӣ худро муҳофизат карда истода, барои зӯроварии ҷавобӣ ё ҳимояи зарурӣ ҳақ дорад. Ин боз яке аз мушкилоти марбут ба амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқи ҳар инсон ба ҳаёт аст.

2. Ҷазои қатл ва ҳуқуқ ба ҳаёт. Яке аз проблемаҳои аз ҳама шадиди ҷаҳони имрӯза бекор кардани ҳукми қатл аст. Ҳукми қатл дар санадҳои қонунгузории бисёр мамлакатҳо чун ҷораи истисноии ҷазодихӣ зикр гардидааст. Вале оё он омили ниғаҳдорандаи ҷинояткорӣ аст? Оё он ҳуқуқҳои инсонро вайрон намекунад? Онро истифода кардан даркор аст ё не? Агар ҷазои қатл нисбат ба одами бегуноҳ ба сабаби хатои судӣ ба ҷо оварда шуда бошад, оё ин хаторо ислоҳ кардан мумкин аст?

Дар қисми 2-и моддаи 6-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ омадааст: “Дар кишварҳои, ки ҳукми қатлро бекор накардаанд, ҳукми қатл метавонад танҳо барои ҷиноятҳои вазнинтарин мутобиқи қонуне, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят амал мекард ва бо муқаррароти ҳамин Паймон ва Конвенсия дар бораи пешгирии ҷинояти қатли ом ва ҷазо барои он муҳолиф набошад, бароварда шавад. Ин ҷазо метавонад танҳо ҷиҳати иҷрои ҳукмномаи қатъие, ки аз тарафи суди босалоҳият бароварда шудааст, анҷом дода шавад”.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ ба давлатҳо пешниҳод менамояд, ки теъдоди одамони нисбатан ҷазои қатл татбиқшавандаро ҳар чи камтар кунанд. Чунончи, ҷазои қатл нисбати ашхоси аз 18-сола поён ва занҳои ҳомила ба амал бароварда намешавад. Аз ҳаёт маҳрум кардани аъзои гурӯҳи муайян дар микёси васеъ баробари генотсид аст, ки мансуб ба ҷиноят бар зидди инсоният мебошад.

Генотсид (аз юнонии *genos* – авлод, қабила ва лат. *caedo* – мекушам) – қатли омми гурӯҳҳои алоҳидаи одамон аз рӯйи аломатҳои наҷодӣ, миллӣ ва ё динӣ. Яке аз қиноятҳои вазнинтарин бар зидди инсоният мебошад.

Оё шумо пешравиро ба сӯйи бекор кардани ҷазои қатл дуруст мешуморед?

Аз 15-уми июли соли 2004 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қонун дар бораи боздошти истифодаи ҷазои қатл» амал мекунад.

3. Ҳуқуқ ба ҳаёт ва чанг. Низоъҳои мусаллаҳона воқеияти бераҳмонаи асри XXI аст. Чунин ба назар мерасад, ки асри XX бояд сиёсатмадоронро ба хулосаи зер меовард: бо роҳи зӯроварӣ ҳал кардани ягон мушкилот мумкин нест! Чанг танҳо проблемаҳои нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ғайра ба бор меоварад. Агар пешгирӣ кардани низоъҳои мусаллаҳона муяссар нагардад, ақаллан барои ҳимояи одамон аз воқеияти чанг ва кам кардани оқибатҳои харобиовари он тадбирҳо андешидан лозим аст.

Дар ҷаҳони имрӯза масъалаи ҳуқуқи ҳар як инсон ба ҳаёт дар давраи чанг ва низоъҳои мусаллаҳона басо муҳим аст.

Оё шумо бо чунин ақида розӣ ҳастед, ки баҳри ҳуқуқ ба ҳаёт ҳатто дар давраи чанг ё низоъҳои мусаллаҳона мубориза бурдан лозим аст ва ин бефоида нест? Дар ин хусус далелҳо оред.

Ҳамаи қарордодҳо, эълония ва конвенсияҳои мансуб ба ҳимояи

зарардидагони чанг бо як ном – ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона муттаҳид мешаванд, ки асоси онро конвенсияҳои женевагӣ ташкил медиҳанд. Талафоти зиёди одамон дар чангҳо аҳли ҷаҳонро муътақид сохт, ки конвенсияҳои женевагиро таҳким бахшидан лозим аст.

Расми 2. *Ҳуқуқҳои қӯдакро ҳимоя нам!*

Баъди Чанги дуҷуми чаҳонӣ дар соли 1949 конвенсияҳои нави женевагӣ дар бораи ҳимояи зарардидагони ҷанг таҳия гардиданд.

Аз ҷумла, конвенсияҳои ҳозираи женевагӣ:

- 1) истифодаи ҷунин усулҳо ва воситаҳои бурдани ҷангро, ки ба муҳити зист зарари васеъмӯқадсӣ ҷиддӣ мерасонанд, манъ мекунад;
- 2) даъват ба амал меоранд, ки бо асирони ҷарбӣ ва аҳолии осоишта муносибати инсондӯстона карда шавад;
- 3) ҷораҳои махсуси ҳифзи занону кӯдакон, ҳамҷунин журналистони дар сафарҳои хидмати пурхатарбударо пешбинӣ менамоянд;
- 4) ба кормандони соҳаи тиб имконияти бемамониат расонидани ёри тиббӣ ба зараргардидагон, ҳамҷунин кашондани доруворӣ ва таҷҳизоти тиббиро кафолат медиҳанд.

Дар айни замон беш аз 160 давлати дунё иштирокдори конвенсияҳои женевагӣ буда, вазифадоранд, ки онҳоро иҷро кунанд.

Боз як имконияти ҳифзи ҳаёти инсон дар вақти ҷанг ё низоъҳои мусаллаҳона мавҷуд аст, ки ин манъи истифодаи навъҳои алоҳидаи силоҳ мебошад. Давлатҳо борҳо кӯшишҳои маҳдудсозии истифодаи силоҳҳоеро кардаанд, ки ба иштирокдорони амалиётҳои ҷарбӣ ё аҳолии осоишта ҷафоҳои зиёд мерасонанд.

Дар солҳои 60–70-уми асри ХХ қарордодҳои муҳимми байналхалқии марбут ба истифодаи яроқи ҳастай (ядрой) ҳукми амал пайдо карданд. Истифодаи силоҳи ҳастаиро ҷомеаи байналмилалӣ ҷинояти вазнинтарин бар зидди инсоният донистааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Зери мафҳуми «ҳуқуқи инсон ба ҳаёт» чӣ фаҳмида мешавад?*
2. *Чаро ҳуқуқро ба ҳаёт ба ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) мансуб медонанд?*
3. *Файласуфи англис Чон Локк тасдиқ мекард, ки ҳуқуқ ба ҳаёт, амвол ва озодӣ қонуни табиист. Ба андешаи шумо, чаро ин тавр аст?*
4. *Проблемаҳои аз назари шумо бевосита ба амалишавӣ ва ҳимояи ҳуқуқи инсон ба ҳаёт алоқамандро номбар кунед. Давлат бо мақсади таъмини ҳуқуқи ҳар одам ба ҳаёт чӣ уҳдадорихоро ба зимма дорад?*

§ 18. ҲУҚУҚ БА ОЗОДӢ ВА ДАХЛНОПАЗИРИИ ШАХСИЯТ ВА ҲАЁТИ ХУСУСӢ

1. Асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият. Нишонаҳои аввалини ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият ҳанӯз дар Хартияи бузурги озодиҳои соли 1215 ба назар

мерасанд. Ҳуччатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва аксари конститутсияҳои ҳозира низ озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро эълон медоранд.

Моддаи 3-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро ин тавр таҳким бахшидааст: “Ҳар як инсон ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад”. Моддаи 9-и ҳуччати байналмилалии мазкур тасдиқ мекунад: “Ҳеч касро худсарона дастгир, ҳабс ё бадарға кардан мумкин нест”.

Меъёрҳои мазкур ҳамчунин дар Паймони байналҳалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла дар қисми 1-и моддаи 9-и ҳуччати мазкур омадааст: “Ҳар як инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ҳақ дорад. Ҳеч кас наметавонад худсарона ба ҳабс гирифта шавад ё дар ҳабс нигоҳ дошта шавад. Ҳеч кас набояд аз озодӣ, ғайр аз асосҳо ва мутобиқи расмиёте, ки тавассути қонун муқаррар карда шудаанд, маҳрум карда шавад”.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият аз ҷониби давлат ҳимоя шудани ҳар як одамро аз таарузи ҳар касе ба ҳаёт, саломатӣ, озодӣ, амнияти шахсӣ, шараф ва қадру қимати ӯ дар назар дорад. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият моҳиятан аз ду ҳуқуқи ба ҳам алоқаманд: озодии шахсият ва ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият таркиб ёфтааст. Онҳо аз якдигар ҷудонопазиранд. Яъне шахсияте, ки озодии ӯ пурра таъмин аст, дахлнопазир низ мебошад. Агар дахлнопазирии шахсият таъмин бошад, пас ӯ озод низ аст.

Озодии шахсият мафҳуми васеъаст, ки инҳоро дар назар дорад: озодии ҷисмонӣ (яъне озодии амал тибқи озодии худ); озодии ахлоқӣ (яъне озодии афкор, вичдон, дин); озодии иҷтимоӣ (озодии интиҳоби забони муошират, мансубияти миллӣ).

Ҳуқуқи дахлнопазирии шахсият ҳуқуқи ҳар инсон ба ҳимоя ва ҳифзи давлатӣ аз таарузи ғайриқонунӣ ҳар касе ба озодӣ ва амнияти шахсии ӯ мебошад.

Амнияти шахсӣ маънии набудани зӯроварии ғайриқонунӣ ё таҳдиди зӯроварӣ ба шахсият ва бовар доштани шахсият ба оромиро дорад.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз шаҳрвандӣ, синну сол, бемории рӯҳӣ дахл дорад. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро то ҳадди муайян, вале танҳо дар асоси қонун маҳдуд кардан мумкин аст.

Дар Конституцияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият дар меъёрҳои алоҳидаи инъикоскунандаи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон инъикос ёфтааст.

Дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеҷ кас ҷабданча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст.

Моддаи 18-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолатҳои ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва маънавии дахлнопазирии инсонро таҳким мебахшанд.

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро барои куштор, расонидани зарарҳои ҷисмонӣ, таҷовуз ба номус, лату кӯб ва дигар ҷиноятҳои зидди озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ муқаррар менамояд.

Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият нораво будани худсариро ҳангоми боздошт ё ҳабс кардан дар назар дорад. Тибқи моддаи 6-и Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеҷ касро бе иҷозати прокурор ба ҳабс гирифтани мумкин нест.

Ҳеҷ касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс ва бадарга кардан мумкин нест.

Қисми 2-и моддаи 19-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Риояи шараф ва кадр қимати шахсият аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Ҳар инсон кадр қимат дорад.

Ба хотир оред, ки зери мафҳумҳои “шараф” ва “кадр” чиро мефаҳманд?

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тухмат ва таҳқирро ҷиноят мешуморад ва чунин кирдорҳоро манъ месозад.

Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, қоидаҳои ҳифзи шараф ва кадр қимати инсонро, аз ҷумла, бо роҳи талофӣ (ҷуброн) кардани зарари маънавӣ таҳким бахшидааст. Дар сурати аз ҷониби шахси ҷавобгар паҳн шудани маълумоте, ки шаъну эътибори даъвогарро доғдор месозанд, суд новобаста ба гуноҳи шахси ҷавобгар зарари расонидашударо бо ифодаи пулӣ муайян карда, ба ғайридаи даъвогар мерӯёнад.

Дахлнопазирии маънавии шахсият бо роҳи манъ кардани амалҳои гуногуни характери зӯриваридошта ва ба рӯҳияи инсон таъсири манфӣ расонанда таъмин карда мешавад. Масалан, пурсиши иштирокдори муруфиа зеро таъсири гипноз ё бо роҳи истифодаи фишоровариҳои гуногуни экстрасенсорӣ, ё маълумотгирии муфаттиш бо роҳи тарсондан, истифодаи сеҳру чоду ва ғайра.

2. Маҳдудияти озодӣ ва маҳрумият аз озодӣ. Таъмини дахлнопазирии ҷисмонӣ, рӯҳонӣ, маънавии шахсиятро давлат кафолат медиҳад. Аммо бо назардошти манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлат дар баъзе ҳолатҳо маҳдудсозии ҳуқуқҳо ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият имконпазир аст.

Ҳуқуқи инсонро ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро дастгиркуниву ҳаёс кардан маҳдуд месозанд.

Дастгир кардан – боздошти муваққати (на бештар аз 72 соат) шахси ба содир кардани ҷиноят ғумонбар доништашуда.

Ба ин тариқ, шахси дастгиршуда шахсест, ки аз озодии шахсӣ маҳрум шуда, аммо барои содир кардани ҷиноят маҳкум нашудааст. Маҳбус, шахсест, ки дар натиҷаи маҳкум шудан барои содир кардани ғон ҷиноят аз озодӣ маҳрум гардонда шудааст.

Ҳаёс ва дастгир карданро метавонад корманди милитсия ба амал барорад, вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозатро ба ин амалҳо прокурор медиҳад. Дар бораи ҳама гуна ҳодисаҳои дастгир кардан мақомоти таҳқиқу тафтишоти пешакӣ ё муфаттиш бояд дар бадали 24 соат прокурорро ба таври хатгӣ огоҳ созанд. Прокурор дар навбати худ, дар давоми 48 соат барои ҳаёс ё озод кардани дастгиршуда бояд иҷозат диҳад. Дастгиркунӣ набояд аз 72 соат (аз лаҳзаи дастгиршавӣ то гирифтани иҷозати прокурор барои ҳаёс) беш бошад.

Ҳаёс ва дастгир кардан бояд асос дошта бошад. Ҳангоми ҳаёс ва дастгиркунӣ бояд тартиботи амалисозии онҳо ва муҳлатҳои қонунӣ риоя гарданд.

Шахсро танҳо бо асосҳои зерин дастгир кардан мумкин аст:

- 1) ҳангоми содир кардани ҷиноят ё баъди он дастгир карданд, яъне дар лаҳзае, ки шахс ҷиноятро ба анҷом расонида, дар ҷойи ҷиноят аст, ё кӯшиши аз он ҷо пинҳон шудан дорад;
- 2) вақте шохидон, аз ҷумла ҷабрдидагон, он шахсро чун ҷиноятсодиркарда рӯйрост нишон медиҳанд;

- 3) вақте дар бадани гумонбар ё либоси ӯ, дар киса ё манзилаш нишонаҳои баръалои ҷиноят пайдо карда мешавад;
- 4) агар баъзе маълумоти дигаре бошад, ки барои гумонбар донишманди ин шахс дар содир кардани ҷиноят асос шуда метавонанд, ин шахсро танҳо вақте дастгир кардан мумкин аст, ки ӯ барои пинҳон шудан аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ воқеан кӯшиш намояд;
- 5) асоси дастгиркунӣ набудани ҷойи доимии зист бошад;
- 6) муқаррар нагардидани шахсият.

Шахси дастгиршуда ҳуқуқ дорад:

- 1) донанд, ки ӯро барои содир кардани қадом ҷиноят гумонбар медонанд, аз қормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ талаб намояд, фаҳмонанд, ки барои чӣ ӯро дастгир карданд;
- 2) қонунӣ будан ё набудани дастгир шуданро дар суд радду бадал намояд;
- 3) аз маъмурияти ҷойи нигоҳдории муваққатӣ ва ё ҷойи нигоҳдории тафтишотӣ талаб намояд, ки талаби ӯро дар хусуси тафтиши қонунии дастгир кардани ӯ ба прокурор хабар диҳанд;
- 4) аз амалҳои ашхоси таҳқиқ тафтиши пешакӣ гузаронида, муфаттиш ё прокурор шикоят кунад, тавзеҳот бидиҳад ва дархост намояд;
- 5) бо шикоят ва аризаҳо ба мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ашхоси мансабдор муроҷиат кунад;
- 6) аз либосу пойафзоли худ, инчунин дигар асбобу ашёи зарурӣ истифода барад.

Ашхоси дастгиршуда вазифадоранд, ки талаботи Қоидаҳои тартиботи дохилро дар ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон риоя кунанд.

Шахси ҳабсшуда ҳуқуқ дорад:

- 1) дар бораи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои худ ба забони модарӣ ё забони дигари барояш фаҳмо маълумот бигирад;
- 2) муносибати шоиста бинад;
- 3) бо ариза дар бораи ҳуқуқҳо ва озодиҳои худ чи шахсан ва чи ба воситаи адвокат нисбат ба маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон ва маҳбусон ба суд, прокуратура, мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ба ҳизбҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма, ҳамчунин ба мақомот ва ташкилотҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон муроҷиат намояд;
- 4) бо ҳешовандон ва дигар одамон танҳо бо рухсати хаттии муфаттиш (чун қоида, на бештар аз як маротиба дар як моҳ) мулоқоти давомнокиаш аз як то ду соат дошта бошад;
- 5) ҳамарӯза аз ҳешовандон дастовез, маводди ғизоӣ барои истеъмол қабул намояд;

- 6) бо худ ҳуччатҳо ва навиштаҷоти марбут ба парвандаи ҷиноятӣ дошта бошад;
- 7) аз лаҳзаи роҳ дода шудани адвокат ба парванда бо ӯ мулоқотҳои муҳлат ва давомнокиашон номаҳдуд кунад;
- 8) аз сайругашти ҳаррӯзаи давомнокиаш як соат истифода барад;
- 9) ба озодии афкор, вичдон ва эътиқоди динӣ ҳақ дорад;
- 10) бо ҷаҳони берунӣ муошират намояд;
- 11) бо ному насаби худ ном гирифта шавад;
- 12) моҳе як маротиба пули фиристодашударо гирад.

Шаҳси дастгиршуда вазифадор аст:

- 1) қоидаҳои муқарраргардидаи тартиботи дохилӣ ва қоидаҳои санитарӣ-гигиениро риоя кунад, намуди зоҳирии хуб дошта бошад, дар камераҳо ҳамеша тозагиро нигоҳ дорад;
- 2) талаботи маъмуриятро бечунучаро иҷро кунад, бо кормандони он байни худ ҳалиму меҳрубон бошад;
- 3) ҳангоми ба камера дохил шудани ашхоси ҳайати роҳбарикунандаи мақомоти дохилӣ аз ҷой бархезад ва дар саф истад;
- 4) ба ашёву тачҳизот ва дигар амвол муносибати эҳтиёткорона кунад;
- 5) бо таъйиноти маъмурият дар камера вазифаи навбатдориро ба ҷо орад.

Ба усулҳои дигари қонунии маҳдудсозии озодӣ ва дахлнопазирии шахсият инҳо тааллуқ доранд: табобати маҷбурии ашхоси рӯҳан бемор, ки барои худ ва дигар одамон хавфноканд, карантини муваққатӣ нисбат ба одамони гирифтори бемориҳои хавфноки сирояткунанда, фиристодани ноболиғон ба муассисаҳои махсуси тарбиявӣ ва ғайра.

3. Махсусиятҳои дастгиркунӣ ва ҳабси пешакии ноболиғон. Дастгиркунӣ ва ҳабси пешакӣ нисбат ба ноболиғон низ истифода мешавад. Ноболиғони ҷиноятсодиркарда ба қафолатҳои гуногуни суди боадолат, аз ҷумла ба ҳифзи иловагии махсус ҳуқуқ дорад.

Нобилиғи бо гумони содир кардани ҷиноят дастгиршуда ҳақ дорад:

- 1) донад, ки ӯро барои содир кардани қадом ҷиноят гумонбар медонанд;
- 2) талаб намояд, ки прокурор дурустии дастгиркуниро санҷад;
- 3) аз амалҳои таҳқиқу тафтиши пешакӣ, муфаттиш ё прокурор шикоят кунад, шарҳу тавзеҳот диҳад ва дархосту хоҳиш иброз дорад;
- 4) бо шикоят ё хоҳиш ба мақомоти давлатӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ ё ашхоси мансабдор муроҷиат кунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шарҳ диҳед, ки шумо моҳияти ҳуқуқҳои инсон ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиро чӣ хел мефаҳмед?
2. Амнияти шахсии инсон чист?

3. *Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳшиандаи ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро номбар кунед.*
4. *Оё ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсиятро маҳдуд кардан мумкин аст?*
5. *Мувофиқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон кадом мақомот сабоҳияти додани иҷозатро ба ҳабси пешакӣ дорад?*
6. *Ба андешаи шумо, барои одам маҳдудияти озодӣ душвор аст, ё маҳрумшавӣ аз озодӣ?*
7. *Ноболиги барои содир кардани қиноят дастгиришуда чӣ ҳуқуқ дорад?*
8. *Ба фикри шумо, оё ба муассисаҳои махсуси тарбиявӣ фиристодани хонандагон маҳрум кардан аз озодӣ аст?*

§ 19. ҲАЁТИ ХУСУСӢ

1. Тавсифи умумии ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ. Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёт яке аз ҳуқуқҳои шахсии инсон аст. Дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ мафҳуми умумӣ буда, дахлнопазирӣ ба тарафҳои гуногуни ҳаёти шахсиро дар назар дорад.

Ҳаёти хусусӣ соҳаи махсуси фаъолияти ҳаётии инсон аст, ки аз ҷониби ҳуди инсон мувофиқи эътиқоди ботинӣ ӯ назорат карда шуда, мақсади қонеъ гардонидани талабҳои шахсии ӯ аст.

Ҳаёти хусусӣ соҳаи аз шахсият ҷудонопазирест, ки одам қоидаҳои худро муқаррар карда, қарорҳо қабул менамояд. Ҳама гуна дахлат ба ҳаёти шахсии инсон танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ дар асоси қонун ва қарори махсуси суд имконпазир аст.

Ҳар як одам одатҳо, некбинию бадбинӣҳо, тарафҳои сусти характер, сир, нақшаҳо, шуглҳои дӯстдошта ва ғайра дорад, ки бо мафҳуми ҳаёти хусусӣ фаро гирифта мешаванд. Ҳаёти хусусиро ҳар кас дорад, вале оё ӯ меҳодад, ки ин тарафи ҳаёташ ба ҳама маълум бошад?

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ҳуқуқ аст, на вазифа. Зӯран зада даромадан ба манзил, дахлат кардан ба ҳаёти хусусӣ барои ҳеч кас мумкин нест. Давлати демократии ҳуқуқбунёд на танҳо ба ҳаёти хусусии шахс дахлат намекунад, балки вазифадор аст, ки онро аз тааррузи ғайриқонунӣ ҳимоя кунад.

Ҳуқуқи инсон ба муошират пеш аз ҳама маънии иштироки ӯ дар ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳамкорӣ ва ниғаҳдорӣ муносибатҳо бо дигар одамон, алаҳхусус, дар соҳаи эҳсосотӣ, барои рушд ва худтатбиқкуниро дорад. Дар ин маврид низ рафтори ӯ набояд ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусии дигар одамонро ҳалалдор гардонад.

Дар бисёр мамлакатҳо маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ бо қонунгузорӣ ба танзим дароварда шудаанд. Қонунбарор кӯшиш менамояд, ки байни амалисозии ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ ва манфиатҳои давлат созишу мусолиҳа пайдо карда, ҳамчунин мақомоти давлатиро аз ошкорсозии сирри давлатию ҳарбӣ эмин дорад.

2. Асоси меъёрӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ. Баъди анҷоми Чанги дуҷуми чаҳонӣ ҳангоми ислоҳотбахшии низоми давлатии мамлакатҳои аврупоӣ дар конституцияҳо ишораҳо оид ба ҳаёти хусусии инсон пайдо шуданд.

Ба ҳаёти шахсӣ ва оилави ҳеч як фард дахлати худсарона намудан ва ба дахлнопазирии манзил, сирри муқотибот, шараф ва обрӯи ӯ худсарона суиқасд кардан мумкин нест. Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки дар мавриди чунин муқоҳила ё суиқасд аз ҳимояи қонун истифода намояд.

Моддаи 12-и Эълониҳои умумии ҳуқуқи башар

Ҳошиши ҳар инсон ва ҳар як оила бобати дар назари дигар одамон ба таври мусбат вонамуд шудан ва пинҳон доштани маълумотҳо дар хусуси далелҳо ва ҳодисаҳои, ки метавонанд обрӯи ӯро (онҳоро) резонанд, комилан табиӣ аст. Вале аз ҷониби дигар, маҳз ҳамин далелҳо ҳамеша тавачҷуҳи аҳли ҷомеаро ба худ чалб мекунад.

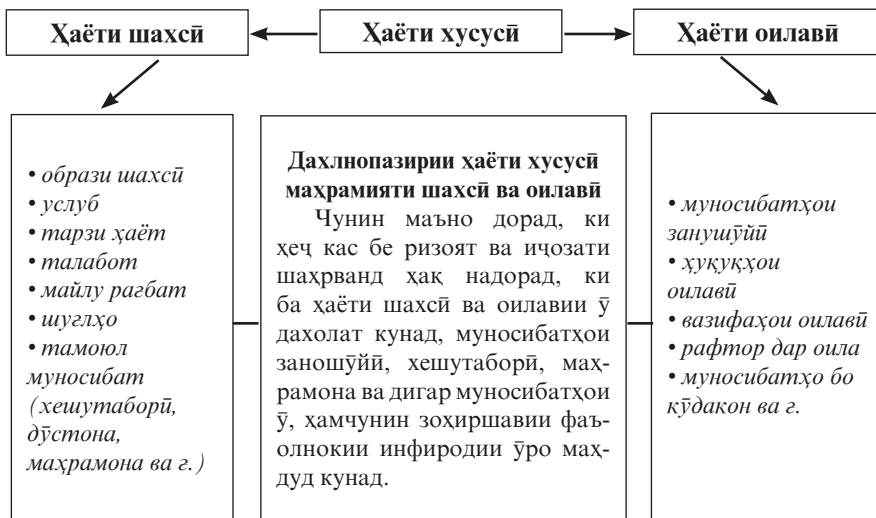
Фикр кунед, оё байни озодиҳои ахбори умум ва сирри шахсият оилавӣ ҳудуде вуҷуд дорад?

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳаёти хусусии одамро таҳким бахшидааст. Мувофиқи қисми 2-и моддаи 23-и Конституция “дар бораи ҳаёти шахсии инсон бе розигии ӯ чамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст”. Маҳрамияти муқотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муқобироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридҳои, ки дар қонун нишон дода шудааст.

Дар чаҳони имрӯза бе истифода воситаҳои нави алоқа зиндагӣ кардан маънӣ надорад. Вазифаи асосии давлат фароҳам овардани шароити мебошад, ки ахбори бо шабақаҳои алоқа додешаванда аз ҷониби дигарон истифода бурда нашавад. Табиӣ, ки ҳуқуқи инсонро ба маҳрамияти шахсият оилавӣ, сирри муросилоту муқобирот комилан мутлақ шуморидан нашояд. Давлат далелҳои ҷинояткорона, фаъолияти зиддиҳуқуқии инсонро маҳфӣ нигоҳ дошта наметавонад. Баъзан бар асоси қарори мақомоти судӣ, вақте оид ба парвандаи ҷиноятӣ гирифтани далелҳои фошкунанда лозим меояд, маҳдудсозии

ҳуқуқҳо ба маҳрамияти мукотибот, гуфтугӯҳои телефонӣ, муҳобироти почтавию телеграфӣ ва ғайра мумкин аст.

Чадвали муайянкунандаи мафҳуми “ҳаёти хусусӣ”-ро бодикқат омӯзед. Шумо ба соҳаи ҳаёти хусусӣ боз чиро дохил карданед? Оё ҳисобҳои банкӣ, сирри духтурӣ, иттилоот аз адвокат ё нотариус ҳаёти хусусии инсон шуда метавонанд?

Касе ҳақ надорад, ки ба манзил бар хилофи иродати одамони дар он зиндагикунанда, ба ҷуз ҳолатҳои муқарраркардаи қонун ё дар асоси қарори суд, дарояд.

Манзили шахс дахлнопазир аст. Ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст.

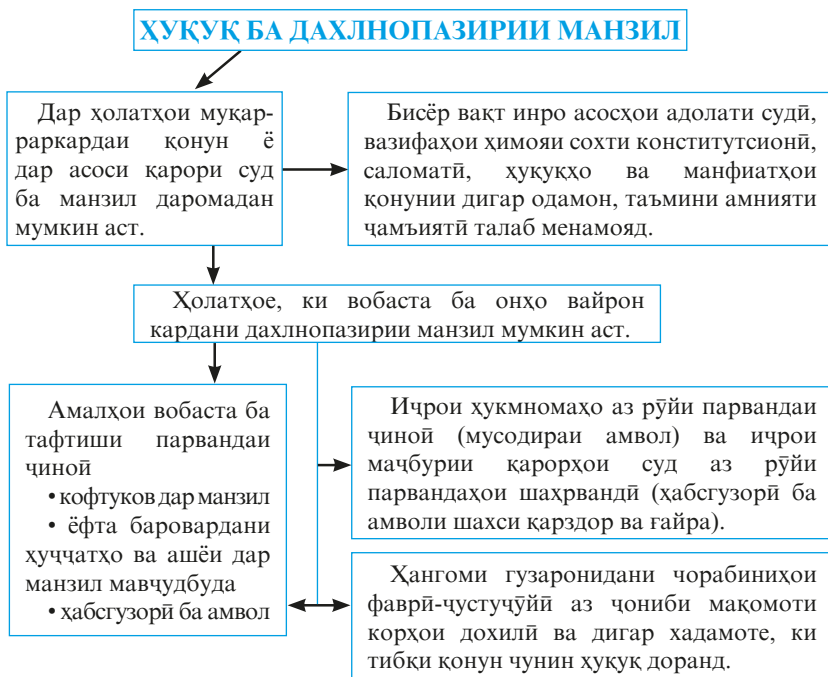
**Моддаи 22-Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳуқуқи инсонро ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ қафолат медиҳанд. Чунончи, Кодекси ҷиноятӣ барои даҳолати ғайриқонунӣ ба ҳаёти хусусӣ ҷазо пешбинӣ менамояд. Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ дахлнопазирии манзил ва маҳрамияти мукотиботро қафолат медиҳад: “Қофтуков, кашада баровардан, азназаргузаронии ҷойи истиқомати шахрвандон, ҳаёти қардани муҳобирот ва ёфта баровардани онҳо аз муассасаҳои почтавию-телеграфӣ танҳо дар асос ва мувофиқи тартибо-

ти муқарраркардаи кодекси мазкур мумкин аст” (моддаи 7). Дар Кодекси оилавӣ муносибатҳои дохили оила ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии он муайян карда шудааст. Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти фаврӣ-чустучӯӣ” (соли 1998), ҳамчунин, муқаррар гардидааст, ки мақомот метавонанд чорабиниҳои фаврӣ-чустучӯиро ба амал бароранд аз усулҳои гуногуни ҷамъоварии ахбор, ки ҳаёти хусусии шахрвандонро маҳдуд месозанд, истифода кунанд. Инҳо назорати маводди бо почта фиристодашаванда, муҳобироти телеграфӣ шунидани гуфтугӯҳои телефонӣ ва ғайра, мебошанд. Вале асос барои маҳдудсозии махфияти алоқаи почтавӣ танҳо қарори суд аст.

Вайронкунииҳои асосии ҳуқуқҳои инсон ба ҳаёти хусусӣ инҳоянд: вайрон кардани ҷудонопазирии шахс ё даҳолат ба қорҳои шахсии ӯ (шунидан, ба даст овардани гуфтугӯҳои телефонӣ ё тафтиши мукотибот, ошқор сохтани маълумоти моҳияти шахсӣ дошта, ки аз назари шахс ба нуфузи ӯ дар ҷомеа таъсири номатлуб меоваранд ё боиси диққат ва ғаму андуҳи ӯ мешаванд; истифодаи ном ё тасвири шахс ба манфиати оне, ки аз вай истифода мебаранд, дар навбати аввал бо мақсади гирифтани ғоидаи тичоратӣ).

Қадвалро бодикқат омӯсед. Кадом ашхоси мансабдор ва қормандони муассисаҳои давлатӣ ҳақ доранд, ки ба манзил дароянд?

3. Ҳаёти шахсии кӯдак. Таъмини ҳуқуқҳои кӯдак яке аз масъалаҳои муҳимтарини инсоният аст. Конвенсия дар барои ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989) ҳуҷҷати махсусест, ки пурра ба ҳуқуқҳои кӯдак бахшида шудааст. Қомаеи ҷаҳонӣ кӯдаконро соҳиби ҳамаи ҳуқуқҳои эътироф кардааст, ки ба калонсолон дода шудаанд, аз ҷумла, ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ.

Дар моддаи 3-и Конвенсия омадааст, ки ҳамаи амалиёт нисбат ба кӯдак бояд тамоми манфиатҳои ӯро ба эътибор гирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон никоҳ ва оила, модарӣ ва кӯдакӣ зери ҳимояи давлатанд. Қонунгузори мамлакат, ҳамаи мақомати давлатӣ вазифадор шудаанд, ки дар навбати аввал ба таъмини ҳуқуқҳои кӯдак ба зиндагӣ қардан ва тарбия гирифтанд дар оила, ҳуқуқи муошират ба ҳар ду волид, бобоҳо, бибиҳо, бародарон, хоҳарон ва дигар ҳешовандон, ҳамчунин ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ мусоидат кунанд.

Касе наметавонад дахлнопазирии манзили кӯдакро вайрон кунад, ғайриқонунӣ ба манзил даромадан ҷиноят аст.

Кӯдак ба ҳимояи қонун аз ҷунин мудохилот ва таарруз ҳақ дорад, масалан, қонунгузори ҷиноятӣ сирри падархонд доштани кӯдакро аз дигар шахрвандон ҳимоя мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Зери мафҳуми «ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирии ҳаёти хусусӣ» чиро мефаҳмед?*
- 2. Ҳаёти хусусӣ чист?*
- 3. Ба андешаи шумо, оё танқид қардани камбудииҳои дигарон даҳолат ба ҳаёти шахсӣ аст?*
- 4. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳиандаи ҳуқуқи инсонро ба ҳаёти хусусӣ номбар кунед.*
- 5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳаёти хусусиро ҳимоя қарда, ҳифзи судии онро қафолат медиҳад. Вале оё мо ҷунин шуморида метавонем, ки ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ вазифаи танҳо давлат аст?*

§ 20. ОЗОДИИ ВИЧДОН ВА ЭЪТИҚОД

1. Мафҳуми «озодии вичдон ва эътиқод». Эълон доштани озодии вичдон ва эътиқодро аз ҷумлаи музаффариятҳои муҳимтарини инсоният медонанд. Ҳар як давлати ҳозираи демократии ҳуқуқбунёд, пеш аз ҳама озодии вичдонро таҳким бахшида, қафолат медиҳад.

Озодии вичдон яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии инсон буда, озодии шахсият аз ҳама гуна назорати идеологӣ, ҳуқуқи ҳар касро барои мустақилона баҳри худ интиҳоб кардани низоми арзишҳои маънавӣ дар назар дорад.

Озодии вичдон ҳуқуқи фитриву бунёдии инсон буда, озодии ўро баҳри интиҳоби ҷаҳонбинӣ пешбинӣ мекунад. Инсон ҳуқуқи худ ба озодии вичдонро амалӣ гардонда, худро инсон эҳсос мекунад ва ҳаёташ маънӣ пайдо карда, мавқеи худро дар зиндагӣ муайян месозад. Он яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои инсон аст, ки амалӣ гардондани ба шуқӯфии давлат, барқарорӣ ҷомеаи шахрвандӣ, амалишавии дигар ҳуқуқу озодиҳо таъсир мерасонад.

Мафҳуми «озодии вичдон» аз рӯи маъно бо мафҳуми «озодии афкор» хеле наздик буда, бисёр вақт дар ҳамбастагӣ бо он истифода мешавад. Озодии афкор ва вичдон ҳаҷман назар ба озодии эътиқод хеле васеъ аст, зеро аввалан, аз ҷумла, доштани ақидаҳои атеистиро низ фаро гирифта, сониян, на танҳо ҷанбаи диниро, балки ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти зеҳнӣ ва маънавии инсонро шомил мегардад. Озодии афкор ва вичдон ҳуқуқи мутлақии инсон буда, аз ҷониби давлат маҳдуд карда мешавад.

Расми 3. Масҷид дар шаҳри Душанбе – калонтарин дар Осиёи Марказӣ

Атеист одамест, ки ба мавҷудияти ҳама гуна қувваҳои ғавқуттабӣ бовар надорад.

Озодии эътиқод яке аз унсурҳои озодии вичдон аст. Он ба дин муносибати бевосита дошта, дар ҳамин соҳа амалӣ мешавад.

Дин ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонэҳсоскунӣ, ҳамчунин рафтору амалҳои ба онҳо мутобиқест (парасишест), ки бо боварӣ ба мавҷудияти қувваҳои фавқуттабӣ асос меёбад.

Озодии эътиқод ҳуқуқи неготивӣ буда, ҳимояи озодии дин аз ҷониби давлат, таъмини гуногунавъии динро дар назар дорад. Давлат ҳуқуқ дорад, танҳо вақте даҳолат кунад, ки қоидаҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи рафтор дар ҷомеа, қонунгузори мамлакат вайрон карда мешавад, ба ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқи озодихоии шаҳрвандон хавф таҳдид мекунад.

Озодии эътиқод яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии инсон аст, ки ҳуқуқи ба таври инфиродӣ ё якҷоя бо дигарон эътиқод овардан ба ҳар дин, озодона интиҳоб намудан, доштан ва паҳн кардани эътиқоди динӣ ва тибқи он амал карданро фаро мегирад.

Ба ин тарик, озодии эътиқод инҳоро дар бар мегирад:

- 1) ҳуқуқи эътиқод овардан ба ҳар дин;
- 2) ҳуқуқи ба ҷо овардани расму оинҳои динӣ;
- 3) ҳуқуқи иваз кардани дин;
- 4) ҳуқуқи паҳн кардани иттилоот дар бораи таълимоти динӣ;
- 5) ҳуқуқи гирифтани таҳсилоти динӣ;
- 6) ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти хайру эҳсонкорӣ;
- 7) ҳуқуқи ба амал баровардани фаъолияти динии фарҳангӣ-маърифатӣ;
- 8) озодӣ аз таъбиз бо асосҳои динӣ.

Расми 4. Қалисои православӣ дар шаҳри Душанбе

Агар шумо дар хона намоз хондан хоҳед, касе ҳақ надорад, ки инро ба шумо манъ кунад, ба шарте ки амалҳои шумо ҳуқуқҳои дигар аз ҷониби оиларо маҳдуд насозанд. Ё касе ҳақ надорад, ки шуморо ба рӯзадорӣ маҷбур созад. Шумо ҳуқуқ доред, барои худ интихоб кунед, ки ба кадом дин эътиқод меоред ва ё баръақс атеист бошед.

2. Давлати дунявӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилоти динӣ аз давлат ҷудо карда шудаанд ва наметавонанд, ки ба корҳои давлатӣ мудоҳила кунанд. Идеологияи ягон ҳизб, ягон дин ҳамчун «давлатӣ» эътироф карда намешавад.

Давлати дунявӣ тавсифи конституционӣ-ҳуқуқии давлатест, ки маънии ҷудои дин аз давлат, маҳдуд будани соҳаҳои фаъолияти онро дорад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 1 характери дунявӣ доштани давлатро эълон карда, муқаррар намудани ягон динро ба сифати давлатӣ ё ҳатмӣ манъ мекунад. Ҳоло дар мамлакати мо бисёр ҷомеаҳои динӣ фаъолият дошта, ҳамаи онҳо дар назди қонун баробаранд ва ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои баробар доранд.

Моҳияти «давлати дунявӣ» манфиатҳои ҳамаи табақаҳои ҷомеа, ҳамаи гурӯҳҳои одамон – мусалмонон, насрониҳо ва намояндагони дигар динҳо, ҳамчунин онҳоеро, ки эътиқоди динӣ надоранд, ифода мекунад. Дар фаҳмиши имрӯза моҳияти дунявӣ маънии таъмини ҳамзистии осоиштаи динҳо ва давлатро дорад, ки ба корҳои якдигар ҳалал намерасонанд, ба ҳуқуқи вазифаҳои якдигар даъвогар нестанд. «Дунявӣ» маънии «зидидинӣ» ё «зиддиатеистӣ» надорад. Давлати дунявӣ муқобилмаъноии мафҳуми «давлати исломӣ» нест. Қонунҳои Тоҷикистон озодии эътиқоди динӣ ва фаъолияти муассасаҳои диниро эътироф мекунанд. Дар ин фаҳмиш «моҳияти дунявӣ» эътирому ҳифзи «эътиқодҳои динӣ», ҷаҳондарккунииҳои гуногун ва ҳимояи онро аз рақибон» инъикос менамояд.

Барои мамлакати мо, ки тӯли даҳсолҳои зиёд беҳудосозии маҷбурии аҳолиро аз сар гузаронида аст, иҷрои корҳои зиёде дар пеш аст, то ки муносибатҳои динӣ моҳияти мувофиқ ба давлати мутамаддинро соҳиб шаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Озодии виҷдон чист?*
2. *Шумо моҳияти озоди эътиқодро чӣ гуна мефаҳмед?*
3. *Ба андешаи шумо, чаро дар ИҶШС ин қадар зиёд иншооти динӣ вайрон карда шуданд?*

4. *Фикр кунед, аз ҷониби волидон барои кӯдак интиҳоб гардидани тарбия ва таълими динӣ ва ҳуқуқи кӯдак ба озодии вичдон чӣ тавр ба ҳам мувофиқ меоянд?*
5. *Санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳшиандаи озодии вичдон ва эътиқодро номбар кунед.*
6. *Шумо маънии моддаи 26-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро чӣ гуна мефаҳмед?*
7. *Ба андешаи шумо, оё маҳдудсозии озодии эътиқод раво аст? Ҷавоби худро бо далелҳо асоснок гардонед.*
8. *Давлати дунявӣ чист?*

§ 21. ҲУҚУҚ БА ҲИМОЯИ СУДӢ ВА ЁРИИ ҲУҚУҚӢ

1. Асоси меъёрӣ-ҳуқуқии ҳуқуқ ва ҳимояи судӣ ва ёрии ҳуқуқӣ.

Ҳуқуқ ва озодихоии инсон ва шаҳрванд бевосита амалкунанда буда, самтҳои фаъолияти ҳамаи рукнҳои ҳокимияти давлатӣ: иҷроия, қонунбарор ва судиро муайян менамояд. Вазифаи асосии ҳокимияти судӣ ҳимоя ва барқарорсозии ҳуқуқу озодихоии вайроншудаи инсон мебошад.

Дар ҳама гуна давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди замони ҳозира суд дар тамоми низоми ҳуқуқӣ мавқеи марказиро ишғол менамояд. Расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба аҳоли, ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии одамон дар салоҳияти адвокатура аст.

Ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ ва ба ёрии ҳуқуқӣ мутлақанд, зеро онҳо дар ягон ҳолат, ҳатто дар шароити вазъияти фавқулода маҳдуд карда намешаванд.

Ҳуқуқи инсон ба дастрасӣ ба адолати судӣ бори аввал дар Хартияи бузурги озодии соли 1215-и Британия, баъд дар Билли амрикоӣ оид ба ҳуқуқҳо (соли 1791) ва дар Эъломияи фаронсавии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1789) зикр гардидааст. Вай дар натиҷаи ташаккули дурударози таърихӣ басо рушд кардаву ғани гаштааст. Дар айни замон он дар стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқҳои инсон таҷассум ёфта, бо қонунгузории миллии ҳар давлат таъмин карда мешавад.

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дар моддаи 8-и ҳуқуқ ба ҳимояи судиро чунин муайян кардааст: «Ҳар як инсон дар сурати поймол гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ки бо Конститутсия ё қонун пешбинӣ шудаанд, барои барқарорсозии пурраи онҳо аз тарафи судҳои босалоҳияти милли ҳақ дорад».

Дар моддаи 10-и Эъломия омадааст: «Ҳар як инсон барои муайян намудани ҳуқуқу уҳдадорихояш ва муқаррар кардани асоснокии

айбномаи чиноятие, ки ба дӯши ӯ гузошта шудааст, ба таври баробарии комилхуқуқ дорад, ки парвандаи ӯро суди мустақилу бетараф ошкоро ва бо риояи талаботи адолат баррасӣ намояд».

Моддаи 14-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ низ ба ҳар одам ҳуқуқи ҳимояи судиро кафолат медиҳад.

Ҳамаи меъёрҳои санадҳои байналхалқӣ-ҳуқуқии зикршуда-ро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар мундариҷаи худ таҳким бахшидааст.

Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд.

Қисми 1-и моддаи 19-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Меъёри мазкури конститусионӣ ҳуқуқ ба ҳимояи судиро дар баробари ҳуқуқҳои асосӣ эълон дошта, тасдиқ мекунад, ки он ба ҳамаи одамон, сарфи назар аз баромаду миллат, вазъи иҷтимоӣ, амвол, синну сол ва дигар асосҳо, тааллуқ дошта, аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Кафолати ҳимояи судӣ бо таҳкими ҳуқуқи шахсият бобати талаб кардани баррасии парвандаи ӯ аз ҷониби суд муайян карда шудааст.

Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дар банди в, қисми 3-и моддаи 14 ҳуқуқи ҳар касро барои ҳимоя аз ҷониби ҳуди ӯ ё ба воситаи ҳимоятгар хангоми баррасии ҳама гуна айбномаи чиноятӣ ба зиммаи ӯ гузошташуда таҳким бахшидааст.

Ҳуқуқи гирифтани ёрии ҳуқуқиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат медиҳад.

Ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шудан метавонад аз ёрии адвокат истифода кунад.

Қисми 2-и моддаи 19-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ин тариқ, ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқи ҳар нафар ба ёрии ҳуқуқӣ дар стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузории милли таҳким ёфта, барои ҳама кафолати амалишавӣ ва ҳимояи дигар ҳуқуқҳо ва озодии инсон ва шахрванд мебошанд.

2. Ҳуқуқ ба баррасии боадолатонаи судӣ аз ҷониби суди салоҳиятдор, мустақил ва бегараз. Ҳар инсон имконият дорад, барои баррасии парвандааш ва ҳимояи ҳуқуқи вазифаҳояш таъмин кардани суди мустақилу бегараз ва ошкорою боадолатонаро талаб намояд.

Танҳо суд ҳуқуқҳо ва вазифаҳои тарафҳои баҳскунандаро муайян карда, дар натиҷаи гузаронидани ҷаъолияти махсуси мурофиавӣ нисбати парванда метавонад адолатро муқаррар созад. Ҳокимияти судӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал карда, ҳар шахс метавонад аз он истифода намояд ва дар сурати розӣ нашудан бо қарори суд аз болои он шикоят оварад. Суд дар асоси принципҳои таъминкунандаи бартарияти он дар назди дигар мақомот ташкил гардида, амал менамояд. Чунончи, тибқи моддаи 87-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «судяҳо дар ҷаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Дахлат ба ҷаъолияти онҳо манъ аст». Судяҳо ҳокимияти судиро мустақилона аз номи давлат ва дар асоси принципҳои ошкорбаёнӣ, баҳсу мунозира ва баробарии ҷонибҳо амалӣ мегардонанд.

Қонунгузори ҷунин навъҳои парвандаҳои дар судҳо баррасишавандаро муайян кардааст: конститусионӣ, граждани, ҷиноятӣ, маъмури, хоҷагӣ. Парвандаҳои интизомӣ ва моддии шаҳрвандон дар доираи мурофиаи судии граждани баррасӣ мешаванд.

Аз болои ҳама гуна амалҳо ва санадҳои мақомоти қонунбарору иҷроия, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро поймол месозанд, ба суд шикоят кардан мумкин аст. Мутобиқи қисми 3-и моддаи 32-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, хизмҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад».

Мутобиқи моддаи 84-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани судҳои ҷавқулода манъ аст.

Агар суд мустақил набошад, вай аз рӯи адолат амал карда наметавонад. Мувофиқи моддаи 84-и Конститутсия ва моддаи 2-и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»: «Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд». Бинобар ин, ҳеч кас ҳақ надорад, ки ба ҷаъолияти судя дахлат кунад. Дар сурати дахлат ба ҷаъолияти судӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Мурофиа дар ҳамаи судҳо ба тарзи ошкоро мегузарад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст. Мурофиа ба забони давлатӣ ва ё забони аксариятҳои аҳолии маҳал баргузор мегардад. Шахсоне, ки забони мурофиаро намедонанд, бо тарҷумон таъмин карда мешаванд.

3. Фарзияи бегуноҳӣ. Принципи муҳимтарини амалишавии ҳокимияти судӣ принципи фарзияи бегуноҳӣ мебошад. Моддаи 11-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар онро ба таври зайл таҳким бахшидааст: «Ҳар як инсоне, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа мешавад, ҳақ дорад то замоне бегуноҳ доништа шавад, ки гуноҳаш дар мурофиаи ошкорои судие, ки дар он барои ҷимояи ӯ тамоми имкониятҳо фароҳам оварда мешаванд, бо тартиби қонун исбот нагардидааст». Дар қисми 2-и моддаи 14-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ омадааст: «Ҳар каси ба содир намудани ҷиноят айбдоршаванда ҳақ дорад, то вақте ки гунаҳгории ӯ мувофиқи қонун исбот нашавад, бегуноҳ доништа шавад».

Фарзияи бегуноҳӣ принципест, ки мутобиқи он айбдоршаванда (судшаванда) то замоне, ки гуноҳи ӯ бо тартиботи муқарраркардаи қонун исбот нагардидааст (зимнан, исбот кардан ба зиммаи мақомоти айбдоркунанда воғузошта мешавад), бегуноҳ доништа мешавад.

Мундариҷаи принципи фарзияи бегуноҳӣ дар моддаи 20-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст: «Ҳеҷ кас то эътибори қонуни пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад. Ҳеҷ кас баъди гузаштани муҳлати таъқиби ҷиноӣ, инчунин барои содир кардани рафторе, ки хангоми воқеъ шуданаш, ҷиноят ҳисоб намеёфт, ба ҷавобгарӣ кашида намешавад. Мусодираи пурраи молу мулки шахси маҳкумшуда манъ аст».

Ҳукми суд дар бадали ҳафт рӯз аз лаҳзаи эълон шудани он, агар аз болои он аз ҷониби тарафҳо шикоят нашуда бошад, қувваи қонунӣ пайдо мекунад. Ба ин тарик, азбаски то қувваи қонунӣ гирифтани ҳукми суд одамон бегуноҳ доништа мешаванд, онҳо ҳуқуқ доранд, талаб намоянд, ки парвандашонро суди босалоҳият, бегараз ва мустақил баррасӣ намояд.

4. Ҳуқуқ ба ёрии ҳуқуқӣ. Имконияти ёрии ҳуқуқии баландсифат гирифтани ҳар одам дар ҳама гуна ҷомеаи мутамаддин неъматӣ муҳиммест. Давлат вазифадор аст ба ҳар кас ёрии ҳуқуқиро пешниҳод намояд, ки аз ҷониби адвокатҳо пулакӣ ё роӣгон расонда мешавад.

Ба ҷуз Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ дар доираи СММ соли 1990 ҳуҷҷате бо номи «Принсипҳои асосии марбут ба нақши ҳуқуқшиносон» қабул шуд. Дар он омадааст: «Ҳар одам ҳуқуқ дорад бо мақсади гирифтани ёрӣ барои ҷимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои худ дар ҳар марҳилаи мурофиаи ҷиноятӣ ба ҳуқуқшиносон муроҷиат на-

мояд. Ҳукумат барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба одамони камбизоат пардохти кофиро таъмин менамояд.

Моддаи 92-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандон дар ҳамаи марҳилаҳои тафтишот ба суд ёрии ҳуқуқиро кафолат медиҳад.

Ташкил ва тартиби фаъолияти адвокатура ва дигар шаклҳои расонидани ёрии ҳуқуқӣ бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (соли 1995) муайян мешавад.

Давлат бояд мустақилияти фаъолияти адвокатура, дастрасии аҳолиро ба гирифтани ёрии ҳуқуқӣ таъмин намояд. Давлат, ҳамчунин, чудо кардани маблағҳои пулиро барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандони камбизоат кафолат медиҳад.

Ба ин тарик, ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқи ҳар нафар ба ёрии ҳуқуқӣ ҳуқуқҳои шахсӣ (шаҳрвандӣ) махсуб шуда, ба одамон имконият медиҳанд, ки ҳуқуқҳо ва манфиатҳои худро бо ёрии ҳуқуқшиноси касбӣ дар суд ҳимоя кунанд, худро аз оқибатҳои гуногуни ҳуқуқвайронкуниҳо зери парастории давлат эмин нигоҳдоранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Моҳияти ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ҳуқуқ ба ёрии ҳуқуқиро шарҳ диҳед.*
2. *Кадам санадҳои байналмилалӣ ва миллии ҳуқуқӣ ҳуқуқи ҳимояи судӣ ва ёрии ҳуқуқиро таҳким мебахшанд?*
3. *Дар сураати вайрон карда шудани кадом ҳуқуқҳо ба суд муроҷиат намудан мумкин аст? Дар ин хусус дар моддаи 8-и Эълومияи ҳуқуқи башар чӣ гуфта шудааст.*
4. *Истилоҳҳои суди «босалоҳият», «бегараз», «мустақил» чӣ маънӣ доранд?*
5. *Фарзияи бегуноҳӣ чист?*
6. *Навъҳои ёрии ҳуқуқиро номбар кунед?*

§ 22. ОЗОДИИ ҲАРАКАТ ВА ИНТИХОБИ ЧОЙИ ЗИСТ

Расми 5. Хонаи умумии мо

1. Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интихоби чойи зист. Ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва интихоби чойи зист яке аз ҳуқуқҳо ва озодихои муҳимтарини шахсии (шаҳрвандии) одам аст. Махсусияти ин озодӣ имкон доштани одам баҳри ихтиёрдорӣ дар макон, ҳамчунин ҳимоя кардан аз даҳлати ғайриқонунӣ ба ҳаёти шахсӣ ва таарруз ба он аст.

Озодии ҳаракат ба интихоби ҷойи зист ҳуқуқи табиӣ буда, ба ҳар одам аз лаҳзаи таваллуд мансуб аст ва ҳеҷ кас аз ин ҳуқуқ набо-
яд маҳрум карда шавад. Баъзан ин ҳуқуқ ба таври коллективӣ низ
амалӣ мегардад. Масалан, дар ҳолатҳои ба ҷойи дигари доимӣ кӯчи-
дани аҳли оила ё худ ба мамлакати дигар рафтани гурӯҳи гурезаҳо.

Мафҳумҳои «ҷойи ист» ва «ҷойи зист» аз ҳамдигар тафовут доранд.

*Ҷойи зист ҳавлиҳо, хонаҳо, манзилгоҳҳои зисти хизматӣ, хобгоҳҳо,
хонаҳои бачагон ва биноҳои дигарест, ки дар онҳо шахрванд ба таври до-
имӣ ё вақти бештаре дар асосҳои пешбиникардаи қонун зиндагӣ мекунад.*

Дар ҳудуди муайян озодона ҳаракат кардани одам, аз рӯйи са-
лоҳиди худ муайян кардани он, ки вай дар қучо бошаду зиндагӣ ку-
над, бо дигар ҳуқуқҳои одам зич вобаста буда, ба амалишавии онҳо
таъсир мерасонад.

*Доир ба ҳалбастагии ҳуқуқ ба озодона ҷойивазкунӣ ва интихоби ҷойи
зист бо дигар ҳуқуқу озодиҳои одам мисолҳо оред.*

**2. Асноди байналмилалӣ ва қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон
дар бораи ҳуқуқи озодона ҳаракат кардан ва интихоби ҷойи зист.**
Ҳуқуқ ба озодона ҳаракат кардан ва интихоби ҷойи зист аз ҷониби
ҷомеаи байналмилалӣ эътироф шуда, дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои асосии
байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон зикр шудааст.

*Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳудуди ҳар як давлат озодона рафт-
омад кунад ва ба худ маҳалли зист интихоб кунад.*

*Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ҳар кишвар, аз ҷумла, кишвари худро
тарк кунад ва ба кишвари худ бозгардад.*

Моддаи 13-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар

Дар Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон низ озодона ҳаракат
кардан ва интихоб намудани ҷойи зист зикр шудааст:

*Шахрванд ба мусофират, интихоби озоди маҳалли зист, тарки
ҷумҳури ва бозгашт ба он ҳақ дорад.*

*Моддаи 24-и Конститутсияи
Чумҳурии Тоҷикистон*

Ба ифодаи дигар, ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки озодона ҳаракат кунад,
ҷойи бозистодан ва зист интихоб намоянд. Ҳар кас метавонад озодо-
на аз ҳудуди мамлакат берун равад ва ба он баргардад.

БОБИ 9. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ

§ 23. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ

1. Мафҳум ва аҳаммияти ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ. Ҳуқуқ ва озодиҳо аз ҷониби одамон дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти ҳаётии ҷомеа ва давлат, аз ҷумла дар соҳаи сиёсӣ, амалӣ гардонида мешаванд. Озодиҳои сиёсӣ дар низоми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳамчун хусусияти ҷудонопазири ҷомеаи мутамаддин баромад мекунад.

Мавҷудияти давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бе ташаққули ақидаҳо ва арзишҳои сиёсӣ, бе иштироки бошӯуронои шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ имконнопазир аст.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ маҷмӯи ҳуқуқ ва озодиҳои ба шаҳрванди давлат мутааллиқ буда, ба ӯ имконият медиҳад, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ мамлакат ва амалисозии ҳокимияти давлатӣ иштироки озоду васеъ дошта бошад.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ шартӣ ҳатмии амалишавии ҳамаи дигар ҳуқуқ ва озодиҳо мебошанд.

Ҳар як инсон маҷмӯи томи ҳуқуқ ва озодиҳои гуногунро амалӣ месозад, вале ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсиро асосан шаҳрвандони давлатҳои муайян доранд, яъне мавҷудияти онҳо ба манфиати шаҳрвандӣ вобаста аст.

Амалисозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсӣ бо сохти давлатию ҷамъиятӣ, моҳияти идоракунии давлат, режими сиёсӣ дар мамлакат алоқаманд аст. Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ чун ҳуқуқҳои шахсии (шаҳрвандии) ҳар кас мақоми ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро тавсиф мебахшанд.

Ҳар як шаҳрванди мамлакат ҳуқуқ дорад, дар ҷорабиниҳо ва ҷамъомадҳои сиёсӣ ширкат варзад, ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ шомил шавад ва ғайра.

Ба андешаи шумо, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ инфиродӣ ё дастаҷамъӣ?

Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳам инфиродӣ ва ҳам дастаҷамъӣ мешаванд. Бисёр ҳуқуқҳои сиёсӣ аз ҷониби шаҳрванд ба таври инфиродӣ амалӣ мегарданд, шахсан ба ӯ имконият фароҳам меоранд, ки дар сиёсат фаъолона иштирок кунад, масалан, ҳуқуқи интиҳоб кардан, додани овози худ дар интиҳобот ё раъйпурсӣ, ба хизмати давлатӣ дохил шудан ва ғайра. Ҳуқуқҳои сиёсии дастаҷамъӣ, чун қоида, ақидаҳои сиё-

сии рӯҳи одамонро тачассум карда, тавассути амалҳои дастаҷамъӣ татбиқ мегарданд, масалан, таъсиси ҳизбҳои сиёсӣ, ташкили намоиши озоишта ва иштирок дар онҳо ва ғайра.

Гуруҳи махсуси ҳуқуқҳои дастаҷамъӣ ҳуқуқи халқҳо (миллатҳо), ақаллиятҳои милли мебошанд. Масалан, байни ҳуқуқҳои муҳимтарини сиёсӣ ҳуқуқи халқоро ба худмуайянкунӣ ҷудо мекунанд. Тибқи моддаи 1-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ «Ҳамаи халқҳо ба таъйини сарнавишти худ ҳақ доранд. Дар асоси ҳамин ҳақ онҳо мақоми сиёсии худро озодона муқаррар мекунанд ва рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро озодона таъмин менамоянд».

Аз ҳуқуқи худмуайянкунӣ истифода карда, бисёр халқҳои худди суқунаташон дар ҳайати давлатҳо, масалан, дар Британияи Кабир (Уэлс, Шотландия, Ирландияи Шимолӣ), Федератсияи Русия (вилояти мухтори Яхудистон, округи мухтори Чукотка, округи мухтори Эвенкия ва ғайра) баъзе мухториятҳо доранд. Дар ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таъсис дода шудааст.

Ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ дар Эъломияи СММ дар бораи додани мустақилият ба мамлакатҳо ва халқҳои мустамлика (соли 1960) таҳким бахшида шудааст. Тибқи моддаи 2-и ҳуҷҷати мазкур «ҳамаи халқҳо ҳаққи худмуайянкунӣ доранд; дар асоси ин ҳуқуқ онҳо озодона мақоми сиёсии худро муқаррар карда, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро ба амал мебароранд».

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шахрванд мутлақ нестанд ва дар асоси қонун метавонанд маҳдуд карда шаванд. Масалан, ҳуқуқҳои озодона баён кардани фикри худ бо мақсади эҳтироми ҳуқуқҳо ва нуфузи дигар одамон ҳамчунин ҳимояи амнияти давлатӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва маънавияти аҳоли метавонад то андозае маҳдуд карда шавад.

Ба ин тариқ, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ аҳаммияти махсус доранд, зеро онҳо ба мустаҳкам кардани алоқаи шахрванд бо ҷомеа ва давлат нигаронида шуда, мақсадашон роҳ надодан ба бетафовутии шахрвандон ба тақдир ва фаъолияти мамлакати худ мебошад.

2. Низоми ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ. Ҳамаи ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ байни ҳамдигар алоқаманд буда, низоми ягонро ташкил медиҳанд.

Моддаҳои зикришудаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодидиқат омӯzed. Дар онҳо мушаххасан кадом ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таҳким бахшида ва кафолат дода шудаанд?

Дар асоси мундариҷаи фаъолияти шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии ҷомеа дар ин гурӯҳи ҳуқуқҳо навъҳои зеринро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар идоракунии қорҳои давлатӣ;
2. Ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан;
3. Ҳуқуқ ба озодии маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои озоишта;
4. Ҳуқуқи муттаҳид шудан дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;
5. Ҳуқуқи муроҷиат кардан ба арзу шикоят (петиция) ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ.

Ҳуқуқҳои сиёсӣ ба дигар гурӯҳҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон зич алоқаманданд, вале аз онҳо пеш, аз ҳама, бо он фарқ мекунанд, ки ба иштироки шаҳрвандон маҳз дар ҳаёти сиёсии давлат ва ҷомеа нигаронида шудаанд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ бар фарқ аз ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ на барои таъмини озодиҳои инфиродӣ мухторияти шахсият, балки барои зоҳиршавии ӯ ба сифати иштирокдори фаъоли раванди сиёсӣ равона гардидаанд.

Амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ ва фаъолияти муасири онҳо дар идораи қорҳои давлатӣ яке аз нишондиҳандаҳои ташаккули давлати демократӣ ва барқарории ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ чиро ифода мекунанд? Кадом хусусиятҳои ҳуқуқҳои сиёсӣ номбар карда метавонед?*
2. *Ба ақидаи Шумо, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ инсон аз дигар гурӯҳҳои ҳуқуқ ва озодиҳо бо чӣ фарқ мекунанд?*
3. *Ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ дар кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва милли таҳким бахшида шудаанд? Онҳо барои шаҳрванд чӣ аҳаммият доранд?*
4. *Ҳуқуқҳои сиёсӣ инфиродӣ ё дастаҷамъӣ? Ба андешаи шумо, оё ҳуқуқ ва манфиатҳои дастаҷамъӣ ягон ташиқот ё иттифоқ, ки инсонӣ мушаххас узви он аст, барои маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ асос шуда метавонанд?*
5. *Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ чист?*
6. *Ҳуқуқ ва озодиҳои ба низоми ҳуқуқҳои сиёсӣ шаҳрванд шомилбударо номбар кунед.*
7. *Иштироки шаҳрванд дар идоракунии қорҳои давлатӣ чӣ гуна зоҳир мешавад?*

§ 24. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТ

1. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат: мафҳум, аҳаммият. Ҳуқуқи иштирок дар идоракунии давлат ва корҳои ҷамъиятӣ принсипи бунёдии муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва шаҳрвандони он ва яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои сиёсӣ аст.

Иштироки бевоситаи шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ бо роҳи ифодаи раъйи онҳо дар интихобот ва раъйпурсиҳо, инчунин иштироки шахсӣ дар кори мақомоти ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад.

Мутобиқи моддаи 21-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар «Ҳар як инсон ҳақ дорад, бевосита ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интихоб шудаанд, дар идораи корҳои кишвари худ ширкат намояд». Иродаи халқ дар асоси муқаррароти санади мазкури байналмилалӣ бояд асоси ҳокимияти ҳукумат бошад. Он дар интихоботи даврӣ ва ғайриқалбақӣ, ки бояд бо умумӣ ва баробар будани ҳуқуқи интихоботӣ бо роҳи овоздиҳии пинҳонии таъминкунандаи озодии овоздиҳӣ гузаронида мешавад, ифода меёбад.

Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи корҳои давлатро таҳким бахшидааст. Мутобиқи моддаи 25-и он «ҳар як шаҳрванд бояд бидуни ягон навъ таъбири дар моддаи 2 зикршуда ва бидуни маҳдудиятҳои беасос ҳуқуқ ва имкониятҳои зеринро дошта бошад: а) дар пешбурди корҳои давлатӣ чи бевосита ва чи бавоситаи намояндагони ба таври озод интихобшуда ширкат намояд; б) дар интихоби озоди даврӣ, ки дар асоси ҳуқуқи интихоботии умумӣ ва баробар бо овоздиҳии пӯшида ва таъминкунандаи иродаи озоди интихобкунандагон доир карда мешаванд, иштирок намояд ва интихоб шавад; с) дар кишвари худ аз имконияти умумии баробар ба хизмати давлатӣ истифода намояд».

Шаҳрванд ҳақ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Шаҳрвандон ба хизмати давлатӣ ҳуқуқӣ баробар доранд.

*Моддаи 27-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳуқуқи иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат ҳуқуқи муҳими сиёсӣ буда, бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати

давлатӣ” (соли 1998) ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кафолат дода шудааст.

2. Ҳуқуқи интихобот дар интихобот ва раъйпурсӣ. Ҳуқуқҳои асосии интихоботи шаҳрвандон аз инҳо иборатанд;

- 1) ҳуқуқи интихоб кардан (иброи озодона ва масъулиятшиносона ирода дар интихобот ва раъйпурсӣ);
- 2) ҳуқуқи интихоб шудан дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- 3) ҳуқуқи аз ҷониби интихобкунандагон бозхонд шудани ашхосе, ки ба онҳо нобоварӣ изҳор гардидааст.

Дар Тоҷикистон халқ баёнгари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Халқи Тоҷикистонро, сарфи назар аз миллаташон, шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд.

*Моддаи 6-и Конституцияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ба хотир оред, ки принципи тақсими ҳокимият чӣ маънӣ дорад? Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом мақомат ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судиро амалӣ мегардонанд? Кадом мақомати ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон тавассути интихобот ташаққул дода мешавад?

Интихобот усули муҳимтарини ташаққули мақомати ҳокимият бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ мебошад.

Раъйпурсӣ овоздиҳии умумихалқӣ оид ба масъалаҳои нисбатан муҳими ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, масалан, даровардани тағйири иловаҳо ба Конституция ва ғайра мебошад.

Интихобот бо мақомати намоёндагии ҳокимият ва раъйпурсии умумихалқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қонунгузори махсус дар бораи интихобот ва раъйпурсӣ гузаронида мешаванд. Ба санадҳои мазкури меъёрӣ-ҳуқуқӣ инҳо мансубанд: Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раъйпурсии Тоҷикистон” ва ғайра. Ҳуқуқи интихоботӣ бо расидан ба синни балоғат (18-солагӣ), фаро мерасад. Мутобиқи моддаи 27-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрванд аз синни 18 ҳуқуқи интихоб намудан ва интихоб шудан дорад. Дар раъйпурсӣ

сӣ низ шаҳрвандони ба синни 18 расида ва мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи овоздиҳи дошта, ҳуқуқи иштирок кардан доранд.

Принсипҳои дар Конститутсия номбаршудаи ҳуқуқи интиҳоботӣ чунин маъни доранд, ки иштироки шаҳрвандон дар интиҳобот ва раёипурсӣ озод ва ихтиёрӣ аст. Интиҳобкунандагон дар онҳо дар асосҳои баробар, бе ягон таъйиз иштирок мекунанд.

3. Маҳдудиятҳои ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат. Мутобиқи моддаи 27-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шахсоне, ки аз тарафи суд ғайри қобили амал доништа шудаанд ва ё мувофиқи ҳукми суд дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон нигоҳ дошта мешаванд, ҳуқуқи дар интиҳобот ва раёипурсӣ иштирок кардан надоранд”. Маҳдудиятҳои муайян ҳамаҷунин нисбат ба қабул ба хидмати давлатӣ раво доништа мешаванд.

Дар шароити вазъияти фавқулода дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳобот ва раёипурсӣ гузаронида намешаванд.

Ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат яке аз ҳуқуқҳои асосии сиёсии таҷассумкунандаи соҳибихтиёрӣ инсон ва шаҳрванд дар давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Интиҳобот ва раёипурсӣ чистанд? Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таҳкимбаҳиандаи ҳуқуқҳои шаҳрвандонро бобати интиҳоб кардан, интиҳоб шудан ва ҳуқуқи иштирок намудан дар раёипурсиҳо номбар кунед.*
- 2. Ба андешаи Шумо, оё маҳдуд сохтани ҳуқуқи шаҳрванд барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлат раво аст? Ҷавоби худро далелнок созед.*

§ 25. ҲУҚУҚИ МУТТАҲИДШАВӢ

1. Ҳуқуқи муттаҳидшавӣ: мафҳум, аҳамият. Ҳуқуқи муҳими сиёсӣ, ки ба иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ муносибати бевосита дорад, ҳуқуқи ба ҳар кас кафолатдошудаи муттаҳидшавӣ бо фарогирии ҳуқуқи таъсис додани иттифокҳои касаба барои ҳимояи манфиатҳои худ мебошад. Ин ҳуқуқ, ки, ҳамаҷунин, чун озодии иттиҳодияҳо ва ассотсиатсияҳо маъруф аст, ба шаҳрвандон имконияти истифодаи шаклҳои гуногуни фаъолияти яқҷояи ташкилӣ, муттаҳидсозии кӯшишҳои худ баҳри амалисозии ин ё он вазифаҳои меҳнатӣ.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба инкишофи фаъолияти сиёсӣ ва худфаъолияти шаҳрвандон мусоидат мекунад, бинобар ин, амалисозии ҳуқуқи озодона ва соҳибхитёрона таъсис додани иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ кафолати ташаккулёбии давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад. Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ принсипи плюрализми сиёсиро таҷассум карда, ба муътадилии вазъи сиёсӣ дар мамлакат мусоидат мекунад.

Плюрализм (аз лот. plurallis – бисёр) принсипи ифодакунандаи гуногунорангии сиёсӣ ва идеологӣ, имконияти дар ҷомеа озодона арзи вуҷуд кардани ақидаҳои гуногуни сиёсӣ, муассисаҳо, идеологияҳо, ҳизбҳои гуногуни сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо ҳадафҳо ва барномаҳои гуногун мебошад.

Ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ имконияти маҳдуд накардани ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби қувваҳои сиёсӣ, гурӯҳи одамон ва шахсиятҳои алоҳида, бо роҳи изҳори иродаи аксарият ба вақти муайяне додани ҳокимиятро ба онҳое фароҳам меорад, ки ба онҳо бовар доранд.

Ҳуқуқи муттаҳидшавии шаҳрвандон ҳуқуқи таъсис додан, дар асоси ихтиёри ширкат варзидан дар таъсиси иттиҳодияи ҷамъиятӣ барои ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва муваффақ шудан ба ҳадафҳои умумӣ, ҳуқуқи ихтиёри дохил шудан ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии мавҷуда ё худдорӣ кардан аз дохилшавӣ ба онҳо, ҳамчунин ихтиёри ва бемамониат баромадан аз иттиҳодияҳои ҷамъиятиро фарогир аст. Дохилшавӣ ва баромадан аз иттиҳодияҳо танҳо ба хоҳиш ва иродаи шаҳрвандон вобаста аст.

Мутобиқи моддаи 20-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ба ҳар кас озодии ассотсиатсияҳо кафолат дода мешавад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи шаҳрвандонро ба муттаҳидшавӣ кафолат медиҳад.

Шаҳрвандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳрванд ҳақ дорад дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷумла ҳизбҳои характери демократӣ, динӣ ва атеистӣ дошта, иттифоқҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намоянд, ихтиёран ба онҳо дохил ва аз онҳо хорич гардад.

*Моддаи 28-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳукуки шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ ва кафолатҳои он, ҳамчунин тартиби таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла хизматҳои сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” (соли 1998), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматҳои сиёсӣ” (соли 1998) ва дигар санадҳои меъёрӣ-қонунгузори ба танзим дароварда мешавад.

Ҳукуки шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ мутлақ нест, вай ба манфиатҳои амнияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиятҳои аҳоли ё ҳимояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсони дигар метавонад маҳдуд карда шавад. Қонунгузори мамлакат барои аз ин ҳуқуқҳо истифода кардани ашхосе, ки навъҳои муайяни фаъолияти касбиро ба ҷо меоранд, масалан, онҳое, ки ба ҳайати қувваҳои мусаллаҳ ва милиса дохиланд, метавонад маҳдудиятҳои ҷорӣ намояд.

2. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва хизматҳои сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қонунгузори мамлакати мо фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва хизматҳои сиёсиро кафолат медиҳад. Мутобиқи моддаи 8-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси раванди гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар доираи Конститутсия ва қонунҳо таъсис меёбанд ва амал мекунанд”. Давлат дар фаъолиятҳои ба онҳо имкониятҳои баробар медиҳад.

Дар асоси моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” хизматҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои оммавӣ, иттифокҳои касаба, ташкилоти занон, собиқадорон, маъҷубон, ҷавонон ва кӯдакон иттиҳодияҳои илмӣ, техникӣ, маданӣ-маърифатӣ, варзишӣ, иттифокҳои эҷодӣ, фондҳо, ассотсиатсияҳо, кумитаҳо ва дигар иттиҳодияҳои шаҳрвандон ҳамчун иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ эътироф мешаванд.

Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятии дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда мисол оред.

Ба иттиҳодияҳои ҷамъиятии хизматҳои сиёсӣ танҳо хизматҳои муталлиқанд, ки ҳадафҳои соҳиб шудан ба ҳокимият аст.

Хизматҳои бояд манфиатҳои гурӯҳҳо ва табақаҳои муайяни аҳолиро ифода ва ҳимоя кунанд. Инкилоби буржуазӣ барои пайдошавии хизматҳои зиёд тақон бахшид.

Хизматҳои сиёсӣ иттиҳодияи ҷамъиятиест, ки вазифаи асосии иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ҷома тавассути ташаккули иродаи сиёсӣ шаҳрвандон, ҳамчунин, амалисозии ҳокимият ба воситаи намоёндогони худ мебошад.

Ҳизбҳои сиёсии ҳозира манфиатҳои гурӯҳҳои муайяни аҳолиро ифода мекунанд; онҳоро ба узвият ва ҷонибдорӣ худ ҷалб мекунанд; барои қисми муайяни ҷомеа барномаи сиёсии ҷолиб таҳия карда, дар мубориза барои ҳокимият ширкат меварзанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаи 28-и Конститутсияи Ҳизбҳои сиёсӣ метавонанд, моҳият (характер)-и демократӣ, динӣ ва атеистидошта бошанд. Тибқи моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Ҳизбҳои сиёсӣ" дар мамлақати мо танҳо Ҳизбҳои сиёсии ҷумҳуриявӣ созмони ёфта метавонанд. Онҳо аз ҷониби шаҳрвандон озодона, бе ягон руҳсат, дар анҷумани (конференсия, ҷамъомад) муассисон бо қабул кардани Оиннома ва ташкил намудани мақомоти роҳбарикунандаи Ҳизб созмони меёбанд.

Ҳизби сиёсӣ дар қаламрави мамлақати мо бояд аз тарафи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шавад. Барои гузаштан аз қайди давлатӣ Ҳизбҳои сиёсӣ рӯйхати на камтар аз ҳазор нафар шаҳрвандони ҷонибдорро, ки сокинони аксар шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ мебошанд, пешниҳод мекунанд. Дар Тоҷикистон амал кардани Ҳизбҳои сиёсии дигар давлатҳо, аз ҷумла сохторҳои онҳо манъ аст.

Ҷеълан дар Тоҷикистон 7 Ҳизби сиёсӣ амал мекунанд: Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиалистии Тоҷикистон, Ҳизби сотсиал-демократии Тоҷикистон, Ҳизби аграрии Тоҷикистон, Ҳизби ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон.

Мутобиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи Ҳизбҳои сиёсӣ" узвият ба Ҳизби сиёсӣ танҳо бо баёни озодона иродаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мумкин аст. Шаҳрвандоне узви Ҳизби сиёсӣ шуда метавонанд, ки синнашон ба 18 расида аст.

Дар сурати аз ҷониби Ҳизби сиёсӣ вайрон карда шудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин аз мамлақатҳои хориҷӣ кумакҳои иқтисодӣ ба Ҳизби сиёсӣ гирифтани онҳо Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи қатъ кардани фаъолияти ғайриқонунӣ огоҳинома мебароранд. Агар Ҳизб дар муҳлати даҳ рӯз талаботро дар бораи қатъ намудани фаъолияти ғайриқонунӣ иҷро накунад, фаъолияти он бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муддати шаш моҳ метавонад қатъ карда шавад. Дар ҳолатҳои қатъиян муайянкардаи қонунпура қатъ кардани фаъолияти Ҳизб мумкин аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳуқуқи муттаҳидишавӣ чист? Ҳуқуқи муттаҳидишавӣ барои шаҳрвандон чӣ аҳаммият дорад?*
2. *Зери мафҳуми “плюрализми сиёсӣ” чиро мефаҳманд?*
3. *Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллии таҳқимбаҳшиандаи ҳуқуқи муттаҳидишавиро номбар кунед.*
4. *Иттиҳодияи ҷамъиятӣ чист?*
5. *Мисоли зеринро аз таҷрибаи судии Британияи Кабир бодикқат хонда, ба савол ҷавоб гӯед: “Маъмурияти яке аз роҳҳои оҳан гурӯҳи калони кормандонро аз қор озод кард. Сабаби ин ҳол бо вучуди мавҷудияти фишори кордихандагон аз ҷониби онҳо рад карда шудани узвият ба иттифоқҳои касабаи роҳиоханчиён гардид. Суд парвандаро баррасӣ намуда, қайд кард, ки аз қор озод кардан ё таҳдиди қорғар баҳри бе ризқу рӯзӣ мондани ӯ ва аҳли оилааш шакли вазнини маҷбурсозӣ баҳри узвият ба иттифоқи касаба аст. Суд ба хулосае омад, ки чунин маҷбуркунӣ ҳуди табиати муттаҳидишавиши озоду ихтиёриро маҳв месозад”. Ба андешаи шумо, оё дар ин ҳолат ҳуқуқи муттаҳидишавӣ вайрон карда шуд?*
6. *Ҳизби сиёсӣ чист? Ҳизбҳои сиёсӣ аз дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо чӣ фарқ мекунанд?*
7. *Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чандсолагӣ узви ҳизби сиёсӣ шудан мумкин аст?*

§ 26. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР МАҶЛИСҶО, ГИРДИҶАМОИҶО, НАМОИШҶО ВА РОҶПАЙМОИҶОИ ОСОИШТА

1. Ҳуқуқи иштирок дар ҷамъомадҳо, маҷлисҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта: мафҳум, хусусиятҳо. Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҳо, гирдиҷамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта унсури муҳими ҳокимияти халқӣ, яке аз ҳуқуқи асосии сиёсии инсон ва шаҳрванд аст.

Бисёр вақт дар мамлакат чорабиниҳои оммавии барои тамоми аҳоли барҷаста гузаронида мешаванд.

Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҳо, гирдиҷамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои осоишта инҳоро фаро мегирад:

- 1) ҳуқуқи ташкили чорабиниҳои оммавӣ ва иштирок дар он;
- 2) ҳуқуқи аз давлат талаб кардани пешниҳоди роӣғони фазои кушод (кӯчаҳо, майдонҳо, боғҳо ва ғайра) барои гузаронидани чорабиниҳо, паҳн кардани иттилоот дар ВАО, ҳамкориҳо дар ташкили гузаронидани чорабиниҳо;
- 3) ҳуқуқ ба ҳимояи давлатӣ дар сурати зарурат.

Чорабиниҳои оммавиرو дар шаклҳои гуногун гузаронидан мумкин аст, ки асоситаринашон чамъомадҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо, роҳпаймоиҳои осоишта, пикетҳо, манифестатсияҳо мебошанд.

Гирдиҳамоӣ шакли муташаккилии ифодаи афкори чамъиятӣ, дастгирии оммавии қарорҳо, талабот ва дигар мувоҷиҳати шаҳрвандон аст, ки дар ҷой ва вақти қаблан муайянишуда гузаронида мешавад.

Гирдиҳамоиҳо барои муҳокимаи масъалаҳои муҳимми чамъиятӣ, аз ҷумла сиёсӣ, дастгирии ягон талабот, изҳори ҳамраъӣ ё эътироз оид ба ғайриқонунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ташкил карда мешаванд.

Намоиш шакли баёни муташаккилонаю оммавӣ ва дастаҷамъонаю инфиродии афкор оид ба ҳама гуна масъалаҳои ҳаёти чамъиятӣ ва давлатӣ аст.

Намоиш шакли нисбатан маъмули чорабиниҳои оммавӣ аст, ки оид ба ягон воқеаи муҳимми хуш ё барои баёни эътироз мебошад. Намоишҳо метавонанд бо гирдиҳамоиҳо оғоз шаванд. Яке аз гуногунавҳои намоиш роҳпаймоӣ мебошад.

Роҳпаймоӣ, чун қоида, шакли пиёда қадам зада баён кардани фикру ақидаҳо аст, ки дар ин маврид гурӯҳи одамони ҳамфикри бо мақсади умумӣ муттаҳидшуда ба ҷойи муайян, масалан, назди бинои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё манбаи хатари экологӣ ва ғайра чамъомада, ин ҷо чамъомади на чандон калон мегузаронанд. Иштирокдорони роҳпаймоӣ метавонанд, ба мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ эътироз ё талабот пешниҳод кунанд, аз воситаҳои агитатсияи аёни, асбобҳои аудиовизуалӣ истифода намоянд. Гуногуннавиҳои роҳпаймоиҳо гузаштан аз мавзеи аҳолинишин ва тамоми мамлакат аст.

Пикет шакли ошкоро баён кардани афкори дастаҷамъӣ ё инфиродии шаҳрвандон бо роҳи ҷойгирсозии онҳо дар назди объекти пикетшаванда мебошад.

Пикет гурӯҳи начандон калони одамон аст, ки бо плакатҳо ва транспарантҳо дар назди ягон объект, аксаран дар назди бинои мақомоти ҳокимияти давлатӣ рост меистанд, мешинанд ва ё ба таври ҳалқашакл ҳаракат мекунанд. Пикетро як одам ҳам анҷом дода метавонад. Гуногуннавиҳои махсуси ташкили пикет шаҳрчаи хаймагӣ аст.

Манифестатсия омезиши навъҳои гуногуни чорабиниҳои оммавӣ аст.

На ҳамеша чамъшавии тасодуфии одамонро чамъомад ва аз чо-ниби онҳо муҳокима шудани ягон масъаларо гирдиҳамоӣ номидан мумкин аст. Барои ин дар онҳо мавҷуд будани мақсадҳои якҷояи чамъиятӣ-сиёсӣ лозим аст. Ғайр аз ин, дар хусуси чунин чамъомад бояд мақомоти ҳокимияти давлатӣ пешакӣ хабардор карда шаванд. Аммо дар баъзе ҳолатҳо одамони тасодуфан чамъшуда метавонанд иштирокдори чунин чорабиниҳо шаванд. Масалан, соли 1961 дар шаҳри Берлин шаҳриён шоҳиди оғози сохтмони девори Берлин гашта, ба он эътироз баён карданд ва ба ин тариқ, ташкилкунандагони ғайриихтиёрии гирдиҳамоии зидди бунёди ин девор гаштанд.

Чамъомадҳои оммавии озоишта метавонанд ба масъалаҳои гуногуни байналхалқӣ бахшида шаванд. Чунин шакли чорабиниҳо аз нимаи дууми асри XX маъмул гардиданд. Аҳолии бисёр мамлакатҳои ҷаҳон бо ин роҳ ба сиёсати ҷангҷӯёнаи ҳукуматҳои худ ё дигар давлатҳо эътироз баён мекунанд, ташаббусҳои ҷангҷӯёнаро маҳкум месозанд ва муборизаи халқҳои мамлакатҳои гуногунро ба-рои истиқлолият дастгирӣ мекунанд.

Ҳуқуқи озоии чамъомадҳои озоишта дар ҳуҷҷатҳои асосии байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон таҷассум ёфтаанд. Чунончи, ҳуқуқи мазкурро моддаи 20-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар таҳким бахшидааст, онро Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ кафолат медиҳад, ки дар моддаи 21-умаш омадааст: “Ҳуқуқ ба чамъомадҳои озоишта эътироф карда мешавад”.

Шаҳрванд ҳақ дорад, ки дар маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, роҳпаймо-иҳои озоишта, ки қонун муқаррар кардааст, ширкат варзад. Ҳеҷ касро бо ин тадбирҳо маҷбуран ҷалб кардан мумкин нест.

*Моддаи 29-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳуқуқи иштирок дар чамъомадҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои озоишта бар фарқ аз дигар ҳуқуқи озоидҳои сиёсӣ на танҳо ба шаҳрвандони мамлакат тааллуқ дорад, балки онро шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ метавонанд амалӣ гардонанд. Ҳуқуқи мазкур мутлақ набуда, онро метавон танҳо дар асо-си қонун маҳдуд кард.

§ 27. ҲУҚУҚИ ОЗОДИИ СУҲАН, МАТБУОТ ВА ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ АҲБОР

1. Мафҳум ва аҳаммияти ҳуқуқи озодии суҳан, матбуот ва истифодаи воситаҳои ахбор. Байни ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии шаҳрвандон озодии суҳан мавқеи махсусро ишғол карда, яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои конституционии инсон маҳсуб мешавад.

Озодии суҳан аз назорати идеологии давлат озод будани ҳар кас, имконияти ошкоро (хаттӣ, шифохӣ, бо истифодаи воситаҳои ахбори омма) баён кардани фикри худро оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа ва фаъолияти давлат дар назар дорад.

Ҳар инсон дар ҷомеа оид ба ин ё он масъала фаҳмишу мавқеи худро дорад, вай метавонад дар бораи моҳияти онҳо, ҷанбаҳои гуногун, роҳҳои ҳаллашон андешаҳои худро баён созад. Дар ҳар ҷомеа ҳамеша нуктаҳои назари мухолиф буда метавонанд. Плюрализми (бисёр будани) андешаҳо яке аз шартҳои рушду барқарории давлати демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аст, зеро имконият медиҳад, ки муваффақиятҳо ва камбудии равандҳои дар давлат ва ҷомеа ба амалоянда нишон додашуда, тавачҷуҳ ба пешниҳодҳои мушаххаси шаҳрвандон оид ба тағйир додани вазъият, аз ҷумла бобати таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии одамон, равона карда шавад.

Озодии суҳан якчанд унсурро дар бар мегирад, ки бо ҳам зич алоқаманд буда, дар ягонагии нугустаи арзи вучуд мекунад:

- 1) озодии ҳар одам барои ошкоро баён кардани фикр, ғояҳо ва андешаҳои худ ва тарғиби онҳо бо ҳамаи усулҳои қонунӣ;
- 2) озодии матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма аз сензура ва ҳуқуқи шаҳрвандон баҳри таъсис додан ва истифода кардани мақомоти иттилоотӣ;
- 3) озодии дастрасӣ ба манбаҳои иттилоот ё ҳуқуқи гирифтани иттилооте, ки манфиати ҷамъиятӣ дошта, ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дахл доранд.

Воситаҳои ахбори омма (ВАО) рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, бюллетенҳо ва дигар нашрияҳои даврии барои тарғиби ошкоро пешбинишуда, ҳамаҷунин, намоишҳои телевизион ва барномаҳои радио, хабарҳои агентсиҳои иттилоотӣ, сабтҳо ва барномаҳои аудиовизуали мебошанд.

Озодии матбуот ва истифодаи воситаҳои ахбори омма дар ҳар давлати демократии замони ҳозира кафолат дода мешавад.

Озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор на танҳо ба шаҳрвандони мамлакат, балки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ тааллуқ доранд.

Стандартҳои ҳозираи байналмилалии ҳуқуқҳои инсон ин ҳуқуқро таҳким бахшидаанд. Чунончи, мутобиқи моддаи 19-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, «ҳар як инсон ба озодии ақида ва баёни озодонаи он ҳақ дорад, ин ҳуқуқ бемамониат нигоҳ доштани ақидаи худ, озодона, бо ҳар восита ва сарфи назар аз сарҳади давлатӣ ҷустуҷӯ, дастрасу интишор намудани маълумоти гоҷоро дар бар мегирад».

Моддаи 19-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ низ ба ҳамин ҳуқуқ бахшида шудааст:

«1. Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки ақидаҳои худро бемамониат пайравӣ намояд.

2. Ҳар як инсон ба ихори озодонаи ақидаи худ ҳақ дорад.

Озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор ҳуқуқи муҳимтарини сиёсӣ ба шумор меравад ва бе таъмини он соҳти демократии давлат ғайриимкон аст».

2. Конститутсия ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор. Озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахборро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат медиҳад.

Ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор кафолат дода мешавад.

Моддаи 30-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ин нишондоди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҷузъ ба ҷузъ дар қонунгузори ҷорӣ ҷумҳурӣ, масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма»-и соли 1990 (бо тағйироти солҳои 2002-2013), дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри давлатӣ» (соли 2003) ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ танзим шудааст.

Ташкилоти давлатӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, ҳаракатҳо ва шахсони мансабдор вазифадоранд, ки маълумоти барои воситаҳои ахбори омма заруриро пешниҳод кунанд.

Муқаррароти зерини дар моддаи 30-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин моддаи 2-и қонуни зикргардида таҳкимбахшидашуда муҳим аст: «Сензураи давлатӣ ва таъкиб барои танқид манъ аст».

Сензура назорати ҳокимияти расмӣ ба мундариҷа, интишор ва паҳн кардани маводди ҷопӣ, мундариҷа ва иҷрои (намоиш додани) намоишҳои

сахнавӣ, барномаҳои радио-телевизион бо мақсади роҳ надодан ё маҳдуд кардани паҳншавии гоҷаҳо ва маълумотҳост, ки ғайри қобили қабул ва зараровар эътироф мешаванд.

Дар даврони шӯравӣ муассисае бо номи «Идораи адабӣ» (Главлит) мавҷуд буд, ки маводди илмӣ, бадеӣ, мақолаҳо, барномаҳои радио ва телевизионро ҳамаҷониба аз назар мегузaronд. Ҳамаи ин маводде, ки дар онҳо ягон фикри муҳолифи идеологияи расмӣ давлат бошад, чоп ва пахш карда намешуданд. Яъне, озодии афкор ва сухан маҳдуд буд.

Дар Тоҷикистони ҳозира сензура дар ҳамаи шаклҳо манъ аст.

3. Маҳдудияти озодии сухан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» баробари ба воситаҳои ахбори омма додани ҳуқуқи озодона амал кардан баъзе маҳдудиятҳои озодии сухан ва матбуотро низ таҳким бахшидааст.

Дар моддаи 6-и қонуни мазкур омадааст, ки нашр кардани маълумоте, ки сирри давлатӣ ё ягон сирри бо қонун ҳимояшаванда мебошанд, даъватҳои зӯрварона, сарнагун сохтан ё дигар кардани сохти конституционӣ, пастзанандаи шаъну эътибори давлат ва Президент, тарғиби ҷанг, зӯрварӣ ва бераҳмӣ, терроризм дар ҳамаи шаклҳои зуҳуроти он, бадбинии наҷодӣ, миллӣ ва динӣ, порнография, даъватҳои содир кардани кирдорҳои чун ҷиноят ҷазододашаванда дар воситаҳои ахбори омма манъ аст.

Ҳамчунин истифодаи воситаҳои ахбори омма барои даҳолат кардан ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, таарруз ба шарафу эътибори онҳо манъ буда, бо қонун таъкиб карда мешавад. Ҳар як журналист вазифадор аст, ҳуқуқҳо, манфиатҳои ҳуқуқӣ, эътибори миллии шаҳрвандон, ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии ташкилотро эҳтиром намояд.

Зарари маънавии ба шаҳрванд расонидашуда дар натиҷаи дар ВАО паҳн кардани маълумоти ноҳақи доғдоркунандаи шаъну эътибори шаҳрванд, ё зарари дигари ба ӯ расонидашуда бо қарори суд талофӣ карда мешавад.

Маҳдудсозии озодии сухан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор дар ҳолатҳое, ки агар маълумот ва иттилоот сирри давлатиро ташкил диҳанд ва агар дар мамлакат вазъияти фавқулода эълон шуда бошад, раво аст.

Мувофиқи моддаи 30-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯйи маълумоте, ки сирри давлатиро ташкил медиҳанд, бо қонун муайян карда мешавад.

*Сирри давлатӣ маълумоти ҳифзкунандаи давлат дар соҳаи мудо-
фия, иқтисодиёт, муносибатҳои беруна, амнияти давлатӣ ва ҳимояи
тарғиботи ҳуқуқӣ мебошад, ки паҳн кардани он ба амнияти Ҷумҳурии
Тоҷикистон зарар расонида метавонад.*

Маълумоти зерин ба сирри давлатӣ тааллуқ надоранд;

- 1) дар бораи офатҳои табиӣ, фалокатҳо ва дигар воқеаҳои фавқуло-
да, ки ба амал омадаанд ё ба амал меоянду ба амнияти шаҳрван-
дон таҳдид мекунанд;
- 2) дар бораи ҳолати муҳити зист ва саломатии аҳоли, дараҷаи зинда-
гии он бо фарогирии ғизо, либос, манзил, хизматрасониҳои тиббӣ
ва таъминоти иҷтимоӣ, ҳамчунин дар бораи нишондиҳандаҳои
иҷтимоӣ-демографӣ, вазъияти тарғиботи ҳуқуқӣ, маърифат ва
фарҳанги аҳоли;
- 3) дар бораи амалҳои ғайриҳуқуқии мақомоти давлатӣ ва шахсони
мансабдор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Озоди сухан, матбуот ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор
чист? Амалсозии ҳуқуқи мазкур барои инсон ва шаҳрванд чӣ аҳам-
мият дорад?
2. Тасаввур кунед, ки дар ҷомеа озоди сухан амалӣ мешавад, аммо ка-
фолатҳои озоди матбуот вучуд надоранд. Оё дар ин ҳолат озоди
сухан ба таври воқеӣ амалӣ шуда метавонад? Нуқтаи назари худро
далелнок созед.
3. Санадҳои меъриӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллии таҳқимбашиан-
даи озоди сухан ва матбуотро номбар кунед.
4. Оё қӯдак метавонад, муассиси воситаҳои ахбори оммаи қӯдакона
бошад?
5. Сензура чист? Оё он дар Тоҷикистони имрӯза амалӣ мешавад?
6. Дар кадом ҳолатҳо маҳдудияти озоди сухан ва матбуот раво аст?
7. Сирри давлатӣ чист? Кадом маълумот сирри давлатанд?

§ 28. ҲУҚУҚИ МУРОҶИАТ КАРДАН БА МАҚОМОТИ ДАВЛАТӢ

1. Ҳуқуқи муроҷиат кардан: мафҳум, хусусиятҳои амалишавӣ.
Ҳуқуқи муроҷиат кардан ба мақомоти давлатӣ ё ҳуқуқи петитсия яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои сиёсии инсон ва шаҳрванд, омили муҳимми рушди демократии мамлакат мебошад. Муроҷиат (петитсия) шакли махсуси таъсиррасонӣ ба равандҳои идоракунии давлат аст. Онҳо ба мақомоти давлатӣ ва мақоми худидоракунии маҳаллӣ ирсол кар-

да шуда, як навъ на танҳо усули барқарорсозии ҳуқуқи вайроншудаи шаҳрванд, балки иштироки сиёсӣ дар ҳалли қорҳои оммавӣ мебошанд.

Амалишавии ҳуқуқи мурочиат қардан инкишофи ташаббуси шахсӣ ва манфиатдории шаҳрвандро ҳангоми ҳалли масъалаҳои характери давлатӣ ва ҷамъиятӣ дошта дар назар дорад.

Ҳуқуқи мурочиат қардан ба шахс имконияти фиристодани шикоят, ариза ва пешниҳодотро ба мақомоти салоҳиятдори давлатӣ, фароҳам меорад. Дар мурочиатномаҳо на танҳо манфиатҳои қонунии шаҳрванд, балки манфиатҳои ҷамъиятӣ, талаби баҳодихӣ ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё фочеаҳои ҷудогонаи ҳаёти ҷамъиятӣ метавонанд ифода гарданд.

Ҳуқуқи мурочиат қарданро на танҳо шаҳрвандони мамлакат, балки шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа низ амалӣ гардонда метавонанд.

Мурочиатҳо метавонанд инфиродӣ ва дастаҷамъона, шифоҳӣ ва хаттӣ бошанд.

Ҳар шикоят аз ҷониби роҳбар ё шахси мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, қорхона, ташкилот бояд баррасӣ шавад. Аммо на ҳамаи онҳо имконият доранд, ки ҳамаи шаҳрвандони шикоятдоштаре шахсан қабул кунанд.

Ҳуқуқи мурочиат қардан мутлақ аст ва ҳатто дар шароити вазъияти фавқулода ҳам маҳдуд қарда намешавад.

2. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи мурочиат қардан. Ҳуқуқи мурочиат қардан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким баҳшида шудааст.

Шаҳрванд ҳақ дорад, шахсан ва ё якҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ мурочиат наояд.

*Моддаи 31-Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиатҳои шаҳрвандон” навъҳои зерини мурочиатро таҳким мебахшад:

Пешниҳод мурочиати ба беҳбудӣ фаъолияти мақомоти давлатӣ ё иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, қорхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилот нигаронидашудаи шаҳрвандон аст.

Ариза мурочиати шаҳрвандон оид ба баргарафсозии ҳуқуқвайронкуниҳои ба онҳо маълумгашта ё амалисозии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва ташкилот мебошад.

Шикоят мурочиат бо талаби барқарорсозии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон аст, ки бо амал/беамалӣ, ё қарорҳои мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои чамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот, ҳамчунин ашхоси мансабдори онҳо вайрон карда шудаанд.

Мурочиати шаҳрвандон дар муҳлати як моҳ аз рӯи ворид шудани намунагон ва мурочиатҳое, ки омӯзишу тафтиши иловагиро талаб намекунад, дар муддати на дертар аз 15 рӯз бояд баррасӣ гарданд. Дар ҳолатҳое, ки барои ҳалли ариза ё шикоят гузаронидани тафтиши махсус зарур аст, муҳлати баррасӣ метавонад дароз карда шавад, вале он набояд аз ду моҳ зиёд бошад.

Шаҳрвандон барои додани аризаҳо ва шикоятҳои тухматангезу таҳқиқкунанда, ҳамчунин даъвои барангезандаи хусумати миллию динӣ ва дигар кирдорҳои мувофиқи тартиботи ҷиноятӣ ҷазододашаванда ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиатҳои шаҳрвандон” таъқиби шаҳрвандон ба сабаби мурочиат ва маҷбурсозии онҳоро барои иштирок дар амалҳои ғимоякунандаи ягон мурочиатро манъ мекунад.

Кормандони мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои чамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот дар мавридҳои ғайриқонунӣ рад кардани баррасӣ мурочиат; бе сабабҳои узрнок вайрон кардани муҳлати баррасии мурочиатҳо; қабули қарори асоснадоштаи муҳолифи қонун; паҳн кардани маълумоти сирри давлатӣ ё ягон сирри дигар маҳсубшаванда, ё иттилооти бо қонун ғимояшаванда дар бораи ҳаёти шахсии шаҳрвандон, инчунин дигар иттилоот, агар онҳо ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро маҳдуд созанд, гунаҳкор доништа, мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Назорати риояи қонунгузорӣ дар бораи мурочиати шаҳрвандон ба зиммаи Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои тобеи он вогузошта шудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳуқуқи мурочиат қардан чист?*
2. *Оё шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бетабаа ҳуқуқи мурочиат қардан дорад?*
3. *Навъҳои ба шумо маълуми мурочиат қарданро номбар кунед. Мисолҳо биёред.*
4. *Қадам санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи мурочиат қарданро қафолат медиҳанд?*
5. *Қонунгузори Тоҷикистон барои баррасии шикоят чӣ гуна муҳлат муқаррар кардааст?*

БОБИ 10. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДӢ

§ 29. ҲУҚУҚ БА МОЛИКИЯТ

1. Ҳуқуқ ба моликият ва мерос: мафҳум, аҳаммият. Нахустасоси ҳама гуна ҷомеа ва давлати демократӣ ҳуқуқи моликияти хусусӣ аст, бинобар ин, инкишофи ҳуди институти моликияти хусусӣ ва таҳким-бахшии кафолатҳои ҳуқуқи мазкур аз ҷониби давлат шартӣ зарурии амалишавии ислоҳоти ҳозираи иқтисодӣ мебошад.

Ҳуқуқи моликияти хусусиро дар адабиёт ҳамзамон ҳамчун ҳуқуқи иқтисодӣ, ҳамчун ҳуқуқи шахсӣ (шахрвандӣ), ҳамчун ҳуқуқҳои табиӣ ва фитрии инсон баррасӣ мекунанд. Вай ба ҳар инсон санги маҳаки озодии шахсият мебошад.

Моликият амволи воситаҳои молиявие мебошанд, ки ба ашхоси алоҳида, давлат ва ташкилотҳо тааллуқ доранд.

Моликият асоси мустақилияти ҳақиқии инсон ва боварии ӯ ба фардост.

Ҳуқуқи моликиятро Инқилоби бузурги Фаронса чун “муқаддас ва дахлнопазир” эълон дошта буд.

Тадричан ҷомеаи ҷаҳонӣ зарурати ҷорисозии маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқи мазкурро дарк кард. Онҳо бар талаботи батанзимдарории давлатии иқтисодиёт, инкишофи қонунгузории меҳнатӣ ва иҷтимоӣ асос ёфта буданд. Ҳуқуқи бемаҳдудияти моликияти хусусӣ ба худсарихоӣ хоҷагидорӣ дар корхонаҳо, норозигии иҷтимоӣ ва низоъҳои тақсимоии ноадолатонаи неъматҳои моддӣ оварда мерасонад, Бинобар ин, он ба муқаррар гардидани маҳдудиятҳои боздорандаи худсарихо мусоидат карда, давлатро ба андешидани чораҳои, ки битавонанд на доираи танги одамон, балки аксариятро соҳибмоликият гардонанд, водор намояд.

Дар санадҳои ҳозираи меъёрии байналмилалӣ ва милли ҳуқуқ ба моликият одатан чун яке аз ҳуқуқҳои асосии иқтисодии инсон маҳсуб доништа шудааст.

Мутобиқи моддаи 17-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар: “Ҳар як инсон ҳақ дорад, амволро чи шахсан ва чи якҷоя бо дигарон ихтиёрдорӣ намояд. Ҳеч кас набояд аз амволи худ худсарона маҳрум карда шавад”.

Амвол маҷмӯи ашё ва арзишҳои моддӣест, ки дар моликияти ягон шахс, давлат, ташкилот, муассиса қарор дорад.

Амволи дар моликият бударо ба манқул ва ғайриманқул чудо мекунад. Ба амволи манқул маблағҳои пулӣ, саҳми вомбаргҳо ва дигар коғазҳои қиматнокро мансуб медонанд ба амволи ғайриманқул қитъаҳои замин, биноҳои истиқоматӣ, хонаҳо, бӯстонсароҳо, нақлиёт, ашёи рӯзгор ва истеъмоли шахсӣ, корхонаҳо, ки барои амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд, ҳамчунин биноҳо, иттилоот, таҷҳизот, ашё ва ғайра дохил мегарданд.

Ихтиёрдорӣ озодонаи моликият ва ҳимояи онро қонун кафолат медиҳад. Маҳрум кардан аз он танҳо мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун дар ҳолатҳои зарурати ҷамъиятӣ ва бо талофи намудани зарари баробарарзиш, ки ҳамаашро суд муқаррар кардааст, мумкин аст.

Мерос амволест, ки тартиби меросгузорӣ аз одами Ҷавида (меросгузор) ба меросгирон мегузарад.

Ҳуқуқи мерос низ ба ҳар кас кафолат дода мешавад, мерос метавонад ҳуқуқи моликият ба амвол, ҳуқуқҳои истисноӣ ба натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва ғайраро фаро гирад.

Аз амвол бар зарари манфиатҳои дигарон истифода кардан манъ аст.

Ҳуқуқи моликиятдориро танҳо дар асоси қонун маҳдуд кардан мумкин аст.

2. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқ ба моликият ва мерос. Конститутсия ва қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба моликият ва меросро кафолат медиҳанд.

Ҳуқуқи моликиятдорӣ, чуноне, ки дар моддаи 12-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, яке аз асосҳои конститусионӣ мебошад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликияти ба андозаи баробар аз ҷониби давлат ҳифзшавандаро таҳким мебахшад. Мувофиқи Кодекси гражданию Ҷумҳурии Тоҷикистон, моликият дар мамлақати мо дар ду шакл – ошқоро (давлатӣ) ва хусусӣ зӯҳур мекунад. Ба моликияти хусусӣ моликияти шахрвандон, ашхоси юридикию ғайриҳуқуматӣ ва иттиҳодияҳои онҳо тааллуқ доранд.

Давлат худро вазифадор донистааст, ки моликияти хусусиро ҳифз карда, дахлнопазирию онро таъмин намояд. Мутобиқи моддаи 12-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ҳақ дорад, дар моликият амвол дошта бошад, онро чи танҳо ва ин яқоя ба одамони дигар соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намояд.

Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад. Ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахс ба моликиятро бекор ва маҳдуд кунад. Моли мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва соҳиби он бо пардохти арзиши пурраи гирифта метавонад.

*Моддаи 32-и Конституцияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Кафолати ҳуқуқи моликияти хусусӣ ҳамчунин ҳуқуқи мерос мебошад. Ҳуқуқи мерос бояд иҷрои иродаи соҳибмулкро нисбат ба амволи ӯро кафолат диҳад ва дар айни замон адолатро таъмин намояд.

3. Маҳдудиятҳои ҳуқуқ ба моликият. Ҳеч кас ҳақ надорад гайриқонунӣ шахрвандро аз моликият маҳрум созад ё ҳуқуқи ӯро ба моликият маҳдуд кунад, аммо ҳуқуқи моликиятро дар баъзе ҳолатҳо дар асоси қонун маҳдуд кардан мумкин аст.

Қарори суд ва ҳукме, ки мусодиракунии амволро пешбинӣ мекунад, барои маҷбуран қатъсозии ҳуқуқи моликияти хусусӣ асос шуда метавонад. Ҳангоми шароити фавқулода (офатҳои табиӣ, эпидемияҳо) бо қарори мақомоти давлатӣ кашида гирифтани моликият ба амал бароварда, ба тартиботи маъмури мусодира кардани моликият имконпазир аст, вале дар ҳама ҳолат муроҷиати шахрванд ба суд барои барқарорсозии ҳуқуқи худ ба моликият пешбинӣ мешавад.

Маҷбури маҳрум кардан аз амвол барои эҳтиёҷоти давлатӣ танҳо ба таври пешакӣ ва ба андозаи баробарарзиш талофи қандан мумкин аст. Ба ин маънӣ, милликунони маҷбури бе ҷуброн, ки дар давлатҳои тоталитарӣ қабул шуда буд, манъ аст.

Мисолҳои таърихӣ ба Шумо маълуми зӯран милликунони амволро ба хотир оред.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Зери мафҳуми ҳуқуқ ба моликият чиро мефаҳманд? Маънии мафҳумҳои “соҳибият”, “истифода”, «ихтиёрдорӣ»-и моликиятро фаҳмонед.
2. Амвол чист? Кадом амволро ба манқул ва гайриманқул мансуб медонанд?
3. Шумо кадом шаклҳои моликиятро медонед?
4. Ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ дар кадом санадҳои меъриӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким баҳида шудаанд?
5. Нақши давлатро дар таъмини кафолатҳои ҳуқуқ ба моликият муайян намоед.
6. Оё ҳуқуқи моликиятро маҳдуд кардан мумкин аст?
7. Мерос чист? Моҳияти ҳуқуқ ба мерос аз ҷиҳати иборат аст?

§ 30. ҲУҚУҚ БА МЕҲНАТ, ИНТИХОБИ КАСБ ВА ИСТИРОҲАТ

1. Ҳуқуқ ба меҳнат ва интихоби касб: мафҳум, аҳаммият. Ҳуқуқ ба меҳнат дар низоми ҳуқуқҳои иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Вай ба одам имконият медиҳад, ки меҳнат кунад ва подоши меҳнати худро гирад.

Ҳуқуқ ба меҳнат ва интихоби касб ҳуқуқи махсуси конститутисионии инсон ва шаҳрванд аст. Он дар худ маҷмӯи томи ҳуқуқу озодии ба ҳам алоқамандро фаро мегирад: озодии меҳнат, озодии интихоби касб, ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ, ҳуқуқ ба шароити боадолатонаи меҳнат, ҳуқуқ ба корпартоӣ, ҳуқуқ ба меҳнат бо расидан ба синни нафақа ва ғайра.

Ҳуқуқ ба меҳнат бо озодии меҳнат зич алоқаманд аст. Озодии меҳнат мутобиқи моддаи 23-и Эълومияи умумии ҳуқуқи башар эълум дошта шудааст: “Ҳар як инсон дорои ҳаққи меҳнат, интихоби озодонаи кор ва шароити одилонаю мусоиди меҳнат ва ҳаққи ҳимоя аз бекорист”.

Озодии меҳнат аз ҳуқуқи ҳар кас бобати озодона ихтиёрдорӣ кардани лаёқатмандии худ ба меҳнат, интихоби навъи фаъолият ва касб иборат аст. Инсон бобати чи қабулшавӣ ба кори доимӣ, чи аз он рафтани, чи гузаштани ба кори дигари барои ӯ нисбатан шавқовару ғоидабахш озод аст.

Озодии меҳнат бо манъ будани меҳнати маҷбурӣ алоқаманд аст. Манъи меҳнати маҷбурӣ бо моддаи 8-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ пешбинӣ шудааст:

- “1. Ҳеҷ кас набояд дар ғулуми нигоҳ дошта шавад; ғулумӣ ва ғулум-фурӯшӣ дар ҳамаи навъҳои онҳо манъ аст.
2. Ҳеҷ кас набояд дар ҳолати маҷбурӣ нигоҳ дошта шавад.
3. а) ҳеҷ кас набояд ба меҳнати маҷбурӣ ё хатмӣ маҷбур карда шавад...”.

Дар баробари ин иҷрои вазифаҳои аз хизмати ҳарбӣ, дар шароити вазъияти фавқулода ё бо ҳукми суд бармеомада меҳнати маҷбурӣ ҳисобида намешавад.

Ҳуқуқ ба меҳнат маънии вазифадорӣ нафаре бобати пешниҳод кардани кор ба ҳамаи хоҳишмандонро надорад. Дар иқтисодиёти бозорӣ давлат қодир нест, ки чунин вазифаро ба зиммаи соҳибкдорони хусусӣ бор кунад ва ё онро ба дӯши худ гирад. Қабулшавии одам ба кор асосан бо қарордод бо кордиханда муайян мешавад. Вале корманди кирояшуда ҳақ дорад риояи шароити муайян – шартҳои одилонаи корро талаб намояд.

Расми 6. Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Истилоҳи “шартҳои одилона ва муътадили меҳнат” чунин маъни дорад, ки шароити меҳнат ба талаботи бехатарӣ ва гигиена ҷавобгӯ бошад, музди меҳнат бе ягон таъбиз ва на камтар аз андозаи минималии музди меҳнати муқарраркардаи қонун пардохта шавад, барои ҳар кас имкониятҳои баробари ишғол кардани вазифаи баландтар таъмин гардад. Пас, агар бехатарӣ ва гигиена таъмин нагардида бошад, ба саломатии корманд дар истехсолот зарар расонида шуда бошад, кордиханда барои ин ҷавобгар аст ва дар ҳолатҳои муайян ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад.

Моддаи 7-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқ ба шароити одилонаи меҳнатро, аз ҷумла дар он бо фароргирии подоше, ки чун минимум ба ҳамаи меҳнаткашон инҳоро таъмин намояд, кафолат медиҳад: музди одилонаи меҳнат ва маоши баробар барои меҳнат боарзиш бе ягон фарқ, зимнан, ба занон кафолат додани шароити меҳнати на бадтар аз шароите, ки мардон истифода мекунанд бо маоши баробар барои меҳнати баробар; рӯзгузаронии қаноатбахш барои ҳуди онҳо ва оилаҳои онҳо; шароити меҳнати ҷавобгӯии талаботи бехатарӣ ва гигиена; имкониятҳои ба ҳама баробари ишғол кардани вазифаҳои нисбатан баландтар танҳо дар асоси собиқаи меҳнати ва таҳассус; истироҳат, фароғат ва маҳдудсозии оқилонаи вақти корӣ ва руҳсатии даврии пардохтшаванда, ҳамчунин додани подоши меҳнат дар рӯзҳои ид.

Мутобиқи моддаи 23-и Эълومияи умумии ҳуқуқи башар “Ҳар як инсон бидуни ягон таъбиз барои кори баробар ба музди баробар ҳақ

дорад. Ҳар як коргар ба музди одилонаю қаноатбахш, ки зиндагии сазовори ҳар як инсон ва аҳли оилаи ӯро таъмин кунад, дар сурати зарурат бо дигар воситаҳои таъминоти иҷтимоӣ пурра гардонида шавад, ҳақ дорад”.

Расми 7. Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ вазифадории давлатро бобати татбиқ намудани сиёсати иқтисодие, ки аз рӯйи имконият ба шуғли пурра, ҳамчунин расонидани кумаки ройгон ба одамони бекор ва бо ҷойи кор таъмин кардани онҳо мусоидат намояд, дар назар дорад. Кафолатҳои ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ бо қонунгузории миллии муқаррар карда мешаванд.

2. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқ ба меҳнат ва интиҳоби касб. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи меҳнат кардани ҳар касро таҳким мебахшад ва кафолат медиҳад.

Ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳақ дорад. Музди кор аз ҳадди ақали музди меҳнат набояд кам бошад. Дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳама гуна маҳдудият манъ аст. Барои иҷрои кори якхела музди баробар дода мешавад. Ҳеҷ кас ба меҳнати маҷбури қалб карда намешавад, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муайян кардааст. Дар корҳои вазнин, зерзаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифодаи меҳнати занон ва нобилгон манъ аст.

*Моддаи 35-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсият ҳақ дорад, ки муносибатҳои меҳнатии худро баъди 15-солагии амали гардонад.

Дар шароити иқтисодии бозорӣ яке аз проблемаҳои ҷиддӣ таъмини шаҳрвандон бо ҷойи кор аст. Бинобар ин, дар мамлақати мо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кумак ба шугли аҳоли” (соли 2003) қабул карда шуд, ки дар он асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии сиёсати давлатӣ дар соҳаи шугли аҳоли, аз ҷумла кафолатҳои давлат ба меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ аз бекорӣ пешбинӣ шудаанд.

Шугл навъҳои гуногуни фаъолияти меҳнатии шаҳрвандони қобили меҳнат ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳолифтабудаи бо қонеъсозии талаботи шахсӣ ва ҷамъиятӣ вобастааст, ки ба онҳо фоида (подоши меҳнат) меорад.

Расми 8. Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мутобиқи қонуни мазкур шаҳрвандони ҷойикорнадошта метавонанд ҳамчун бекорон дар мақомоти махсуси шугли аҳоли аз қайд гузаранд. Фаъолияти ин мақомот ба ҳимояи шаҳрвандон аз бекорӣ нигаронида шудааст. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои аз қайд гузаштани шаҳрвандони бекор пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳои зеринро талаб менамояд: шиноснома, дафтараи меҳнатӣ ё ҳуҷҷати онро ивазкунанда, ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи таҳассуси касбӣ, маълумотнома дар бораи музди меҳнат аз ҷойҳои охирини кор дар зарфи ду соли охир. Баъди пешниҳоди ҳуҷҷатҳои мазкур мақомоти давлатии шугли аҳоли шаҳрвандро ҳамчун одами бекор ба қайд мегирад ва ӯ аз лаҳзаи гузаштан аз қайд ҳуқуқи бекор, аз ҷумла ҳуқуқи истифода кардан аз имтиёзҳои муқарраркардаи қонунро соҳиб мешавад.

Ҳар як шаҳрванд ҳуқуқи гирифтани музди меҳнат дорад, Бинобар ин, кордеҳ, сарфи назар аз вазъияти молиявӣ, вазифадор аст, ки

ба шаҳрванд мохе ду маротиба музди меҳнат пардохт кунад. Вайрон кардани ҳуқуқи мазкур манъ аст ва ба шаҳрвандон барои меҳнати баробар бояд музди баробар дода шавад. Дар ин маврид музди меҳнати пардохтшаванда набояд аз маоши ҳадди ақалли муқарраркардаи қонун кам бошад. Музди меҳнати ҳадди ақал кафолати давлатӣ буда, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраркарда мешавад. Ба музди меҳнати ҳадди ақал пардохтҳои иловагӣ, иловапулиҳо, мукофотҳо, ҳамчунин пардохти зиёд барои давомнокии вақти кор дохил намешаванд. Вобаста ба шароити табиӣ ва иқлим ва дигар омилҳои объективӣ ба музди меҳнат коэффитсиенти ноҳиявӣ муқаррар мегардад. Дар ин ҳолат музди меҳнат ҳадди ақал бо истифодаи ин коэффитсиент муайян карда мешавад.

Дар асоси қонунгузори меҳнат муҳлатҳои пардохти музди меҳнат бо қарорҳои коллективӣ ё дигар санад муқаррар мегардад ва бояд на камтар аз як маротиба ҳар ним моҳ бошад. Дар сурати мувофиқ омадани рӯзи пардохти музди меҳнат бо рӯзи истироҳат ё рӯзи ид пардохти он дар арафаи ин рӯз сурат мегирад.

Давлат бо мақсади кафолати пардохти саривақтии музди меҳнат нисбати кордеҳоне, ки пардохти музди меҳнати кормандонро ба таъхир меандозанд, чораҳои гуногунро пешбинӣ намудааст. Кормандони гунаҳкори ба таъхир афтодани пардохти музди меҳнат мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии интизомӣ, моддӣ, маъмурий ва ҷиноятӣ кашида мешаванд.

2. Кафолатҳо ва маҳдудиятҳои ҳуқуқ ба меҳнат ва интиҳоби касб. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатҳои гуногуни ҳуқуқ ба меҳнат ва интиҳоби касбро пешниҳӣ карда, ҳамчунин маҳдудиятҳои ҳаққондорро муқаррар мекунад.

Қабули шаҳрвандон ба кор мувофиқи қарордоди (шартномаи) меҳнатӣ сурат гирифта, ба таври қарордоди меҳнатӣ характери озодона дорад. Кордеҳ вазифадор аст, ки мувофиқи қонун бо категорияҳои зерини шаҳрвандон қарордоди меҳнатӣ бандад: маъюбон, ноболиғон, шаҳрвандони тибқи квотаи муқарраргардида ба кор фиристодашуда, ҳамчунин занони ҳомиладор ва заноне, ки кӯдакони то сесола доранд.

Моддаи 35-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бодикҳат хо-нед, барои кадом категорияҳои шаҳрвандон маҳдудиятҳои муқаррар гардидаанд?

Ҳангоми қабул ба кор баробари кафолатҳои ҳуқуқӣ нисбати баъзе шаҳрвандон маҳдудиятҳои муқаррар гардидаанд. Дар асоси моддаҳои 160, 161, 162-и Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ис-

тифодаи меҳнати занон дар корҳои зеризаминӣ, дар корҳои вазнин ва корҳои шароити меҳнаташон зарарнок, ҳамчунин корҳои марбут ба дастӣ бардоштани ба ҷойҳои дигар бурдани чизҳои вазнашон аз меъёрҳои муқарраргардида зиёд манъ аст. Инчунин ҷалб кардани занон ба корҳои шабона, корҳои зиёда аз вақти муқаррарӣ ва кор дар рӯзҳои истироҳат ва ид манъ карда шудааст.

Чунин маҳдудиятҳо дар қонунгузориҳои меҳнатӣ нисбати шаҳрвандони ба синни 18 нарасида низ пешбинӣ шудаанд. Давомнокии вақти корӣ барои кормандони аз 15 то 18-сола дар як ҳафта на бештар аз 35 соат ва ашхоси аз 14 то 15-сола дар як ҳафта на бештар аз 24 соат муқаррар гардидааст.

Мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ноболиғон ҳуқуқи меҳнат ва озодии меҳнат қафолат дода мешавад. Қобили меҳнат будани инсон дар асоси Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15-солагӣ фаро мерасад. Муқаррар гардидани синни мазкур дар муносибатҳои меҳнатӣ чунин маънӣ надорад, ки шаҳрванд вазифадор аст, аз синни 15-солагӣ ҷаъолияти меҳнатиашро шуруъ намояд. Ин меъёр моҳияти фармоишӣ дошта, шаҳрвандро ваколатдор месозад, ки аз ин синну сол ҳуқуқҳои конституционии худро амалӣ созад.

Бояд дар назар дошт, ки барои тайёр кардани хонандагони ноболиғи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба истехсолот онҳоро барои иҷрои корҳои сабуки ба саломатиашон зарарнадошта ва ба раванди ҷараёни таълим ҳалалнарасонанда дар вақтҳои ҳолӣ аз дарсҳо баъди расидан ба синни 14-солагӣ танҳо бо ризояти яке аз волидайн ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба кор қабул намудан аст. Ғайр аз ин, истифодаи меҳнати ноболиғон дар корҳои зеризаминӣ, корҳои вазнин ва корҳои шароити меҳнаташон зарарнок манъ аст.

Ба шаҳрвандони хориҷӣ низ ҳуқуқ ба меҳнат, озодии меҳнат, озодии бастани қарордоди меҳнатӣ ва ҳуқуқи гирифтани музди меҳнат қафолат дода шудаанд. Аммо дар баъзе соҳаҳо ҷаъолияти меҳнати шаҳрвандони хориҷӣ маҳдуд карда мешавад.

Ба хотир оред, ки оё шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хидмати давлатӣ, мақомоти судию ҳифзи ҳуқуқ кор карда метавонанд?

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳуқуқи инсон ба меҳнат ва интиҳоби озодонаи меҳнат чӣ маъно дорад?
2. Дар шароити иқтисоди бозорӣ бекорон чӣ ҳуқуқҳои доранд?
3. Меҳнати маҷбури чист? Оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳнати

маҷбури истифода карда мешавад?

4. Ибораи “подоиш баробар барои меҳнати баробар” чӣ маънӣ дорад?
5. Оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахрвандони хориҷии дар қаламрави мамлакат ба таври доимӣ иқоматдошта ҳуқуқи меҳнат кардан доранд?
6. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии байналмилалӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ҳуқуқ ба меҳнат ва озоди интихоби касбро таҳким мебахшанд, номбар кунед.
7. Ба андешаи шумо, махсусиятҳои меҳнати ноболигон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гунаанд?
8. Оё маҳдудиятҳои ҳуқуқ ба меҳнат мумкин аст?

Ҳуқуқ ба истироҳат: мафҳум, аҳаммият. Ҳуқуқи муҳимтарини ҳар як инсон дар соҳаи муносибатҳои меҳнати ҳуқуқ ба истироҳат мебошад. Ҳуқуқ ба истироҳат бо ҳуқуқи ҳар инсон ба меҳнат, шароити боадолатонаю муътадили меҳнат ва дигар ҳуқуқу озодиҳо, масалан, ҳуқуқҳои шахсӣ ва фарҳангӣ зич алоқаманд аст.

Фикр кунед ва мисолҳои алоқамандии ҳуқуқи истироҳатро бо дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон, масалан, ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ ба хотир оред.

Ҳуқуқ ба истироҳат бо танзими вақти корӣ ва вақти истироҳат, аз ҷумла муқаррар кардани давомнокии ҳадди охири вақти корӣ, кам кардани вақти кории шабона, дар арафаи рӯзҳои ид ва истироҳат, чун қоидаи умумӣ манъ кардани корҳои берун аз меъёр, кор дар рӯзҳои истироҳат ва ид, муқаррар кардани давомнокии минималии истироҳати ҳафтаина, ба кормандон додани танаффус барои истироҳат ва хӯрокхӯрӣ, муқаррар намудани қоидаҳо дар бораи додани рухсатии ҳарсолаи пардохташаванда барои истироҳат ва давомнокии минималии он, рухсатии иловагӣ барои категорияҳои алоҳидаи кормандон ва ғайра дар қонунгузори давлат таъмин карда мешавад.

Ҳуқуқ ба истироҳат ба ҳуқуқҳои асосии инсон мансуб аст. Вай дар стандартҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон зикр гардидааст.

Ҳуқуқ ба истироҳат дар конституцияҳои аксари мамлакатҳои ҷаҳон таҳким ёфта, як навъ кафолати ҳосси давлат ба ҳуқуқи истироҳат барои шахрвандони қобили меҳнат мебошад.

БОБИ 11. ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИЧТИМОӢ

§ 31. ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚҲОИ ИЧТИМОӢ

1. Ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон: мафҳум, мундариҷа. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар маҷмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар таъмини адолати иҷтимоӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, зеро онҳо озодии инсонро дар соҳаи иҷтимоӣ таъмин карда, имконияти ҳимояи манфиатҳои ҳаётии инсонро фароҳам меоранд.

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ба инсон сатҳи арзандаи зиндагӣ ва ҳимояи иҷтимоиро таъмин мекунанд. Яке аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии иҷтимоӣ ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ мебошад. Суғуртаи иҷтимоӣ, таъмини нафақа ва хизматрасонии тиббиро фаро мегирад. Ба ҳуқуқҳои иҷтимоӣ инҳо низ мансубанд: ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии тиббӣ, ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқ ба ташкили оила, ҳуқуқ ба ҳимояи кӯдакон ва маъҷубон ва ғайра.

Ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон ва шаҳрванд маҷмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳоест, ки ба шахс сатҳи арзандаи зиндагӣ ва ҳангоми мавҷудияти шароити муайян имконияти аз давлат гирифтани арзишҳои моддиро таъмин менамояд.

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар конститутсияҳои на ҳамаи давлатҳои ҷаҳон инъикоси пурраи худро ёфтаанд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо эълон гардидани давлати иҷтимоӣ (қисми 2-и моддаи 1) ҳуқуқҳои иҷтимоии инсон ва шаҳрванд ба андозаи пурраи нишон дода шудаанд.

Давлати иҷтимоӣ чист? Давлати иҷтимоӣ ба шаҳрвандони худ кадом кафолатҳоро медиҳад?

Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар алоқамандии зич бо ҳуқуқҳои иқтисодӣ барои қонеъсозии талабҳои муҳимтарини баҳри шаҳрвандон зарурӣ – манзил, ғизо, қор, истироҳат ва ғайра нигаронида шудаанд.

Хусусияти дуюм ва хеле муҳими ин гурӯҳи ҳуқуқҳо озодиҳои дар он зоҳир мешавад, ки онҳо кафолатҳоро соҳиббанд, яъне онҳо нисбати дигар ҳуқуқҳои озодиҳои функсияи кафолатиро ба ҷо меоранд, масалан, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ, ҳуқуқ ба шароити хуби зиндагӣ ва ғайра.

Амалисозии муттасили ин ҳуқуқҳои озодиҳои шартӣ муҳим ва кафолати дигар ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар Тоҷикистони имрӯза амалисозии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ востай аз ҳама муҳимми демократикунонии ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва дастгирии давлатии табақаҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ камҳимояи аҳоли ба шумор меравад.

2. Низомии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ низомии ягонаро ташкил дода, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким бахшида шуда ва ба инсон кафолати ҳаёти осоишта арзанда дода, аз таъсири ноосоишта ва ғайриҷамъиятӣ иқтисодӣ эмин мебаранд: ҳуқуқ ба музди меҳнати ҳақиқӣ ақалли кафолатдошуда; ҳуқуқ ба ҳимояи давлатии оила ғамхорӣ ва парастории махсуси давлат ба оила ва кӯдак, ҳимояи давлатии یتимон ва маъюбон ҳуқуқ ба ҳимояи давлатӣ дар вақти пиронсолӣ, беморӣ, маъюбӣ, гум кардани қобилияти меҳнатӣ ва маҳрум шудан аз сарпараст; ҳуқуқ ба тарбия ва таълими یتимон ва маъюбон аз ҷониби давлат ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва ёрии роӣғони тиббӣ дар муассисаҳои давлатии нигоҳдории тандурустӣ.
2. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатдошудае, ки рушди муътадили физиологии инсонро таъмин мекунад: ҳуқуқ ба истироҳат ҳуқуқ ба тарзи солими ҳаёт ва дастрасӣ ба маълумот оид ба вазъи ҳақиқӣ он.
3. Ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, ки баҳри муваффақ шудан ба ҳамкориҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа имконият медиҳанд: ҳуқуқи таъсис ё ташкил додани иттифоқҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ бо мақсади ҳифзи манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.

Баргарафсозии боқимондаҳои бухрони иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ва миллӣ, баҳаракатдориҳои имкониятҳои ба болоравии дараҷаи некуаҳволии одамон мусоидаткунанда омилҳои мебошанд, ки дар асоси онҳо шаҳрвандони Тоҷикистон барои худ ҳаёти арзанда дошта метавонанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Қадам ҳуқуқҳои ва озодиҳоро иҷтимоӣ меноманд? Ба ақидаи шумо, қадам хусусиятҳои онҳоро аз дигар ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд фарқ медиҳанд?*
2. *Низомии ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ ҷиро ифода мекунад? Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро номбар кунед.*
3. *Ба хотир оред, ки давлати иҷтимоӣ ҷист?*

§ 32. ҲУҚУКИ ТАШКИЛИ ОИЛА. ҲИФЗИ МОДАРӢ ВА КӢДАКӢ

1. Моҳияти ҳуқуқи ташкили оила. Ҳуқуқи ташкили оила яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарини иҷтимоӣ аст. Ҳуқуқи ташкили оила ва зери ҳимояи давлат қарор доштани оила дар Конститутсияи соли 1977 таҳким ёфта буд. Дар Конститутсияи Тоҷикистон (соли 1994) ба муносибатҳои оилавӣ ду модда (моддаҳои 33 ва 34) бахшида шудааст. Давлат уҳдадор шудааст, ки оиларо ҳамчун асоси ҷомеа ҳифз кунад.

Мутобиқи моддаи 33-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба синни никоҳ расидан шартӣ ягонаи аз тарафи мард ва зан пайдо кардани ҳуқуқ барои озодона бастанӣ аҳди никоҳ аст. Дар муносибатҳои оилавӣ ва ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ ҳамсарон баробарҳуқуқанд. Яқникоҳӣ принципи асосии ташкили оила мебошад. Бисёрникоҳӣ манъ аст.

Расми 9. Ҳуқуқи ташкили оила

Ин масъулиятнокӣ аз таҳияи чорабиниҳои иборат аст, ки ба фароҳам овардани шароит баҳри мустақкамшавии оила, ҳифзи манфиатҳои ҳамаи аъзои оила, аз ҷумла модар ва кӯдак нигаронида шудаанд.

Мусаллам аст: инъикоси ин меъёрҳои конститутсионӣ тасдиқ мекунад, ки дар ҳуқуқи миллӣ муқаррароти мутобиқи категорияи санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, аз ҷумла Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак (соли 1989), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (соли 1966) ва ғайра истифода шудаанд.

Чунончи, дар моддаи 10-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ гуфта шудааст: ба оила ки, ячейкаи табиӣ ва асосии ҷомеа мебошад, аз рӯйи имконият ҳимоя ва ёри аз ҳама пурвусъат расонида шавад. Никоҳ бояд бо ризоияти озодонаи тарафҳои ақди никоҳкунанда баста шавад.

Дар ин санад ҳамчунин қайд гардидааст, ки модарон вақти ҳомиладорӣ, то таваллуд ва баъди таваллуди кӯдак бояд зери парастории махсус бошанд.

Кӯдакон аз истисмори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бояд ҳимоя карда шаванд. Дар моддаи 25-и Эълומияи умумии ҳуқуқи башар муқаррар карда шудааст: “Ҳамаи кӯдаконе, ки дар ақди никоҳ ва берун аз он таваллуд шудаанд, бояд аз ҳимояи иҷтимоии баробар истифода намоянд”.

Пахлуҳои чудогонаи принципҳои ҳифзи модарӣ ва кӯдакӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои наврасон дар як қатор эълумияҳои Созмони байналмилалӣ меҳнат таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла, дар Конвенсияи СБМ №103 “Дар бораи ҳимояи модарӣ” пешбинӣ шудааст, ки давомнокии рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд камаш 12 ҳафта буда, давраи хатмии рухсатии баъди таваллудро фаро мегирад.

Дар дигар конвенсияҳои дахлдории ин созмон синну соли минималии қабул ба кор муайян карда шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ он аз 14-солагӣ ва дар дигар ҳолатҳо аз 15-солагӣ муқаррар гардидааст. Мутобиқи дигар ҳуҷҷати меъёрии ин созмон – Конвенсияи №90 “Дар бораи меҳнати шабонаи наврасон дар саноат” ба корҳои шабона дар саноат ҷалб кардани наврасони то 18-сола манъ карда шудааст.

2. Ҳуқуқи ташкили оила. Никоҳ асос ва пойи ташаккули оила маҳсуб шуда, дар ақд ризоияти дучониба ва ихтиёрии он барои ҳифзи ҳуқуқҳои аъзои оила аҳаммияти фавқулода дорад.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон шартҳои никоҳ, бо розигии дучонибаи марду зан бастанӣ ақди никоҳ ва ба синни никоҳ расиданро ҳамчун эътирофшуда муқаррар кардааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо асоси ҷомеа дониста, зери ҳимояи давлат қарор доштани онро эълон кардааст. Мутобиқи Конститутсия ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад, мардон ва занони ба синни никоҳ расида метавонанд озодона ақди никоҳ банданд. Дар муносибатҳои оилавӣ ва ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ шавҳар ва зан баробарҳуқуқанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрникоҳиро манъ мекунад. Ҳифзи оила, модарӣ ва кӯдакӣ дар сатҳи афзалиятмандии сиёсати иҷтимоӣ ва давлатӣ дастгирии иҷтимоии оила маҳсуб мешавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки модар ва кӯдак зери ҳимоя ва парастории давлат қарор доранд. Ин муқаррароти Конститутсия далели он аст, ки тавлиди кӯдак ва никоҳ на танҳо кори шахсӣ, балки чун кори аҳаммияти калони ҷамъиятидошта дастгирии давлатро тақозо доранд.

Ҳимоя ва кумак ба оила, модар ва кӯдак дар санадҳои гуногуни ҳуқуқӣ зикр шудааст.

Рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак барои занҳои машғули фаъолияти меҳнатӣ, ки дар қонунгузории меҳнатии мамлакат пешбинӣ шудааст, аз ҷумлаи чораҳои ҳуқуқии бевосита ба ҳифзи модарро кӯдакӣ нигаронидашуда мебошад. Давомнокии рухсатӣ, кумаки

пулие, ки хангоми рухсатӣ, дода мешавад, ҳуқуқӣ бозгашт ба чойи аввалаи кор баъди рухсатӣ омили муҳимми дастгирии иҷтимоии модар ва кӯдак маҳсуб мешаванд.

Қонунгузори ҳифзи маҳсуси ҳуқуқҳои меҳнати занон ва фароҳам овардани шароитҳои зерини муътадили меҳнати ҷавобгӯии ҳусусиятҳои физиологии занонро таъмин менамояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Маънии ҳуқуқи ташикли оила чист? Чаро ин ҳуқуқ ба ҳуқуқ ва озодиҳои иҷтимоӣ тааллуқ дорад?*
2. *Зан - модар чӣ ҳуқуқҳо дорад? Чаро модарон ва кӯдакон ниёзманди ҳифзи маҳсуси давлат мебошанд?*

§ 33. ҲУҚУҚ БА МАНЗИЛ

1. Ҳуқуқ ба манзил: мафҳум, аҳаммият. Ҳуқуқ ба манзил яке аз ҳуқуқҳои конституционӣ дар соҳаи иҷтимоӣ мебошад. Дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 36) муқаррар шудааст, ки ин ҳуқуқ бо роҳи амалӣ сохтани сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва инфиродӣ таъмин карда мешавад. Дар моддаи 22-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дахлнопазирии манзили шахсият (ҳуқуқи шахсӣ) таъкид шудааст.

Таъминот бо манзили кофӣ ба сифати яке аз талабҳои асосии қонунии инсон баррасӣ мешавад.

Таъмини дастрасии оби ошомиданӣ ва меъёрҳои санитарӣ талаби асосиест, ки бевосита ба ҳуқуқ ба манзил алоқаманд мебошад. Манзили кофӣ маънии ҳимояи зарурии ҳаёти шахсӣ, манзили барои зиндагӣ зарурӣ, амнияти рӯшноӣ ва ҳавотозакунаки зарурӣ бояд дастраси шахрвандон бошад.

Дар банди 1-и моддаи 25-и Эълومияи умумии ҳуқуқи башар гуфта шудааст: “Ҳар як инсон ба чунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла хӯрок, пӯшок, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоӣ, ки барои нигоҳдории сиҳатӣ ё дигар ҳолатҳои маъмурият аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вучуд меоянд, ҳақ дорад”. Дар банди 1-и моддаи 11-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ омадааст: “Давлатҳои иштирокдори ин Паймон ҳуқуқи ҳар касро ба сатҳи кофӣ зиндагӣ барои худӣ ӯ ва оилааш, ки гизо, либос ва манзили кофӣ ва мутғасил беҳшавии шароити зиндагиро фаро мегирад, эътироф менамоянд”. Ғайр аз ин, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқи ҳар кас ба манзили кофӣ дар Конвенсияи пешрафти иҷтимоӣ ва рушд (соли 1969) ва Конвенсияи Ванкувер дар бораи мавзӯҳои аҳолинишин (соли 1976) тасдиқ карда шудааст. Дар моддаи 14-и Конвенсияи

СММ дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онро 25 октябри соли 1993 тасдиқ кардааст, сухан дар бораи барҳам додани ҳамаи навъҳои маҳдудсозии ҳуқуқҳои занон дар ноҳияҳои деҳотӣ ва таъмин намудани занон бо шароити зарурии зиндагӣ, алалхусус шароити манзилӣ, шароити санитарӣ ва таъмин намудан бо қувваи барқ ва об меравад.

Дар моддаи 27-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак сухан дар бораи ҳуқуқҳои махсуси манзили кӯдакон меравад, ки ҳамчун ҳуқуқҳои волидайн ва дигар ашхоси тарбияткунандаи кӯдак дар таъминот бо ғизо, либос ва манзил дар назар дошта мешавад.

2. Таъмини иҷрои ҳуқуқ ба манзил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бояд кайд кард, ки ҳамаи ҳуқуқҳои дигари инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба шаъну эътибори инсонӣ, ҳуқуқ ба дараҷаи арзандаи ҳаёт, ҳуқуқ ба интиҳоби озодонаи ҷойи зист, ҳуқуқ ба озодии фикр ва ассотсиатсияҳо, ҳуқуқ ба амнияти шахсӣ ва ғайра барои амалисозӣ, истифода ва соҳибхитиёрии ҳуқуқ ба манзили кофӣ шартӣ зарурӣ ба шумор мераванд. Дар айни замон мавҷудияти дастрасӣ ба манзили беҳавф ба одамон имконияти истифодаи дигар ҳуқуқҳоро низ медиҳад. Таъмини ҳуқуқ ба манзил асоси боэътимоди истифодаи дигар ҳуқуқҳои инсон мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъминот бо манзил асосан бо роҳи ҷалб кардани воситаҳои пулии давлатӣ, шаҳрвандон, ташкилот ва корхонаҳо барои сохтмони манзил ба амал меояд.

Ташкилоту корхонаҳои фонди манзилӣ дошта кормандони худро мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун бо манзил таъмин мекунанд.

Дар айни замон сохтмони хусусии манзил хеле вусъат пайдо кардааст.

Қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини муътадили ҳуқуқ ба манзилро тавассути чораҳои махсус, ки дар дахлнопазирии манзил, раво набудани маҳрум кардан аз манзил, шакли судии хифзи ҳуқуқҳои манзилӣ ифода мегардад, дар назар дорад.

Зери мафҳуми дахлнопазирии манзил роҳ надодан ба ҳодисаҳои зада даромадан ба манзил дар назар аст. Зада даромадан ба манзил танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ, мувофиқи нишондоди қонун раво аст.

Қонунгузори амалкунанда ду ҳолати аз манзил маҳрум кардани соҳиби онро пешбинӣ менамояд: агар манзиле, ки дар он одам зиндагӣ мекунад, дар ҳолати садамавӣ қарор дошта бошад; агар шахс онро бо вайрон кардани тартиботи муқарраршуда гирифта бошад.

Аз манзил берун кардани шаҳрванд бо надодани манзили дигар дар ҳолатҳои зерин мумкин аст:

1. Агар соҳибхона ва аъзои оилаи $\bar{y}$ ва дигар ашхоси якҷоя бо онҳо зиндагикунанда ба таври доимӣ манзилро нообод созанду вайрон кунанд (дағалии беасос, баланд кардани овози радио, телевизор ва магнитофон баъди соати 23-и шаб, ғоратгарӣ ва ғайра) ва чораҳои огоҳию таъсиррасонии ҷамъиятӣ ба онҳо асаре нарасонад.
2. Агар вай манзилро мувофиқи таъйинот истифода накунад ва чораҳои огоҳсозию таъсиррасонӣ натиҷаҳои мусбат надиданд, ҳамчунин, истифодаи манзил чун анбор, мағоза, ҷойи хизматрасонии коммуналӣ – дар ин ҳолатҳо масъалаи аз манзил берун кардани шахрванд бе додани манзили дигар ба миён меояд.
3. Агар онҳо бо вайронкунии доимии қоидаҳои хобгоҳ дар хона ё бино якҷоя зиндагӣ кардани дигар шахрвандонро имконнопазир гардонанд ва чораҳои огоҳсозию таъсиррасонии ҷамъиятӣ натиҷаҳои мусбат ба бор наоранд. Чун қоида, дар чунин ҳолатҳо соҳиби хона огоҳ карда мешавад, то ки минбаъд қоидаҳои иқомати якҷояро вайрон накунад. Агар ин огоҳсозиҳо натиҷае набахшанд, соҳиби манзил ва аҳли оилаи $\bar{y}$ мувофиқи тартиботи судӣ аз ин манзил бе додани манзили дигар берун карда мешаванд.
4. Агар волидайн аз ҳуқуқи волидайнӣ маҳрум гардида бошанд ва зиндагии якҷоя бо кӯдакон, имконнопазир доништа шуда бошад. Он гоҳ ба манфиати кӯдакон одамони манфиатдор (мақомоти васоят ва парасторӣ ва дигарон) ҳуқуқ доранд талаб намоянд, ки ин волидон бе додани манзили дигар аз ин манзил берун карда шаванд.
5. Ба ҷуз ин ҳолатҳо берун кардани шахрвандон аз манзил мувофиқи тартиботи зерин мумкин аст:
  - а. Агар соҳиби манзил онро худсарона бозсозӣ карда, тарҳи хонаро дигаргун сохта бошад ин амали $\bar{y}$ барои ҳаёти дигар бошандагони бино хавф орад ва ба шакли аввала баргардондани ҳолати хона имконнопазир бошад;
  - б. Дар ҳолатҳои ғайриқонунӣ доништа шудани ҳучҷати (ордери) манзил, ки шахс онро бо роҳи ғайриқонунӣ гирифтааст;
  - в. Агар иҷоранишин баъди огоҳсозӣ хонаро озод накарда бошад;
  - г. Агар истиқоматкунандаи муваққатӣ озод кардани хонаро рад кунанд.

Дар ҳолатҳои дигар истиқоматкунанда ва аъзои оилаи $\bar{y}$ мувофиқи тартиботи судӣ бо додани манзили дигар аз ин манзил берун карда мешаванд. Чунин ҳолатҳо ҳангоми вайрон кардани бино, дигаргунсозии он, дар сурати қатъ гардидани қарордоди меҳнатӣ бо ташкилот ва корхонае, ки манзил додааст ва ғайра ба амал меоянд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. *Ҳуқуқи ҳар кас ба манзил чӣ маъно дорад? Чаро ҳуқуқ ба манзил ҳуқуқи иҷтимоист?*

2. *Санадҳои меъёри байналмилалӣ ва миллиро номбар кунед, ки ҳуқуқи манзилро кафолат медиҳанд.*
3. *Чаро таъмин кардан бо манзил яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон маҳсуб мешавад?*
4. *Аз алоқамандии ҳуқуқ ба манзил бо дигар ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд мисолҳо оред.*

§ 34. ҲУҚУҚ БА ҲИФЗИ САЛОМАТӢ

1. Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ: мафҳум, аҳамият. Саломатӣ ва қобилияти қорӣ одамон арзишҳои муҳимтарини иҷтимоии давлат мебошанд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 38) ҳуқуқи ҳар кас ба саломатӣ таҳким шудааст. Дар банди 1-и моддаи 170-и Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, саломатӣ ба номгӯӣ арзишҳои шахсии ғайримоддӣ дохил карда шудааст. Дар бораи мафҳуми саломатӣ ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Дар Оинномаи Ташкилоти умумиҷаҳонии ниғаҳдорӣ тандурустӣ он ҳамчун “некуахлоқии пурраи (қомили) иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва рӯҳии одам” зикр гардидааст. Саломати таркиб ё ҳамоҳангии сифатҳои биологӣ ва иҷтимоӣ аст.

Ниғаҳдорӣ тандурустӣ институти комплексист. Ба он тайёр кардани кадрҳои тиббӣ, қорабиниҳои гуногуни иҷтимоӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, илмӣ, тиббӣ, санитарӣ эпидемиологӣ ва пешгирикунандае дохил мешаванд, ки давлат ба манфиати шаҳрвандони худ бояд ба амал барорад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли” (соли 1997) воятаҳои асосии таъминсозии саломатӣ инҳоянд: гузаронидани қорабиниҳои пешгирикунандаи бемориҳо дар қойи истиқомати аҳоли; мубориза бар зидди ин бемориҳо; таъмин кардани шароити мусоиди зиндагӣ; расонидани хизматҳои тиббӣ ва санитарӣ; дастрасии баробарии халқ ба хизматрасониҳои тиббӣ ва санитарӣ; масъулиятшиносии қорандони тиб барои сари вақт расонидани хизмати босифати тиббӣ; таъбот ба барқарорсозии саломатии одамон.

Ҳуқуқ ба саломатӣ яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарини иҷтимоӣ дар ҷаҳони имрӯза ба шумор меравад. Ба мундариҷаи ин ҳуқуқҳои омилҳои зерин дохил мешаванд:

1. Ҳуқуқ ба гирифтани ёрии касбии тиббӣ. Мутобиқи моддаи 22-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли” шаҳрвандон ҳангоми гум кардани қобилияти қорӣ ва ҳолатҳои дигар ба ёрии иҷтимоии тиббӣ (таъботӣ, ташхисӣ, пешгирикунанда ва ғайра) ҳақ доранд. Чунин ёрии пешгирикунанда бояд дар муассисаҳои давлатии ниғаҳдорӣ тандурустӣ ройгон

расонида шавад. Мувофиқи нишондоди ин қонун шаҳрвандон бо ёри таъчили тиббӣ дар муассисаҳои наздиктарини тиббию пешгирикунанда сарфи назар аз тобеияти худудию идоравии онҳо, бояд таъмин карда шаванд.

2. Ҳуқуқ ба таъминоти саривақтӣ бо доруворӣ тавассути бастанӣ қарордодҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ.
3. Ҳуқуқ ба протезикунонии (ориятии) пулакӣ дар асоси қарордод.
4. Ҳуқуқ ба таъминоти косметологӣ дар асоси қарордод.
5. Ҳуқуқ ба донорӣ ва трансплантатсия.
6. Ҳуқуқи иштирок дар озмоиши тиббӣ. Бояд дар назар дошт, ки мутобиқи моддаи 18-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ қарор додани инсон манъ аст.
7. Ҳуқуқи шаҳрванд ба беҳдошти экологӣ, санитарӣ-эпидемиологӣ ва радиатсионӣ.
8. Ҳуқуқи шаҳрванд ба дастрасӣ ба маълумот дар бораи саломатии худ ва омилҳои ба саломатии ӯ таъсиррасонанда.
9. Шаҳрвандон ба талофӣ карда, шудани зарари ба онҳо расонидашуда ҳангоми ташхис, озмоиш ё худтаъбибат ҳақ доранд.
10. Ҳуқуқи шаҳрванд ба муносибати инсондӯстонаи кормандони тиб, интиҳоби духтур ва муассисаи таъбибату ташхискунанда, бо хоҳиши ӯ гузаронидани консилиум ва машваратҳо, ҳуқуқи даъват кардани адвокат барои ҳифзи ҳуқуқҳои вайроншуда.

2. Расонидани ёри тиббӣ ба аҳоли. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли” (моддаи 22) ва “Дар бораи фаъолияти тиббии хусусӣ” (моддаҳои 11-13 ва 15-16) ду навъи ёри тиббӣ – ёри тиббии ройгон ва ёри пулакии муассисаҳои хусусии тиббиро муқаррар кардаанд.

Сифати ёри тиббӣ аз сифати таҷҳизоти тиббӣ ҳангоми амалиёти ҷарроҳӣ, воситаҳои доруворӣ ва лаёқатмандии духтур саҳт вобаста аст. Қонун ҳуқуқи беморро барои интиҳоби духтур муқаррар кардааст. Ҳамчунин, дар қонунгузори тиббӣ гурӯҳҳо ва категорияҳои муайяни бемороне муқаррар карда шудаанд, ки ба онҳо бо дастурхати (ретсепти) духтур доруворӣ ройгон ё қисман ройгон дода мешавад.

Ба ташкилу гузаронидани тадбирҳои аз бемориҳо пешгирикунандаи кӯдакон, занони ҳомиладор ва наврасон бояд диққати махсус дод.

Дар мустақамшавии саломатии шахсият рушди оммавии тарбияи ҷисмонӣ аҳамияти калон дорад.

Оид ба таҳким бахшидани заминаи моддӣ-техникӣ, рушди клубҳои машққунию тарбияи ҷисмонӣ ва таъмин кардани онҳо бо кадрҳои баландхатисос тадбирҳои андешида мешаванд.

Амалисозии ҳуқуқ ба саломатӣ бо таъмини шароити мусоиди зиндагӣ зич алоқаманд аст. Сарфи назар аз шакли моликият корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот, шахсони мансабдор вазифадоранд, ки мутобиқи техникаи бехатарӣ ва гигиенӣ бояд шароити мусоиди меҳнатро таъмин кунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Зери мафҳуми ҳуқуқ ба саломатӣ чиро мефаҳманд? Кадом ҳуқуқу озодиҳо ин мафҳумро фаро мегиранд?*
2. *Зарурати ҳуқуқ ба ҳифзи саломатиро асоснок кунед.*
3. *Оё ҳуди шаҳрванд дар ҳаққи саломати худ гамхорӣ карда метавонад?*
4. *Санадҳои меъёрии байналмилалӣ ва миллии кафолатдиҳандаи ҳуқуқ ба саломатино номбар кунед.*
5. *Дар бораи вайрон кардани ҳуқуқ ба саломатӣ мисол оред.*

§ 35. ҲУҚУҚ БА ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ

1. Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ: мафҳум, аҳаммият. Бояд дар назар дошт, ки асоси озодӣ, адолат, эҳтиром ва арзиши шахсии инсон ҳуқуқҳои инсон мебошанд ва дар ҳамаи ҳуҷҷатҳои муҳимтарини байналмилалӣ, амсоли Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (моддаи 22), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (моддаи 10) ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ чун воситаи бодоравии ҳаёти арзанда қайд шудааст. Моддаи 39-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳуқуқи шаҳрвандонро дар соҳаи таъминоти иҷтимоӣ муқаррар кардааст. Мувофиқи он ба ҳар кас дар пиронсолӣ, дар ҳолатҳои беморӣ, маъҷубӣ, аз даст додани қобилияти меҳнатӣ, маҳрум шудан аз парастор ва ҳолатҳои дигар, ки қонун муайян мекунад, таъминоти иҷтимоӣ кафолат дода мешавад. Нақши давлат дар амалисозии ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон дар таъминоти иҷтимоӣ басо бузург аст.

Дар низоми давлатӣ таъминоти иҷтимоӣ ба унсурҳои зерин ҷудо мешавад: низоми нафақа; низоми кумакпулиҳо ва нигоҳдошти маблағ; низоми расонидани хизматҳои иҷтимоӣ ба шаҳрвандони пиронсол, маъҷубон, оилаҳои серфарзанд ва бекорон.

Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ ба нафақа ба сабаби пиронсолӣ, маъҷубӣ, маҳрум шудан аз сарпараст ва гирифтани кумакпулиҳо хангоми беморӣ ва барои тарбияи кӯдакон ва ғайраро фарогир аст.

2. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ. Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ифодаи кафолати давлатӣ

дар фароҳам овардани шароити зарурӣ дар ҳолати аз даст додан ё гум кардани имконият ва қобилияти корӣ, мустақилона пул кор кардан ё кумакпулӣ барои таваллуди кӯдак ва тарбияи он мебошад.

Дар низоми таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқ ба нафақа мавқеи марказиро ишғол менамояд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъминоти нафақаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон” ду навъи нафақахоро муқаррар кардааст: нафақаи меҳнатӣ ва нафақаи иҷтимоӣ. Нафақа барои пиронсолӣ, хангоми маъҷубӣ, маҳрум шудан аз сарпараст ва ғайра ба навъи яқум дохил мешаванд.

Нафақаи пиронсолӣ барои мардон аз синни 63-солагӣ дар сура-ти мавҷудияти собиқаи кории на камтар аз 25- сол ва барои занҳо аз синни 58-солагӣ дар сурати мавҷудияти собиқаи кории на камтар аз 20-сол муқаррар карда шудааст.

Нафақаи иҷтимоӣ бо тартиби махсус, яъне ба шахсоне дода мешавад, ки аз гирифтани нафақаи меҳнатӣ маҳруманд. Навъи дигари таъминоти иҷтимоӣ ҳуқуқи гирифтани кумакпулӣ мебошад. Ин кумакпулӣ хангоми муваққатан ғайри қобили кор будан ва гузоштани протез ва ғайра дода мешавад.

Давлат бо тартиботи қонунӣ муайян кардааст, ки кадом мақомоти давлатӣ вазифадор аст, ҳуқуқҳои иҷтимоии шахрвандонро таъмин кунад. Амалисозии ин ҳуқуқҳо аз замони бавучудоии онҳо вобаста аст.

Дар ин маврид ҳар кас ҳуқуқи мурочиат кардан ба мақомоти ҳифзи иҷтимоиро барои додани нафақа ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ дар ин хусус соҳиб мешавад. Қонунгузорӣ асосан баъди баромадан ба нафақа ҳатман аз кор рафтани пешбинӣ намекунад.

Шаҳси дар таъминоти одами дигар қарордошта дар мавриди маҳрум шудан аз сарпараст ҳуқуқи гирифтани нафақаро соҳиб мешавад.

Кӯдакони то 18-сола ва муҳассилин ҳуқуқ доранд чунин нафақаро то синни 23-солагӣ гиранд.

Ҳуқуқи гирифтани нафақаи иҷтимоиро кӯдакони маъҷуби гурӯҳҳои 1, 2 ва 3, мардони синнашон 63-сола ва занҳои синнашон 58-сола, кӯдакони аз сарпарастони худ маҳрумшуда, ҳамчунин маъҷубони то 16-сола доранд.

Қонунгузорӣ ду навъи кумакпулии оилавино пешбинӣ кардааст: кумакпулии яқвақта хангоми таваллуд шудани кӯдак ва кӯмакпулии ҳармоҳа барои нигоҳубини кӯдак то яқунимсола шудани вай.

3. Кумаки иҷтимоӣ ба аҳолӣ. Бо назардошти шароити имрӯза иқтисодӣ ва иҷтимоӣ додани кумакпулӣ ба бекорон аҳамияти

фавкулода дорад. Одам дар он маврид бекор ҳисобида мешавад, ки вай аз ҷойи кор маҳрум гашта, бо мақсади дарёфти кори мувофиқ дар мақомоти давлатии шугли аҳоли дар қайд истода бошад.

Кумакпулӣ ба одами бекор ба андозаи 50 фоизи андозаи минималии музди меҳнати ҷойи охирини кор дода шуда, вай набояд аз андозаи муқарраршудаи минималии музди меҳнат кам бошад. Ба ин тариқ, аҳаммияти ин кумакпулӣ дар он ифода мегардад, ки шахс ҳар қадар муваққати кор накунад, қонунгузорӣ гирифтани даромади муайянро барои пешбурди зиндагӣ кафолат медиҳад. Дигар шакли кумак ин кумак дар мавриди дафнкунӣ аст ва он ба шахсе дода мешавад, ки аз аҳли оилааш касе фавтидааст. Андозаи ин кумак ба андозаи 12 каратаи музди меҳнат баробар аст ва аз ҷониби корхона – ҷойи кори асосии корманд дода мешавад. Шарти асосии гирифтани ин кумакпулӣ шаҳодатнома дар бораи фавт аз мақомоти САҲШ (ЗАГС) мебошад.

Ҳуқуқи гирифтани кумак дар давраи корношоямии муваққатӣ низ ба низоми таъминоти иҷтимоӣ дохил мешавад. Кумак дар давраи корношоямии муваққатӣ аз фонди истехсолӣ дар мавриди муваққатан қобилияти кори ро гум кардани корманд ё хизматчи дода мешавад.

Шахс ҳақ дорад барои корношоямии муваққатӣ дар тамоми давраи корношоямӣ кумакпулӣ гирад, вале он дар мавриди бемориҳои фитрӣ низ набояд аз 4 моҳ зиёд бошад, аммо дар мавриди гирифтани ба касалии сил набояд аз 12 моҳ зиёд бошад. Кумакпулӣ хангоми ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак дар сурати пешниҳод кардани шаҳодатнома дар бораи таваллуд дода мешавад. Ин кумакпулӣ дар ҳаҷми пурраи музди меҳнат дар давраи рухсатӣ дода мешавад, ки 70 рӯзи тақвиром баъди таваллуд фаро мегирад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ чӣ маънӣ дорад?*
2. *Дар кадом ҳолатҳо ба шахрвандон кумаки иҷтимоӣ расонида мешавад?*
3. *Ба низоми давлатии таъминоти иҷтимоӣ кадом унсурҳо дохил мешаванд?*
4. *Нафақа чист? Шумо кадом навъҳои нафақаро медонед?*
5. *Маълюбот ва пиронсолон аз давлат кадом навъҳои нафақа ва кумаки иҷтимоиро мегиранд?*
6. *Онҳое, ки муваққатан қобилияти кориашонро гум кардаанд ва ятимон аз давлат чӣ гуна кумакҳо мегиранд?*

БОБИ 12. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ЧОМЕА ВА ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ

§ 36. ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ЧОМЕА

1. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангии чомеа ва шаклҳои истифодаи он. Ҳар кас, сарфи назар аз мансубияти шаҳрвандӣ, ҳуқуқи иштирок кардан дар ҳаёти фарҳангии чомеа, истифодаи муассисаҳои фарҳангӣ ва дастрасӣ ба арзишҳои фарҳангӣ дорад.

Стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангиро таҳким мебахшанд. Мувофиқи моддаи 27-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар “ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳаёти фарҳангии чомеа озодона ширкат варзад, аз ҳунар баҳра барад, дар пешрафти илм саҳм гирад ва аз дастовардҳои он истифода намояд. Ҳар як инсон ба ҳифзи манфиатҳои моддию маънавии худ, ки самараи корҳои илмӣ, адабӣ ё ҳунарии ӯ мебошанд, ҳақ дорад”.

Конститутсия ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳуқуқи иштироки озодонаро дар ҳаёти фарҳангӣ кафолат медиҳанд.

Ҳар шахс ҳақ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷоди бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои онҳо истифода кунад. Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавию давлат ҳимоя мекунад. Моликияти зеҳнӣ дар ҳимояи қонун аст.

*Моддаи 40-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Мутобиқи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг” шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои зерин доранд:

- 1) истифодаи озодона аз дастовардҳои фарҳангӣ умумимиллӣ ва умумибашарӣ;
- 2) мутобиқи шавқмандӣ ва лаёқатмандӣҳои худ машғул шудан бо ҳамаи навъҳои фаъолияти эҷодии касбӣ ва ғайрикасбӣ (ҳавасмандӣ);
- 3) соҳибият ба моликияти зеҳнӣ, нигоҳдории асрори маҳорати худ, озодона ихтиёрдорӣ кардани дастовардҳои ҳеш;
- 4) озодона истифода кардани арзишҳои маънавий, эстетикӣ ва ғайра ва доштани дастгирии давлатӣ ва ҳифзи фарҳанги миллии худ;
- 5) озодона истифода кардан аз сарватҳои фарҳангии худ, фондҳои китобхонаҳо, осорхонаҳо ва бойгонӣҳои давлатӣ;
- 6) бе маҳдудият гирифтани таҳсилоти гуманитарӣ ва бадеӣ, озодона интихоб кардани шаклу усулҳои таҳсил;
- 7) ғамхорӣ кардан барои нигоҳдории мероси гузашта ва дастовардҳои ҳозираи фарҳангӣ;
- 8) соҳиби хусусии амволе будан, ки аҳаммияти таърихӣю фарҳангӣ доранд, коллексияҳо ва мавод, биноҳо ва иншоот, муассисаҳо, корхонаҳо ва дигар объектҳои фарҳангӣ;

- 9) бо мақсади офаридани арзишҳои фарҳангӣ таъсис додани ташкилот, муассисаҳо, корхонаҳо, ассотсиатсияҳо, иттифокҳои эҷодӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;
- 10) ошкоро манзур кардани натиҷаҳои фаъолияти эҷоди худ дар хориҷа;
- 11) амалисозии фаъолияти фарҳангӣ дар ҳудуди давлатҳои дигар бо назардошти қонунгузори ин давлатҳо.

Барои амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои фарҳангӣ муассисаҳо ва ташкилотҳои фарҳангӣ мавҷуданд. Инсон ҳақ дорад дар фаъолияти муассисаи фарҳангӣ ширкат варзад ё аз фаъолияти эҷодии он ҳаловат бубарад.

Ҳар кас метавонад аз арзишҳои фарҳангӣ истифода кунад. Моддаи 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» номгӯии онҳоро таҳким бахшидааст. Ба арзишҳои милли-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бозёфтҳои археологӣ, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, коллексияи ашёи қадимӣ ва асарҳои санъат, аз ҷумла расмҳо, мусаввараҳо, асарҳои ҳайкалтарошӣ, топонимҳои аҳаммияти таърихӣ дошта, асарҳои ороишӣ, нашрҳои дастхатӣ, осори қадимӣ, дастнависҳои муаллифон, литографияҳо, ҳуҷҷатҳои таърихӣ, асарҳои нодир, марқаҳҳои шахсиятҳои маъруф, боғҳо, манзараҳои табиӣ аҳаммияти таърихӣ дошта ва ғайра мансубанд.

Тарғибу ташвиқи мероси милли-фарҳангӣ ва дастовардҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи муассисаҳои театрии намоишӣ ва консертӣ, кино ва муассисаҳои тарғиботи видеоӣ, китобхонаҳо, бойгоҳҳо, клубҳо, хонаҳои маданият, боғҳои фарҳангу истироҳат, марказҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, толорҳои намоиш, осорхонаҳо, мамнуъгоҳҳои таърихӣ табиӣ, радио ва телевизион, иттифокҳои эҷодӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятии коркунони (ҳодимони) фарҳанг ва санъат, марказҳои илмӣ-техникӣ, марказҳои берун аз муассисаи фарҳангӣ-фароғатӣ, идораҳои рӯзномаву маҷаллаҳо, нашриётҳо ва ғайра мебошад.

Барои ҳар одам бозид аз осорхона, истифода аз китобхона ва бойгоҳҳои ихтиёрӣ аст. Дар муассисаҳои фарҳангӣ барои гирифтани маълумот, ҷамъоварии ҳар гуна мавод шароити зарурӣ мавҷудааст. Қайд кардан ҷои аст, ки ҳангоми иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ одам вазифадор аст, ба қоидаҳо ва тартиботи дохилии муассиса иттиқат кунад.

2. Ҳуқуқи инсон ба дастовардҳои илмӣ-техникӣ. Имрӯз ягон соҳае нест, ки дар он дастовардҳои илм ва техника истифода нашавад. Дастовардҳои илмӣ ба миллионҳо одам кумак карда, қори одамҳоро осон мекунад, то ин ки ба ҳамдигар гуфтугӯ кунанд, ба якдигар маълумоти заруриро расонанд.

Доир ба дастовардҳои илм ва техника мисол оред.

Дар натиҷаи истифодаи дастовардҳои илм ва техника одам метавонад сатҳи дониши худро баланд бардорад.

37. ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ

1. Ҳуқуқи шахрвандон ба таҳсил. Ҳуқуқи ҳар кас ба таҳсил ҳуқуқи муҳимтарини фарҳангӣ мебошад.

Дар моддаи 26-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар омадааст: «Ҳар як инсон ҳуқуқи таҳсил дорад. Ақаллан таҳсили ибтидоӣ ва миёна бепул бояд бошад. Таълими техникӣ ва касбӣ бояд дастрасӣ ҳамагон бошад. Таҳсили олий бояд мувофиқи қобилияти ҳар кас ба ҳама як ҳел дастрас бошад». Ва баъд: «Мақсади таълими бояд рушди ҳамаҷонибаи шахсияти инсон, афзоиши эҳтиром ба ҳуқуқи озодиҳои инсон мебошад.

Ба андешаи шумо, чаро амалисозии ҳуқуқи таҳсил ба рушди маънавии ҷомеа вобаста аст?

Давлат вазифадор аст, ки:

- а) дар асоси баробарҳуқуқӣ таҳсили ибтидоиро дастрас ва ҳатмию ройгон гардонад, таҳсилоти миёна ва олии касбиро дастраси ҳамагон созад;
- б) дар ҳамаи муассисаҳои олий сатҳу сифати баробари таълимро таъмин намояд;
- в) гирифтани таҳсилот ва тақмили онро эҳтиром намояд, тайёр кардани омӯзгорони ояндаро таъмин кунад.

Одам бори аввал дар синни 6-7-солагӣ қадам ба остонаи муассисаи ниҳода, ба амалисозии ҳуқуқи худ ба таҳсил шурӯъ менамояд. Ҳуқуқи таҳсил дар Тоҷикистон бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузорӣ қафолат дода мешавад.

Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии таҳсил ҳатмиест. Давлат таълими умумии асосии ҳатмию ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ қафолат медиҳад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ гирад. Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян мекунад.

Моддаи 41-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қафолати таҳсил ҳамчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» соли (2004) дода шудааст: «Ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи таҳсил қафолат дода мешавад. Давлат таълими умумии асосии ҳатмию ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ қафолат медиҳад».

Шаҳрванд ҳақ дорад шакли муассисаи таълимӣ ва шакли таҳсилро интихоб намояд. Шаклҳои таҳсил рӯзона, шабона, ғоибона, бо танаффус ва экстернет мешаванд. Муассисаҳои таълимии давлатӣ ба ҳар кас имконият медиҳанд, ки ройгон таҳсил кунад. Ҳар кас, сарфи назар аз

вазъи моддии худ, метавонад дар асоси озмун таҳсилоти миёнаи касбӣ ва таҳсилоти олии касбӣ гирад.

2. Шаклҳои гирифтани таҳсилот. Бо мақсади таъмини ҳуқуқи таҳсил давлат навъҳои зерини таълимро кафолат медиҳад:

1. Таълими тарбияи томактабӣ.

2. Таҳсилоти умумӣ. Таҳсилоти умумӣ аз се зина иборат аст: зинаи ибтидоӣ (синфҳои 1-4); зинаи умумии асосӣ (синфҳои 5-9); зинаи миёнаи умумӣ (синфҳои 10-11).

Баъди хатми муассисаи таҳсилоти умумӣ ва муассисаи миёнаи шаҳрванд ҳақ дорад таҳсилро давом диҳад.

3. Таҳсилоти ибтидоии касбӣ.

4. Таҳсилоти миёнаи касбӣ. Шаҳрванд имконият дорад, дар заминаи таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ (техникумҳо, литсейҳо, колледжҳо, муассисаҳои миёнаи касбӣ) дониш гирад.

5. Таҳсилоти олии касбӣ. Таҳсилоти олии касбӣ тавассути донишгоҳҳо, академияҳо, донишқадаҳо ва дигар муассисаҳои олии касбии ба онҳо баробар дода мешавад. Таҳсили шаҳрвандон дар ин муассисаҳо дар асоси озмун ройгон ё бо қарордод (пулакӣ) таъмин мегардад.

6. Таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии касбӣ. Ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки дараҷаи таҳсилоти худро дар заминаи таҳсилоти олии касбӣ инкишоф диҳанд. Таҳсили мазкур тавассути магистратура, аспирантура, докторантура ҳама, ки дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии ва муассисаҳои илмӣ фаъолият доранд, амалӣ мегардад.

Ҳуқуқи таҳсил ба одам ҳамчунин имконияти гирифтани **таҳсилоти иловагиро** медиҳад. Таҳсилоти иловагиро шахс ҳангоми таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ, баъд аз хатми муассиса ва ё баъди гирифтани диплом ба таври ройгон ё пулакӣ соҳиб шуда метавонад. Таҳсилоти иловагӣ ба принципҳои интихоби ихтиёрии навъи муассисаҳои иловагӣ ва таҳсилот, майлу хоҳиши хонандагон, донишҷӯён асос ёфта, бе маҳдудият барои тамоми шаҳрвандон пешниҳод мегардад.

7. Таҳсилоти махсус барои ашхосе, ки имкониятҳои маҳдуд дошта, ба таъбири тӯлонӣ эҳтиҷ доранд ва гирифтори иллати ҷисмонӣ, рӯҳӣ мебошанд ва ё рафтори онҳо барои ҷамъият хавфнок аст, таъмин карда мешавад. Муассисаҳои таълимии махсус дар шакли муассиса-интернатҳо, муассисаҳои махсуси таълимӣ ва синфҳои махсус ташкил мегарданд.

3. Ҳуқуқ ва вазифаҳои иштирокдорони раванди таълим. Тарбия-гирандагон, хонандагон ва донишҷӯён дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ чунин ҳуқуқҳо доранд: дониш андӯзанд ва малакаҳои заруриро аз бар кунанд; шаклҳо, муҳлатҳои таҳсил, ихтисос, барномаҳои

инфиродин машғулиятҳои беруназсинфиро интиҳоб намоянд, аз заминаҳои истеҳсолӣ, илмӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва маишӣ ройгон ё ба таври имтиёзнок истифода кунанд; ба сабабҳои асоснок таҳсилро дар муассисаҳои таълимию тарбиявӣ қатъ кунанд, мувофиқи ихтисоси гирифтаашон таҳсилро давом диҳанд; худро аз амалҳои кормандони маъмури, педагогӣ ва дигар кормандон, ки шаъну эътибор, нуфуз ва эҳтиромро паст мезананд, ҳифз намоянд.

Ҳуқуқ ва вазифаҳои муррабиён ва омӯзгорон: ҳифзи шаъну эътибори касбии худ, таъмин кардани шароити зарурӣ барои фаъолияти касбӣ, тақмили ихтисос, пеш бурдани таҷрибаи пешқадами худ, интиҳоби озодонаи шаклҳо, методҳо ва усулҳои таълими муваффақона, руҳсатиҳои илмӣ ва иҷтимоӣ ва ғайра, иштирок дар идоракунии муассисаҳои таълимӣ.

Омӯзгорон вазифадоранд, ки аз ҷониби хонандагон, тарбиягирандагон ва донишҷӯён аз бар кардан ва иҷро намудани барномаҳои таълимӣ ва илмиро таъмин кунанд, хонандагонро тибқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯҳияи эҳтироми волидайн, одамони калонсол, ҳамсолон, риояи қоидаҳои талабагӣ тарбия намоянд, онҳоро аз амалҳои зӯрваронаи ҷисмонӣ ҳимоя кунанд, сатҳи маърифатнокии худро тақмил дода, ба дараҷаҳои баланди касбӣ ноил гарданд.

Ҳуқуқҳои волидайн ва шахсоне, ки онҳоро иваз мекунанд: барои фарзандони ноболиғи худ интиҳоб кардани муассисаҳои таълимию тарбиявӣ, шакли таҳсил, иштирок кардан дар корҳои мақомоти худидоракунии муассисаи таълимӣ; мурочиат кардан ба мақомоти давлатии идоракунии маориф ва муассисаҳои таълимӣ оид ба масъалаҳои таълим ва тарбия; ҳимоя кардани манфиатҳои кӯдакон вобаста ба таълим ва тарбия; тарбия кардани кӯдакон дар рӯҳи инсондӯстдорӣ, меҳнатдӯстӣ, нақуқорӣ, раҳму шафқат, эҳтироми аъзои оила ва дигарон. Волидайн дар сурати иҷро накардани ҳуқуқ ва вазифаҳои худ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳуқуқи таҳсил чӣ маъно дорад?*
2. *Ба андешаи шумо, оё шахрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа ҳуқуқи таҳсил доранд?*
3. *Кадам ҳуҷҷатҳои меъриӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба таҳсилро кафолат медиҳанд?*
4. *Шаклҳо ва зинаҳои таҳсилро номбар кунед.*
5. *Дар кадом муассисаи таълимӣ таҳсилоти махсус гирифташ мумкин аст?*
6. *Иштирокдорони раванди таълимро номбар кунед. Онҳо чӣ гуна ҳуқуқ ва вазифаҳо доранд?*
7. *Шумо дар бораи таълим кадом зарбулмасал, мақол ва гуфторҳои халқиро медонед?*

ЗАМИМАИ I.

ВАЗИФАҶОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

1. ВАЗИФАИ РИОЯИ ҚОНУНҶО ВА ЭҲТИРОМИ
ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки ҳилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад.

Дар низоми вазифаҳои ҳуқуқӣ вазифаҳои конститусионӣ нақши муҳим мебозанд. Байни онҳо инҳо ҳастанд: ҳифзи Ватан; манъи вайрон кардани ҳуқуқҳо, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии дигар одамон; манъи фаъолиятҳои иқтисодӣ, ки ба монополизм ва рақобати ғайрипоқвичдонона нигаронида шудаанд; ҳифзи муҳити зист; гирифтани таҳсилоти умумӣ; ҳифзи мероси таърихӣ ва фарҳангӣ.

Яке аз муҳимтарин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ Эълومияи умумии ҳуқуқи башар мебошад, ки аз ҷониби СММ 10 декабри соли 1948 қабул карда шудааст. Дар Эълумия қайд карда шудааст: “Ҳар як инсон дар назди ҷомеае, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, уҳдадор мебошад. Ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуқи озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофу эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои дигарон ва қонеъ гардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳои умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст”. Чунин масъулият ба зиммаи шаҳрвандон дар шакли вазифа воғузошта шудааст.

Ҳамаи одамон дар назди қонун баробаранд ва бидуни ҳеч як тафовут ба ҳимояи баробари ҳуқуқӣ ҳақ доранд. Ҳамаи одамон дар муқобили ҳар гуна таъбизе, ки ҳилофи ҳамин Эълумия мебошад ва таҳдиди таъбиз аз ҷонибе, ки набошад, ба ҳимояи баробар ҳақ доранд.

Моддаи 7-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар

Дар Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак нисбати вазифаҳои волидайн ва давлатҳои иштирокдор қайд шудааст, ки волид (айн) ё шахсони дигари кӯдакро тарбиякунанда дар доираи қобилият ва имкониятҳои молиявии худ барои таъмини шароити зиндагии баҳри инкишофи кӯдак зарурӣ масъулияти асосӣ ба дӯш доранд.

Давлатҳои иштирокдор мувофиқи шароити миллӣ ва дар доираи имкониятҳои худ оид ба расонидани ёрӣ ба волидайн ва дигар шахсони кӯдакони тарбиякунанда, амалисозии ин ҳуқуқ чораҳои зарурӣ андешида, дар сурати зарурат кумаки моддӣ мерасонанд ва барномаҳои алаҳусус таъмин кардан бо ғизо, либос ва манзил дастгирӣ менамоянд.

Кодексҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногун мавҷуданд. Дар мавзӯи мазкур мо ду кодексро баррасӣ мекунем. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расиданд, ҳуқуқ доранд озодона аҳди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани аҳди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёр-никоҳӣ манъ аст.

Дар ин бобат Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст. Дар он аз ҷумла дар қисмати вазифаҳои фарзандон гуфта шудааст, ки фарзандони ба синни балоғатрасидаи қобили меҳнат бояд волидайнӣ ғайриқобили меҳнат ва ба кумак ниёзманди худро парасторӣ кунанду дар ҳаққи онҳо ғамхорӣ намоянд.

Андозаи алименти (нафақаи) мувофиқи тартиботи судӣ аз ҳар кадоме аз фарзандон моҳе ситонидашаванда аз ҷониби суд бо маблағи қатъии пулӣ бар асоси вазъи моддӣ ва оилавии волидайн ва фарзандон ва дигар ҷонибҳои манфиатдошта муайян карда мешавад.

Бо талаби даъвогар суд ҳангоми муайян кардани андозаи алиментҳо ҳамаи фарзандони ба балоғатрасидаи қобили меҳнати волиди мазкурро, сарфи назар аз он ки талабот ба ҳамаи фарзандон пешниҳод шудааст, ё танҳо ба чанд нафаре аз онҳо, бояд дар назар гирад.

Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар вазифаҳо низ муайян карда шудаанд: ҳамсарон вазифадоранд, ки аз ҷиҳати моддӣ якдигарро дастгирӣ намоянд; бародарон ва хоҳарони нобилиги ниёзманд дар сурати надидани кумаки моддӣ аз волидайнӣ худ мувофиқи тартиботи судӣ бояд аз бародарону хоҳарони ба балоғатрасидаи қобили меҳнаташон, ки ба қадри кофи маблағ доранд, ин ёриро (алиментро) гиранд.

Баробари дигар кодексҳои соҳавӣ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти шаҳрвандон нақши муҳим мебозад. Дар

он худудҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандӣ, ки барои шахрвандон ҳатмианд, муқаррар карда шудаанд:

1. Амалҳои шахрвандон ва шахсони юридикӣ, ки танҳо ба нияти зараррасонӣ ба шахси дигар иҷро карда мешаванд, ҳамчунин суистифода аз ҳуқуқ дар шаклҳои дигар роҳ дода намешавад.
2. Истифодаи ҳуқуқҳои шахрвандӣ бо мақсадҳои маҳдудсозии рақобат, ҳамчунин аз вазъи ҳукмфармоии худ дар бозор манъ аст.
3. Шахси аз ҳуқуқ суистифодакарда вазифадор аст, ки вазъи шахси аз суистифода ҷабрдидаро барқарор созад ва зарари ба ӯ расонидашударо талофӣ намояд.
4. Дар ҳолатҳои, ки суд ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандиро вобаста аз поквичдонона ва оқилона амалӣ гардонидани шудан ё нашудани ин ҳуқуқҳо вобаста мебуданд, поквичдонӣ ва оқилона иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқии шахрвандӣ талаб карда мешавад.
5. Амалишавии ҳуқуқҳои шахрвандӣ набояд ҳуқуқҳо ва манфиатҳои бо қонунгузорӣ ҳифзшавандаи дигар субъектҳои ҳуқуқро вайрон кунад ва набояд ба муҳити зист зарар расонад.
6. Шахрвандон ва ашхоси юридикӣ ҳангоми амалисозии ҳуқуқҳои ба онҳо тааллуқдошта бояд поквичдонона, бо риояи талабҳои дар қонунгузорӣ зикршуда, принципҳои ахлоқии ҷомеа амал наоянд, соҳибкорон бошанд, қоидаҳои одоби кориро риоя кунанд. Ин вазифаро аз қарордод набояд истисно кард ё маҳдуд сохт. Поквичдонӣ, оқилона ва боадолатии амалҳои иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқии шахрвандӣ талаб карда мешавад.
7. Ба амалҳои шахрвандон ва шахсони воқеӣ, ки ба расонидани зарар ба шахси дигар, ҳамчунин амалисозии ҳуқуқ бар хилофи таъйиноти он нигаронида шудаанд, роҳ дода намешавад. Дар сурати риоя нашудани талабҳои пешбиникардаи қисмҳои 6-8-и моддаи мазкур суд метавонад ҳифзи ҳуқуқҳои ба шахс тааллуқдоштаро рад кунад.

Ба ин тариқ, ҳар як инсон ва шахрванд вазифадор аст, талабҳои қонунҳо, созишномаҳо ва дигар санадҳои миллий ва байналмилалиро оид ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон, сарфи назар аз ҷинс, риоя наояд ва дар иҷрои онҳо бомасъулият бошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Чаро ҳар як инсон вазифадор аст, ки қонунҳоро риоя наояд? Риоя накардани қонунгузориш мамлакат ба чӣ оварда расонида метавонад?*
2. *Эҳтиромҳои ҳуқуқҳои дигар инсон ва шахрванд дар чӣ зуҳур меёбад?*
3. *Аз муносибатҳои беэҳтиромона ба ҳуқуқҳои одамон мисолҳо оред.*

2. ВАЗИФАИ ҲИФЗИ ВАТАН ВА МАНФИАТҲОИ ДАВЛАТ ВА ҚОМЕА

Хуччатҳо дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ. Барои одамон хонаашон пеш аз ҳама Ватан аст. Вай чун модари ягона такрорнашаванда мебошад. Чунон ки модарро интиҳоб намеkunанд. Ватан ҳам интиҳобнашаванда аст. Ҳифзи Ватан ҳам ҳифзи хонаи худ ба шумор меравад.

Қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ба Конститутсияи Қумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Қумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, иборат мебошад.

Дар Конститутсияи Қумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиавии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст. Тартиби хизмати ҳарбиро қонун муайян мекунад.

Чунин қонун Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон аз 13-уми март соли 2005 “Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ” мебошад.

Қонуни мазкур муносибати вобаста ба иҷрои уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбиро аз ҷониби шаҳрвандони Қумҳурии Тоҷикистон танзим бахшида, салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияро дар ин соҳа муайян ме-намояд.

Тартиби иҷрои хизмати ҳарбӣ. Уҳдадории умумии ҳарбии шаҳрванди Қумҳурии Тоҷикистон инҳоро дар назар дорад: дар қайди ҳарбӣ будан; ба ҷо овардани хизмати ҳарбӣ; даъват (дохил шудан) аз ҷумла даъват ба ҷамъомадҳо ва гузаштан аз ҷамъомадҳои ҳарбӣ ҳангоми эҳтиётӣ будан, омӯзиши ҳарбӣ дар давраи ҷанг.

Аз уҳдадории ҳарбӣ шаҳрвандони зерин озоданд: мардҳои аз 16-сола хурд ва аз 60-сола калон, занҳои аз 18-сола хурд ва аз 50-сола калон; онҳое, ки ба сабаби вазъи саломатӣ барои хизмати ҳарбӣ ношояманд.

Ҷавобгари шаҳрванд ё шахси мансабдор барои вайрон кардани талаботи Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ”. Шаҳрванди бо даъват (даъватнома) ба комиссариати ҳарбӣ дар муҳлати нишондодашуда ба сабаби узрнок ҳозирнагашта аз хизмати ҳарбӣ саркашикарда ҳисобида шуда, дар ҳолатҳои вобаста ба ҳалли масъала оид ба даъват ба хизмати ҳарбӣ, ё ҷамъомадҳои ҳарбӣ, инчунин озодшавӣ, ё озодшавии муваққатии ғайриқонунӣ аз даъват ба хизмати ҳарбӣ гирифта барои саркашӣ аз

даъват ба хизмати ҳарбӣ мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ва дар ҳолатҳои дигар мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии маъмурию кашада мешавад.

Сабабҳои узрнокӣ ҳозир нашудан бо даъвати (даъватномаи) комиссариати ҳарбӣ дар мавриди тасдиқи ҳуҷҷатии сабабҳои ҳозир нашудан инҳо мебошанд: беморӣ ё маъҷубии шаҳрванд, ки боиси гум кардани қобилияти қорӣ гаштааст; вазъияти вазнини саломатӣ ё фавти (ҳалокатӣ) ҳеши наздик ё падархонди ин шаҳрванд, монё гардидани офати табиӣ ё дигар ҳолатҳои ба иродаи шаҳрванд вобастанабуда, ки ўро аз имқонияти дар муҳлат ба ҷойи нишондодашуда ҳозир шудан ба комиссариати ҳарбӣ маҳрум сохтаанд; дигар ҳолатҳои, ки комиссияи давлатӣ ё суд онҳоро чун сабабҳои узрнок эътироф кардаанд. Ашхоси ба сарқашӣ кардани шаҳрванд аз иҷрои уҳдадории ҳарбӣ қумақрасонида, ҳамқунин, ба иҷрои уҳдадории умумии ҳарбӣ аз қониби шаҳрванд монёшаванда ё вазифаҳои бо ин қонун муқарраргардидаро иҷронакарда мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашада мешаванд.

Ташқили бақайдгирии ҳарбӣ. Шаҳрвандон вазифадоранд дар қайди ҳарбӣ истанд, ба истиснои инҳо: онҳое, ки бо қонуни мақкур аз уҳдадории умумии ҳарбӣ озод карда шудаанд, шаҳрвандони қинси зан, ки ихтисоси ҳарбии баҳисобгирию надоранд; онҳое, ки дар шакли маҳрумийат аз озодӣ қазои қиноятиро аз сар меғузаронанд; онҳое, ки аз синни эҳтиётӣ будан гузаштаанд; занҳои соҳиби ихтисоси ҳарбӣ-баҳисобгирию буда, вале бештар аз 3 қӯдақдошта. Бақайдгирии ҳарбии шаҳрвандон аз қониби комиссариати ҳарбии қойи истиқомат ба амал бароварда мешавад. Дар мавзёҳои аҳолинишини, ки комиссариатҳои ҳарбӣ нестанд, бақайдгирии ибтидоии ҳарбию қамоатҳои ба қо меоранд.

Мутобиқи қонун шаҳрвандони қинси марди аз 18 то 27-солаи дар қайдбуда ё онҳое, ки вазифадоранд дар қайд бошанду ҳуқуқи муваққатан озодшавӣ ё озодшавии батамом аз даъвати ҳарбӣ надоранд, барои даъват ба хизмати ҳарбӣ ба сифати аскар қаторӣ ё ҳайати сержантӣ вазифадор доништа мешаванд.

Хизмати ҳарбӣ. Хизмати ҳарбӣ навъи маҳсус ва афзалиятнокӣ хизмати давлатӣ аст, ки дар иҷрои бевоситаи вазифаҳои конституционӣ аз қониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати Қувваҳои мусаллаҳ, дигар қӯшунҳо ва қисмҳои ҳарбӣ ифода ёфта, аз инҳо иборат аст:

- а) хизмати ҳарбӣ бо даъват дар вазифаҳои аскар ё сержантҳои;
- б) хизмати ҳарбӣ мувофиқи тартиботи ихтиёрию дар вазифаи прапоршиқҳои;

- в) хизмати ҳарбӣ бо даъват ва мувофиқи тартиботи ихтиёрӣ дар вазифаҳои ҳайати афсарон;
- г) хизмати ҳарбии занон мувофиқи тартиботи ихтиёрӣ дар вазифаҳои аскарон, сержантҳо, прапоршикҳо ва ҳайати афсарон;
- ғ) хизмати ҳарбии курсантҳо ва шунавандагони муассисаҳои таълимии ҳарбии таҳсилоти касбӣ.

Шахси шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда дар қувваҳои мусаллаҳ, дигар қӯшунҳо ва қисмҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмати ҳарбиро адо карда наметавонад.

*Аз қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон
«Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»*

Муҳлати хизмати ҳарбӣ. Муҳлатҳои хизмати ҳарбии хизматчиёни ҳарбӣ чунин муқаррар шудааст: барои онҳое, ки хизмати ҳарбиро бо даъват дар вазифаҳои аскарон ва сержантҳо ба ҷо меоранд, 24-моҳ ва барои онҳое, ки таҳсилоти олии доранд, 12-моҳ. Оғози хизмати ҳарбӣ барои шахрвандони ба хизмати ҳарбӣ даъватшуда рӯзи аз комиссариати ҳарбӣ барои фиристодан ба ҷойи хизмат маҳсуб мешавад.

Шахрванди бори аввал ба хизмати ҳарбӣ қабулшуда ва ё аз хизмати ҳарбӣ нагузаштаву бори аввал ба ҷамъомади ҳарбӣ даъватшуда дар назди Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Байраки ҷангии қисми ҳарбӣ савганд ёд мекунад.

Тарбияи ватандӯстии шахрвандон. Ҷангҳо дар ҳамаи давраи замони буданд, аммо ҳазорҳо сарбоз – муҳофизи Ватан низ буданд, ки барои Ватани худ ҷони ҳешро дарег наметоданд. Торумор кардан ва рондани душман ҳамеша вазифаи муқаддаси ҳар як сокини кишвар доништа мешуд. Бо боварии том метавон гуфт, ки дар ин лаҳзаҳо онҳоро фақат як чиз – муҳаббат ба Ватан ба корномаҳо ҳидоят менамуд.

Дар тарбияи ватандӯстии одамон шоирону нависандагон нақши муҳим мебозанд. Дар Низомнома дар бораи Суруди миллий қайд шудааст, ки аз ёд дониستاني он вазифаи муқаддаси ҳар як шахрванди Тоҷикистон мебошад.

Ҳифзи Ватан на танҳо вазифаи ҳуқуқӣ, балки қарзи ахлоқӣ ва ватандӯстии ҳар як шахрванд аст.

*Аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон
«Дар бораи уҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ»*

Ба ин тарик, хизмати ҳарбӣ вазифаи конститусионӣ ва қарзи ахлокии ҳар як чавонмарди уҳдадории ҳарбӣ доштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин занҳоест, ки ба онҳо мувофиқи тартиботи ихтиёрӣ ҳуқуқи ба ҷо овардани хизмати ҳарбӣ дода шудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Хизмати ҳарбӣ барои чӣ лозим аст?*
2. *Дар бораи вазифаҳои шахрвандон ва мақомоти давлатӣ оид ба қайди ҳарбӣ нақл кунед.*
3. *Шумо мафҳуми “ватандӯстӣ”-ро чӣ тавр мефаҳмед?*
4. *Хизмати ҳарбӣ чист?*

3. ВАЗИФАИ ҲИФЗИ ТАБИАТ, ЁДГОРИҶОИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҶАНГӢ

Вазифаи ҳифзи табиат. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои он, беҳдошти муҳити зист вазифаи аввалиндараҷаи давлат, кори ҳамаи одамон ва қарзи ахлокии ҳар як шахрванд аст.

Мафҳуми муҳити зист муҳити маскунии одам, биосфераи зиндагии ҳамаи мавҷудоти зиндаи рӯйи замин аст: мафҳуми муҳити зист низоми ягонаи табиати табиӣ ва он қисматҳои онро, ки ба сабаби фаъолияти одам дигаргун гаштааст, фаро мегирад.

Ашхоси юридикӣ ва воқеӣ ҳангоми ташаккул додани комплексҳои ҳудудиву истехсолӣ, рушди саноат ва соҳаи кишоварзӣ, бунёду азнавсозии шаҳрҳо, дигар мавзӯҳои аҳолинишини вазифадоранд, ки меъёрҳои то ҳадди охир раво донисташудаи дараҷаи сарборӣ ба муҳити табиӣ зисти минтақаро бо назардошти имкониятҳои потенциалии он, зарурати истифодаи оқилонаи ҳудудҳои табиӣ бо мақсади таъмини шароити нисбатан мусоиди ҳаёти аҳоли, роҳ надодан ба вайроншавии системаҳои табиӣ экологӣ ва фарорасти тағйироти барқарорнашаванда дар муҳити табиӣ зист ба иннобат гиранд.

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд табиатро эҳтиёт кунанд, сарватҳои онро ҳифз намоянд ва талаботи қонунгузории ҳифзи табиатро риоя кунанд. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳо ва вазифаҳои худро мутобиқи қонунгузории амалкунанда дар ҳаёт татбиқ масозанд.

Асоси сабзшавии бештари муҳити зист ва инкишофи олами зиндари об ташкил мекунад. Дар ин боб Пифагор қайд кардааст, ки ҳа-

маи чизи зинда аз як чавҳар ба амал меояд ва ин чавҳар об аст. Бояд қайд кард, ки нуқтаи назари Пифагор бо зикри Куръон, ки баъди 900 сол иншо шудааст, мувофиқ аст.

Моҳи декабри соли 2003 СММ бо пешниҳоди Ҷумҳурии Тоҷикистон қароре қабул кард, ки Даҳсолаи (солҳои 2005-2015) амалиёти “Об барои ҳаёт” ном дорад. Бар асоси барномаҳо ва нақшаҳои амалиёти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2005-2015 ин амалиёт бо беҳдошти муҳити зист, экология ва санитарияи на танҳо Тоҷикистон, балки дигар минтақаҳо сабаб мешавад.

Ҳамчунин, моҳи апрели соли 2018 дар заминаи ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об – барои рушди устувор, солҳои 2018-2028», ки аз ҷониби СММ пазируфта шуд, оғоз ёфт. Ин имкон медиҳад, ки Тоҷикистон дар миқёси ҷаҳон ҳамчун давлати дорои захираҳои бузурги обӣ ва истехсолкунандаи «барқи сабз», яъне аз ҷиҳати экологӣ тоза, шинохта шавад ва як қисми аҳолии сайёра аз танқисии оби ошомиданӣ, ба воситаи дастгирии байниҳамдигарии давлатҳои ҷаҳон раҳой ёбанд.

Ҳифз ва истифодаи мероси таърихӣ ва фарҳангӣ. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи табиат ва объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ-фарҳангӣ”, дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ, ки ҳифзи онҳо вазифаи ҳар як шахрванд мебошад, ёдгориҳои манқул ва ғайриманқулро фаро мегиранд.

Ёдгориҳои ғайриманқул аз ёдгориҳои таърихӣ – биноҳо, иншоот, ҷойҳои ёдгорӣ, муҷассамаҳову обидаҳо, ёдгориҳои археологӣ, горҳо, қароргоҳҳо, шахрҳо, хоктеппаҳо, боқимондаҳои мавзеи суқунати қадимӣ, истехкомҳо, системаҳои обпартоию обёрӣ, роҳу кӯпрукҳо, қалъаҳо ва кӯрғонҳои алоҳида; офаридҳои якҷояи инсону табиат, ҳамчунин минтақаҳо, аз ҷумла ҷойҳои масқунияти қадимӣ мебошанд, ки аз нигоҳи таърих, бостоншиносӣ ва антропология арзишманданд ва аҳаммияти калони илмиву амалӣ доранд.

Ёдгориҳои манқул аз объектҳои ягона – бозёфтҳои археологӣ, ашёи қадими муқаддасоти таърихӣ, асарҳои бадеӣ (мусаввараҳо, графика, санъати амалӣ, кино ва суратнигорӣ) иборатанд, ки дар осорхонаҳо, фондҳо, китобхонаҳо, анборҳо, коллексияҳои гуногуни

давлатӣ ва ғайриҳукумати махфуз дошта мешаванд. Соҳибони объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ бояд аз мақомоти салоҳиятдор шиносномаи намунаи муқаррарии объектҳои ҳифзи мерос бигиранд.

Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи табиат” (аз 27. 12. 1993), “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ-фарҳангӣ”, дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Дар моддаи 13-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар бойгариҳои табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ қафолат медиҳад.

Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи табиат” вазифаҳои қонунгузори ҳифзи табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи табиат зикр гардидааст.

Вазифаҳои қонунгузори ҳифзи табиат ба танзим даровардани муносибатҳо дар соҳаи ҳамкориҳои ҷомеа ва табиат бо мақсади нигоҳдории сарватҳои табиӣ ва муҳити табиӣ маскунияти одам, истифодаи оқилона ва такрористехсолкунии захираҳои табиӣ, бартарарасии таъсиррасонии аз нигоҳи экологӣ хавфнокӣ фаъолияти хоҷагидорӣ ва фаъолияти дигар, беҳдошт ва беҳбудӣ сифати муҳити зисти табиӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар соҳаи нишондодашудаи муносибатҳо ба манфиати наслҳои имрӯза ва ояндаи ҷомеа мебошад.

Корхонаҳо, ташкилот ва муассисаҳо, ҳамчунин шахрвандон вазифадоранд, ки қоидаҳои технологӣ ва талаботи ҳифзи табиатро риоя карда, захираҳои табииро оқилона истифода намоянд ва барқарор созанд, барои беҳдошти муҳити зист тадбирҳои самарабахш андешанд.

*Моддаи 42-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон
“Дар бораи ҳифзи табиат”*

Барои ташкили фаъолияти пурсамар ва мақсаднок оид ба таъмини сифати зарурии муҳити зист Барномаи давлатии экологии Ҷумҳу-

рии Тоҷикистон таҳия гардидааст. Ғайр аз ин барномаҳои давлатии минтақавӣ ва маҳаллӣ таҳия гардидаанд, ки дар онҳо тадбирҳои оид ба ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои табиӣ, андешидани тадбирҳои пурсамар барои беҳдошти муҳити зисти зиндагии одамон бо дурнамои оянда муайян гардидаанд.

Яке аз мисолҳои барҷастаи он сохтмон ва мавриди истифода қарор додани силсиланеругоҳҳои барқии обии «Роғун», «Сангтӯда-1», «Сангтӯда-2» ва як қатор НБО-ҳои хурд дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Вазифаи конститусионии ҳар як сокини Тоҷикистон аз ҳифзи табиат ва арзишҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва дарки эҳсоси масъулият-шиносӣ дар ин чода иборат аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Шумо мафҳуми “муҳити зист”-ро чӣ гуна мефаҳмед?*
2. *Нақши об дар мавҷудияти олами зинда чӣ гуна аст?*
3. *Оё қӯдакон метавонанд ба кори ҳифзи муҳити зист саҳм гузоранд? Мисолҳо оред.*
4. *Фарқи байни мафҳумҳои “мероси фарҳангӣ” ва “мероси табиӣ” аз чӣ иборат аст?*

4. ВАЗИФАҶОИ ПАРДОХТАНИ АНДОЗ ВА БОҚҶОИ МУҚАРРАРҚАРДАИ ҚОНУН

Ҳуҷҷатҳо оид ба андоз ва боқ. Қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (03. 12. 2004), Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи боқи давлатӣ”, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофқардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Пардохти саривақтии андозҳо қарзи конститусионии ҳар як шаҳрванд аст.

Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунанд ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд.

*Моддаи 45-и Конститутсияи
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад. Андоз пардохти муқаррарнамудаи Кодекси андоз ба

бучети давлатӣ ба ҳисоб рафта, дорои хусусияти ҳатмӣ ва инфиродии ғайриэквивалентӣ мебошад. Андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ иборатанд.

Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) андози даромад аз шахсони воқеӣ (андоз аз даромади шахсони воқеӣ);
- 2) андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ;
- 3) андоз аз арзиши иловашуда;
- 4) аксизҳо;
- 5) андози иҷтимоӣ;
- 6) андози замин;
- 7) андозҳо аз истифодабарандагони қазри замин;
- 8) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои нақлиётгард;
- 9) андозе, ки тибқи низоми содакардашуда пардохт мешавад;
- 10) андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- 11) бочи гумруқӣ ва дигар пардохтҳои гумруқӣ;
- 12) бочи давлатӣ;
- 13) андоз аз фурӯш (нахи пахта ва алюминийи аввалия);
- 14) андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо;
- 15) андоз ба маҳсулоти коркарди молҳо;
- 16) дигар пардохтҳои ҳатмии умумиҷумҳуриявӣ.

Ба андозҳои маҳаллӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) андоз аз амволи ғайриманқул;
- 2) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;
- 3) андоз аз фурӯши чакана;
- 4) дигар пардохтҳои ҳатмии маҳаллӣ.

Ҷамъоварии андозе, ки дар қисми махсуси ҳамин кодекс зикр шудааст, ба истиснои андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, аз ҷониби мақомоти андоз таъмин карда мешавад. Ҷамъоварии андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт аз ҷониби Бозрасии давлатии автомобилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Пардохти андоз вазифаҳои ҳар кас аст. Мутобиқи моддаи 38-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозсупоранда уҳдадор аст:

- 1) сари вақт дар баҳисобгирии бақайдгирӣ ба сифати андозсупоранда ва қайди супорандаи андоз аз арзиши иловашуда истад;
- 2) ҳамаи уҳдадорҳои андозро мутобиқи ҳамин Кодекс дар ҳаҷми пурра иҷро наояд;
- 3) талаботи қонунии мақомоти андозро дар хусуси баргараф намудани вайронкунии ошкоршудаи қонунгузори андоз иҷро наму-

да, инчунин хангоми вазифаҳои хизматӣ ба фаъолияти қонунии онҳо монёе нашавад;

- 4) дар асоси амрнома шахсони мансабдори мақомоти андозро барои азназаргузаронии амволе, ки объекти андозбандӣ ва (ё) объекти бо андозбандӣ алоқаманд мебошанд, иҷозат диҳад;
- 5) ба мақомоти дахлдори андоз эълomiaҳои андоз, дигар ҳисоботи андоз ва ҳуҷҷатҳоро тибқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс пешниҳод намояд;
- 6) ҳисоббаробаркунии пулиро мутобиқи ҳамин Кодекс бо истеъмолкунандагон, ки хангоми иҷрои амалиёти тижоратӣ ё хизматрасонӣ тавассути пули нақд, корҳои пардохтии бонкӣ, чекҳо бо татбиқи ҳатмии мошинҳои назоратӣ хазинавии дорой хотираи фискалӣ ва додани чеки назоратӣ ба дасти истеъмолкунанда сурат мегирад, амалӣ намояд;
- 7) бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории андоз баҳисобгирии даромадҳои (харочотҳои) худ, объекти андозбандӣ ва (ё) объектҳои бо андозбандӣ алоқамандро пеш барад;
- 8) дар муддати на камтар аз соли баъди ба охир расидани соли тақвими маълумоти баҳисобгирии муҳосиботӣ, дигар баҳисобгирӣ ва ҳуҷҷатҳои барои ҳисоб ва пардохти андозҳои барои ҳамин соли тақвими зарурӣ, инчунин ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи даромадҳои гирифташуда, харочот ва андозҳои пардохтшударо (нигоҳдошташударо) нигоҳ дорад.

Андозсупоранда дигар уҳдадорихои муқаррарнамудаи ҳамин Кодексро иҷро менамояд.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ба ғайр аз уҳдадорихои муқаррарнамудаи қисми 1-и моддаи 38-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадоранд, ба таври ҳаттӣ ба мақомоти андози маҳаллӣ барои бақайдгириашон маълумоти зеринро пешниҳод намоянд:

- 1) оид ба ҳамаи воҳидҳои махсусашон, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд дар муҳлати на дертар аз 30 рӯзи тақвими аз рӯзи таъсис, азнавташкилшавӣ ё барҳамхӯрӣ;
- 2) оид ба эълон намудани муфлисшавӣ ё барҳамхӯрӣ, ё азнавташкилшавӣ дар муҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвими аз рӯзи чунин қарор були қарор;
- 3) оид ба тағйир ёфтани маҳали чойгиршавӣ ё зист дар муҳлати на дертар аз 10 рӯзи тақвими аз лаҳзаи чунин тағйирот.

Барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихои ба зимааш гузошташуда андозсупоранда мутобиқи ҳамин Кодекс ва дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошад.

Яке аз бочҳои гуногуннавъ пардохтҳои гумрукӣ мебошад. Пардохтҳои гумрукӣ тибқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида мешаванд.

Қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (03. 12. 2004), дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки қабул гардониданашон дар ин кодекс нишон дода шудааст ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалии этирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Мутобиқи моддаи 350-и Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон:

1. Шахси масъули пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз декларант ба ҳисоб меравад. Агар мол аз тарафи брокери (намоянда) гумрук декларатсия карда шавад, ӯ мувофиқи қисми 2-и моддаи 144-и ҳамин Кодекс барои пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз шахси масъул ҳисоб меёбад.

2. Ҳангоми риоя нашудани муқаррароти ҳамин Кодекс дар бораи истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ мол ё иҷрои дигар талаботу шартҳои муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс барои татбиқи расмиёти гумрукӣ ва низоми гумрукӣ, ки мазмунӣ онҳо пурра ё қисман аз супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз озод карданро пешбинӣ менамояд, шахсони барои супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз масъул дар ҳолатҳои пешбининамудаи ҳамин Кодекс соҳиби анбори ниғадорӣ муваққатӣ, соҳиби анбори гумрукӣ интиқолдиҳанда, шахсоне, ки ба зиммаи онҳо масъулияти риояи низомҳои гумрукӣ гузошта шудааст, ҳисоб мешаванд.

3. Ҳангоми насупурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз, аз ҷумла ҳангоми нодуруст ҳисоб кардан ва (ё) дер супурдани онҳо дар назди мақомоти гумрук шахсе ҷавобгар аст, ки масъулияти супурдани бочҳои гумрукӣ ва андозро ба зимма дорад.

4. Ҳангоми интиқоли ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ масъулияти супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз ба уҳдаи шахси интиқолдиҳандаи ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт ва ба зиммаи шахсе мебошад, ки дар интиқоли ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт огоҳ буданд ва ё бояд огоҳ мебуданд, ҳангоми воридот бошад, инчунин шахсоне масъуланд, ки молу воситаҳои нақлиёти ғайриқонунӣ воридшударо барои худ харида гирифтаанд ва ё моликияти худ қарор додаанд, ба шарте, ки ҳангоми харидан ғайриқонунӣ ворид шудани онҳоро медонистанд, ё худ бояд огоҳ мебуданд, ки ин вачҳ ба таври зарурӣ тибқи тартиби муайянкардаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст. Агар шахсони

номбаршуда дар содироту воридоти ғайриқонунии молу воситаҳои нақлиёт ба сифати декларант амал карда бошанд, онҳо барои супурдани бочҳои гумрукӣ ва андоз чунин масъулиятро ба зимма доранд.

Тадбирҳои мақомоти гумрук оид ба додани товони зарар. Мақомоти гумрукӣ бо мақсади талофи қардани зарар тадбирҳои зеринро ба амал мебароранд: барои қабули қарори ғайриқонунӣ ҳаракат ё беҳаракатӣ шахсони мансабдори мақомоти гумрукӣ мувофиқи Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии интизомӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ ё дигар навъҳои ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Мақомоти гумрукӣ ба ашхос ё амвол барои қабули қарори ғайриқонунӣ, ҳаракат ё беҳаракатии шахсони мансабдори мақомоти гумрукӣ ё шахсони дигар, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматии худ мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар овардаанд, тавони зарарро медиҳанд, агар тадбири дигаре бо Кодекси мазкур ё дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нашуда бошанд. Зарари бо амалҳои қонунии мақомоти гумрукӣ расонидашуда талофи қарда намешавад.

Кори гумрук маҷмӯи методҳо ва воситаҳои таъмини риояи батанзимдарории гумрукӣ – тарифӣ, манъкунӣ ва маҳдудиятҳои мебошанд, ки мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои батанзимдарории давлатии фаъолияти берунии иқтисодии вобаста ба ҷойивазкунии молҳо ва воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ муқаррар карда шудааст.

*Аз Кодекси гумруки
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Умуман, пардохти андозҳо ва бочҳо вазифаи конституисионии ҳар як сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон, моловаранда ва молбаранда мебошад, ки барои онҳо риояи кодекс ва қонунҳо ҳатми ба шумор меравад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Пардохти андозҳо ва бочҳо барои чӣ зарур аст?
2. Андоз чист?
3. Фаъолияти гумрукӣ чист?

ЗАМИМАИ II.

ҲУҚУҚИ ИНСОН ВА ПРОБЛЕМАҲОИ КОРРУПСИЯ

1. МУБОРИЗАИ ДАВЛАТ ВА ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ БАР ЗИДДИ ЗУҲУРОТИ КОРРУПСИОНӢ

Санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии мубориза бар зидди коррупсия. Яке аз шартҳои муборизаи муваффақона бар зидди коррупсия фароҳам овардани заминаи мусоиди меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва таҳкими ҳамкории байналмилалӣ дар ин соҳа аст.

Дар айни замон як силсила ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ оид ба мубориза бар зидди коррупсия қабул шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: Кодекси байналмилалӣ рафтори ашхоси мансабдори давлатӣ (Резолютсияи Асамблеяи Генералии СММ №51, 59 аз 28 январи соли 1997), Стандартҳои умумии мубориза бар зидди коррупсия дар идораҳо ва мақомоти полис (Интерпол, соли 2002), Конвенсияи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд аз 21 ноябри соли 1997 дар бораи мубориза бар зидди харида гирифтани ашхоси мансабдори хориҷа дар муомилоти байналмилалӣ тичоратӣ, Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиёташон даргузар Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия.

Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокдори Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ, Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия ва Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиёташон даргузар мебошад.

Ҳадафи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии зикршуда кумак кардан аст ба:

1) қабул ва таҳкимбахшии чораҳо дар самти пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия, осонгардонӣ ва дастгирии ҳамкории байналмилалӣ дар ин соҳа;

2) коркард ва амалисозии сиёсати пурсамари зиддикоррупсионӣ, таъмини амалиёти муътадили мақомоти махсусгардонидашуда, таъсиси низоми пурсамари хидмати давлатӣ, низоми дурусти харид, дидани чораҳо оид ба пешгирии коррупсия дар бахши хусусӣ;

3) аз ҷониби давлатҳои иштирокдор муқаррар гардидани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои кирдорҳои нисбатан характерноки коррупсионӣ, таъмини ҷимояи шохидон ва маълумотдихандагон, ҷуброни хисорат аз коррупсия;

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бар зидди коррупсия. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия заминаи қонунӣ-ҳуқуқӣ сохта шуда, он бо суръати тез мукамал мегардад.

Манбаи асосии қонунгузорию зиддикоррупсионӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки меъёрҳои бевосита ба пешгирии коррупсия нигаронидашуда (принсипи тақсими ҳокимиятҳо, манъи ишғол кардани вазифаи дигар аз ҷониби ашхоси қурорҳо ва машғул шудани онҳо бо фаъолияти соҳибкорӣ) дорад.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии махсус ба масъалаҳои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия бахшидашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия”, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои иловагии пурзӯр кардани мубориза бо ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва коррупсия”, Кодекси одоби хизматчию давлатӣ (бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсис додани Агентии мубориза бар зидди коррупсия ва ҷиноятҳои иқтисодии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”.

Санадҳои қонунгузорию ба масъалаи ҷазодиҳӣ барои коррупсия бахшидашуда инҳоянд: Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкунонҳои маъмурӣ. Чораҳои ба решакан кардани коррупсия нигаронидашуда ҳамчунин дар дигар қонунҳо ва санадҳои зерқонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд.

Кафолатҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо аз коррупсия. Ҳуқуқ ва озодиҳои асосии дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкимёфта барои иҷро ва риоя аз ҷониби ҳокимиятҳои қонунбарор, иҷроия ва судӣ ҳатмианд. Онҳоро бо роҳи қабули санадҳои қонунгузорӣ ва зерқонунӣ бекор кардан, тағйир додан ва ихтисор кардан мумкин нест. Бинобар ин, таҳкими конститутсионии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд кафолат аз суиистифода аз ҷониби ҳокимият ба шумор меравад.

Қонунҳо ва санадҳои зерқонунии вайронсозандаи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ бо қарори Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номувофиқ дониста мешаванд.

Аз болои далелҳои мушаххаси вайрон гардидани ҳуқуқу озодиҳо бар асари оқибатҳои коррупсия аз ҷониби ашхоси мансабдор ба судҳои умумӣ шикоят кардан мумкин аст ва онҳо ҳуқуқ доранд, ки санадҳои ғайриқонуниро бекор карда, ҳуқуқҳои вайроншударо барқарор созанд.

Кафолати муҳимми хифзи ҳукуку озодихо аз коррупсия ҳамчунин назорати прокурорӣ мебошад. Мақомоти прокуратура вазифадоранд, ки вайронкуниҳои коррупсионии ҳукуку озодихоро пешгири карда, ба бекор кардани санадҳои вайронкунандаи ин ҳукуку озодихо муваффақ гарданд.

Коррупсия ҳамчун ҳукуквайронкунӣ. Ҳукуквайронкуниҳои коррупсионӣ вобаста аз соҳаи таарруз ва дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ тақсим мешаванд ба:

- а) ҳукуквайронкуниҳои интизомӣ, ки барои коррупсия шароит фароҳам меоваранд;
- б) ҳукуквайронкуниҳои маъмурии бо коррупсия алоқаманд;
- в) ҷиноятҳои характери коррупсионидошта.

Ҳукуквайронкуниҳои интизомии фароҳамоварандаи шароит барои коррупсия кирдорҳои пешбиникардаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия” ва Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки чораҳои ҷавобгарии интизомиро ба бор меоранд.

Ҳукуквайронкуниҳои маъмурии бо коррупсия алоқаманд кирдорҳои пешбиникардаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия” ва Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳукуквайронкуниҳои маъмурӣ мебошанд, ки чораҳои таъсиррасонии маъмуриро ба бор меоваранд.

Ҷиноятҳои характери коррупсионидошта кирдорҳои тамаъкоронаи пешбиникардаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мешаванд, ки аз ҷониби ашхоси ба иҷрои функсияҳои давлатӣ салоҳиятманд ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда бо истифодаи мақоми хидматӣ содир кардаанд ё аз ҷониби онҳо бо додани неъматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, афзалиятмандихо ва ҳадамоти ғайриқонунӣ алоқаманданд.

Ба ҷинояти характери коррупсионидошта бештар аз 40 ҷинояти пешбиникардаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб аст. Байни онҳо суиистифода аз салоҳиятҳои хидматӣ, аз меъёр зиёд кардани салоҳиятҳои хидматӣ, гирифтани ва додани ришва, гирифтани инъомҳо бо роҳи тамаъҷӯӣ, харидани хизматчиӣ, сохтакорӣ хидматӣ, аз худ кардан ва тороч намудани амвол, хариди тичорати суиистифода аз салоҳиятҳои кормандони ташкилоти тичоратӣ ва дигар ташкилот ва боз ҷиноятҳои дигар ҳастанд.

Мувофиқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтани мукофоти ғайриқонунӣ аз ҷониби шахси мансабдор чун “гирифтани пора” (моддаи 319-и КҶ) арзёбӣ мегардад, гирифтани чунин пора бо роҳи тамаъҷӯӣ аз ҷониби хизматчиёне, ки ашхоси мансабдори дав-

латӣ нестанд, ҳамчун “гирифтани мукофоти ғайриқонунӣ бо роҳи тамаъҷӯӣ” арзёбӣ мешавад. Ба ҳамин монанд, додани мукофоти ғайриқонунӣ ба шахси мансабдори давлатӣ чун “додани пора” (моддаи 320-и КҶ), чунин амал нисбат ба хизматчиӣ шахси мансабдори мақомоти давлатӣ набуда чун “додани мукофот ба хизматчиӣ” (моддаи 325-и КҶ) арзёбӣ мегарданд.

Суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ аз ҷониби шахси мансабдор истифода намудани ваколатҳои ҳукумати худ бар хилофи манфиатҳои хизматӣ, агар ин кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахси содир шуда, ба таври қиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон ё ташкилотҳо, ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият, ё давлатро поймол карда бошанд.

*Моддаи 314-и Кодекси ҷиноятии
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Меъёри асосии маҳдудсозии гирифтани пора ва мукофоти ғайриқонунӣ аз суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ он аст, ки ҳангоми суиистифода шахси мушаххаси пешниҳодкунандаи мукофоти моддӣ ва мутобиқан хизмати ғайриқонунӣ ҷавобан ба мукофот расонидашаванда нест.

Қонунгузори ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин кирдорҳои коррупсионӣ дар бахшӣ хусусӣ, чун азҳудкунӣ ё исрофқориӣ амволи боваркардашуда, ришвадиҳии тичоратӣ ё суиистифода аз ваколатҳои хизмати ташкилоти тичоратӣ ва дигар ташкилотҳо ва ғайраро ба сифати ҷиноят эътироф мекунад.

Он чи ки нисбат ба шахси мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ додан ё гирифтани пора номида мешавад, нисбат ба шахси мансабдори ташкилоти тичоратӣ ё ҷамъиятӣ ҳамчун ришвадиҳии тичоратӣ арзёбӣ мегардад.

Ташкили пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия. Пешгирӣ ва муборизаро бар зидди коррупсия дар доираи салоҳиятҳои худ ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқи назорат, ҷомеаи шахрвандӣ, воситаҳои ахбори омма ва созмонҳои байналмилалӣ ба амал мебароранд.

Вазифаи ҳокимияти қонунбарор (парламент) дар ин соҳа таҳияи қонунгузори зиддикоррупсионӣ ва ташаккули заминаи ҳуқуқии мубориза бар зидди коррупсия мебошад.

Ҳокимияти иҷроия (ҳукумат) вазифадор аст, ки ислохотҳои зиддикоррупсионӣ гузаронад, қоидаҳо ва барномаҳои зиддикоррупсионӣ таҳия карда, амалӣ созад, фаъолияти муътадили мақомо-

ти махсусгардонидашударо бобати пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия таъмин кунад, ба ташаккули ҳокимияти иҷроия ва ҳадамоти шаҳрвандии ғайрикоррупсионӣ мусоидат кунад.

Вазифаи ҳокимияти судӣ ниғаҳдории ҳокимиятҳои қонунбарору иҷроия аз суиистифода, ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон аз худсарӣ ва поймолкуниҳо, чазо додани коррупционерҳо ва мубориза бар зидди коррупсия дар муҳити худ мебошад.

Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти махсуси зиддикоррупсионӣ вазифадоранд, ки далелҳои коррупсияро ошкору пешгирӣ ва тафтиш карда, сабабҳо ва шароити ба амал омадани коррупсияро омӯзанд ва таҳлил кунанд, оид ба осон кардани равандҳои ҷорӣ намудани усулҳои нави идоракунии, ки имконият медиҳанд, шароит барои коррупсия камтар гардад, пешниҳодҳои таҳия созанд, ба аҳли ҷомеа дар бораи ҳодисаҳои коррупсия ва вазъи корҳо дар соҳаи мубориза бар зидди коррупсия маълумотҳои манзур намоянд, ба маърифати зиддикоррупсионии шаҳрвандон кумак расонанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Кадом санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии ба масъалаҳои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия бахшидашуда ба шумо маълуманд?*
2. *Кадом меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешгирии коррупсия нигаронида шудаанд?*
3. *Навъҳои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсиониро номбар кунед. Онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд?*
4. *Ба андешаи шумо, оё коррупсия қиноят аст ва мубориза бар зидди он танҳо кори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад?*
5. *Вазифаҳои дар назди мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои ҷамъиятӣ истодаро, ки ба пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия нигаронида шудаанд, тавсиф бахшиед.*

2. ТАДБИРҶОИ ПЕШГИРӢ КАРДАНИ АМАЛҶОИ КОРРУПСИОНӢ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Самтҳои асосии пешгирии коррупсия. Фаъолияти давлат дар соҳаи пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия (сиёсати зиддикоррупсионии давлатӣ) дар шароити ҳозира ба самти мустақили сиёсати давлатӣ табдил меёбад.

Сиёсати зиддикоррупсионӣ таҳия ва мунтазам амалисозии ҷорабиҳои давлатӣ оид ба решакан кардани сабабҳои ва шароитест, ки бо паҳншавии коррупсия мусоидат мекунанд.

Дар параграфҳои қаблӣ қайд карда шуд, ки коррупсия решаҳо ва сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ-идоракунии, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дорад, Бинобар ин, пешгирии самарабахш ва маҳдудсозии масоҳатҳои коррупсия коркарду амалисозии маҷмӯи чорабиниҳои айнан чунин характер доштаро тақозо мекунад.

Самтҳои асосии ин чорабиниҳои давлатӣ инҳоянд:

- а) банақшагирии чораҳои зиддиамали коррупсия дар сатҳи умуми-давлатӣ;
- б) тақмили қонунгузорию милли;
- в) бунёди низоми пурсамар, боадолатона ва шаффофи қабул ба хизмати давлатӣ ва ба ҷо овардани хизмати давлатӣ;
- г) фароҳам овардани шароит барои назорати пурсамари ҷамъиятӣ ва давлатӣ ба тақсимот ва сарфи маблағҳои бучет;
- ғ) таҳкими ҳокимияти судӣ;
- д) баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба ошкорсозӣ, пешгирӣ ва тафтиши далелҳои коррупсия;
- е) таҳкими низоми институтҳои давлатӣ аз нигоҳи самаранокии фаъолияти онҳо дар зиддиамалии коррупсия;
- ё) таҳқиқи вазъи коррупсия тавассути методикаи омӯрӣ, иҷтимоӣ ва усулҳои дигар;
- ж) вусъати дастрасӣ ба иттилоот, таъмини шаффофияти қабули қарорҳо, ҷалби аҳли ҷомеа ба зиддиамали фаъолони бар зидди коррупсия;
- з) таълим ва тарбияи зиддикоррупсионии ашхоси мансабдор ва шахрвандон.

Фикр кунед, ба андешаи шумо, боз кадом самтҳои иловагии пешгирии коррупсия мавҷуданд?

Банақшагирии зидди амали коррупсия. Муваффақияти сиёсати зиддикоррупсионӣ чи дар сатҳи умумидавлатӣ ва чи дар сатҳи идоравӣ аз бисёр ҷиҳат вобастаи банақшагирии дурусту босифати ин сиёсат аст.

Барномабандии умумидавлатӣ имконият медиҳад, ки самтҳои асосии пешгирии коррупсия, мундариҷаи чорабиниҳои зиддикоррупсионӣ, давраҳои гузаронидани онҳо, сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятии сафарбаршаванда, манбаъҳои маблағгузорӣ ва механизмҳои назорати амалисозии барнома муайян карда шаванд.

Шарти муҳимтарини муваффақият дар таҳияи барномаи давлатӣ ба коркарди он ҷалб намудани намоёндогони ҷомеаи шахрвандӣ, доираҳои соҳибкорон, созмонҳои байналмилалӣ ва воситаҳои ахбори омма мебошад.

Бо назардошти махсусиятҳои вазифаҳо ва нақши ҳар як идора дар амалисозии чораҳои зиддикоррупсионӣ дар асоси барномаи умумидавлатӣ, ҳамчунин, чорабиниҳои идоравиро таҳия ва амалӣ гардонидан мумкин аст.

Назорат ба амалисозии барномаи умумидавлатӣ ба зиммаи мақомоти умумидавлатии зиддикоррупсионӣ вогузошта мешавад. Ҳамчунин, қорӣ намудани амалияи ҳисоботдиҳии мақомоти давлатӣ ба мақсади арзёбии самаранокии фаъолияти зиддикоррупсионии онҳо мувофиқи мақсад аст.

Тақмили қонунгузорӣ. Номукаммалии қонунгузорӣ барои ба амал омадани ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ заминаи мусоид фароҳам оварда метавонад. Аз ҷумла, ба ин мавҷудияти холигиҳо (ноқисҳо), номуайяни, ихтилофоти санадҳои қонунгузорӣ ё меъёрҳои алоҳидаи онҳо мусоидат мекунанд. Онҳо ба ашхоси мансабдорӣ коррупсияписанд имконият медиҳанд, ки бо тамаъҷӯии амалишавии озодонаи ҳуқуқҳои шаҳрвандон машғул шаванд.

Дар ҳуди қонунҳо ё меъёрҳои алоҳида мавҷуд будани монеаҳои беасос дар роҳи амалисозии ниҳтҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ (равандҳои мураккабгардонидашуда, уҳдадорҳои серхарҷ ва ё бо душворӣ иҷрошаванда) шаҳрвандон ва ё соҳибкоронро ба харида гирифтани ашхоси мансабдор, ё рафтани ба сӯйи «иктисодиёти пасипардагӣ» маҷбур месозанд. Ҷунин меъёрҳо дар соҳаҳои қонунгузории андоз ва ё гумрук хеле зиёданд.

Бисёр вақт меъёрҳои ҳуқуқ низ ба ашхоси мансабдор баҳри амал кардан бо салоҳиди худ имкониятҳои аз ҳад зиёд медиҳанд, ки ин ҳам савдои озодро дар интиҳоби тарзи ҳалли масъалаҳо осон мегардонад.

Бинобар ин, яке аз самтҳои муҳими пешгирии коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон экспертизаи доимию бонизомии қонунгузорӣ ва лоиҳаи қонунҳо ба мақсади дар онҳо баргараф кардани «холигоҳҳо» барои коррупсия мебошад. Ҳамчунин тақмили ҳуди қонунгузории зиддикоррупсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсади кириминалкунонии ҳамаи шаклҳои имконпазирии зоҳиршавии коррупсия ба фарогирии кирдорҳои коррупсионии ҳамаи категорияҳои ашхоси мансабдор зарур аст.

Одоб, танзими ихтилофоти манфиатҳо, инкишофи ҳисоботдиҳӣ ва шаффофият дар хидмати давлатӣ. Ташаккули асосҳои одоби, ҳавасмандгардонии росткорию беғаразӣ, таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ шартҳои муҳимтарини пешгирии коррупсия дар хидмати давлатӣ ба шумор мераванд.

Фикр кунед, ки ҳар як хизматчи давлатӣ бояд чӣ гуна сифатҳо дошта бошад?

Одоб низоми меъёрҳои рафтори маънавии инсон, ягон гурӯҳ ё ҷомеаи касбӣ аст.

Талабҳои одоби ба хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Кодекси одоби хизматчи давлатӣ, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст, баён гардидаанд.

Кодекси одоб муқаррар кардааст, ки хизматчи давлатӣ бояд:

- 1) ба амалисозии стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи хидмату рафтори бенақс кӯшад, ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ ва вақти фориғ аз хизмат ба онҳо содиқона ва бегузашт пайравӣ намояд;
- 2) аз ҳамаи он чӣ, ки обрӯи мақомоти давлатиро паст мезанад, барканор бошад. Вай ба ғоидаи манфиатҳои шахсӣ ё манфиатҳои дигар одамон набояд ба обрӯи касбии худ зарар расонад;
- 3) фаъолияти худро тавре амалӣ созад, ки ба лаёқати амал кардани худ чун шахси фурӯхтанашаванда ва беғараз ягон зарра шубҳа наафтад;
- 4) аз таъсири шаҳрвандон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ташкилоти касбӣю ҷамъиятӣ озоду мустақил бошад, ба ашхос ва ташкилоти алоҳида эътибори хоса надихад;
- 5) аз гирифтани пардохти подоши муқаррарнашуда барои иҷрои вазифаҳои худ дар шакли чи моддӣ (пул инъомҳо) ва чи ғайримоддӣ (хизматҳо) канораҷӯӣ кунад;
- 6) иштирокро дар корҳои, ки дар онҳо ҳешовандонаш ҷамъ шуданд ё ҳолатҳои дигар, ки баҳри бевосита ё бавосита манфиатдор будани ӯ ба натиҷаи ниҳой асос шуда метавонанд ва ин ҳама метавонад, ки беғаразии вайро зери шубҳа гузорад, рад кунад.

Ҳолати охирин вазъи ихтилофдори манфиатҳо номида мешавад.

Ихтилофи манфиатҳо зиддияти байни вазифаҳои ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ ва манфиатҳои хусусӣ шахсонӣ мансабдор аст, ки дар ин маврид манфиатҳои хусусӣ қодиранд ва тарзи ғайриҳуқуқӣ ба иҷрои вазифаҳо ва функцияҳои расмӣ аз ҷониби онҳо таъсир расонанд.

Яке аз гуногуннавъҳои ихтилофи манфиатҳо дар хизмати давлатӣ непотизм мебошад.

Непотизм (аз лот. nepotis – набера, қиян) вазъиятест, ки дар он як хешованд ба кор хешованди дигарро қабул намуда, дар ин маврид салоҳияти ба ӯ назорат кардандро дорад.

Протексионизм (чӯрабозӣ)-ро низ ба нусхаи дигари ихтилофи манфиатҳо дар хизмати давлатӣ мансуб доништан мумкин аст.

Протексионизм (аз лот. protectio – ҳимоя, сарпарастӣ) вазъиятест, ки вақти интихоби кадрҳо афзалият ё бартарият ба дӯстон (ҳамсинфон, ҳамсабақони солҳои донишҷӯӣ, ҳамхизматҳо ва ғайра), сарфи назар аз он ки онҳо барои кор дар вазифаи муайян лоиқ ҳастанд, ё не, дода мешавад.

Ба мақсади барҳам додани ихтилофи манфиатҳо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба депутатҳо, аъзои ҳукумат, судяҳо, прокурорҳо ва дигар ашхоси мансабдор ишғол кардани вазифаи дигар ва шугълварзиро бо фаъолияти соҳибкорӣ манъ кардааст. Хизмати якҷояи хизматчиёни давлатии ба якдигар хеш, агар хизмати онҳо бо тобеияти бевосита ё зери назорати яке будани дигаре алоқаманд бошад, манъ аст.

Бо мақсади таъмини назорат ва ҳисоботдиҳандагии хизматчиёни давлатӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» хизматчиёни давлатиро вазифадор намудааст, ки ҳамасола дар бораи даромадҳо ва вазъи амволиашон декларатсия пешниҳод кунанд.

Ба пешгирии коррупсия ҳамчунин таъмини шаффофияти равандҳои харидҳои давлатӣ, хусусигардонии амволи давлатӣ, додани иҷозатномаҳои (литсензияҳо)-и давлатӣ, вомбаргҳои Бонки милли, вомбаргҳои кафолатноки ҳукумати, маблағҳои бучетӣ ва равандҳои озодсозӣ аз пардохти андозҳо мусоидат мекунад.

Таълими зиддикоррупсионии ашхоси мансабдор ва шаҳрвандон. Воситаи муҳимми пешгирии коррупсия вусъату тарғиби донишҳо дар бораи коррупсия, ихтилофоти манфиатҳо, меъёрҳои одоб, ҷазодихӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, фароҳам овардани вазъи оштинопазирӣ ба коррупсия дар ҷомеа мебошад.

Ҳалли ин вазифа ташкили таълими доимии ашхоси мансабдори мақомоти андоз, гумрук ва мақомоти дигарро дар ҷойҳои қорашон

дар назар дорад. Ташкили курсҳои махсуси таълимӣ оид ба масъалаҳои одоб ва чорабиниҳои зиддиамалии коррупсия барои ашхоси мансабдори мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимият дар Донишқадаи такмили ихтисоси хизматчиёни давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон басо муҳим аст.

Ба сохибкорон омӯзондани усулҳои зиддиамалии фаъолона ба коррупсия ва фošсозии ходимони коррупсияписанд, ҳамчунин баланд бардоштани сатҳи донишҳои ҳуқуқии журналистон ва ба онҳо омӯзонидани усулҳои таҳқиқоти журналистии ҳодисаҳои коррупсионӣ нақши махсус мебозанд.

Гузaronидани чорабиниҳои маърифатӣ ва мубоҳисаҳои ҷамъиятӣ оид ба масъалаҳои мубориза бар зидди коррупсия ва интишори ҳисоботи мақомоти давлатӣ дар бораи вазъи иҷрои барномаҳои зиддикоррупсионӣ хеле муҳим мебошанд.

Вале омили аз ҳама муҳимми пешгирии коррупсия ташаккули ҷаҳонбинии зиддикоррупсионӣ дар аҳоли махсусан дар насли наврас, тавассути амалисозии барномаҳои таълими оммавӣ бо дохил кардани барномаҳои давлатӣ дар муассисаҳо ва донишгоҳҳо мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Маънии сиёсати зиддикоррупсионии давлат чист? Самтҳои асосии пешгирии коррупсияро тавсиф бахшед.*
- 2. Қонунгузори номуқамал ба кадом тарз ба инкишофи коррупсия мусоидат мекунад?*
- 3. Одоб чист? Нақши одоб дар пешгирии коррупсия чӣ гуна аст?*
- 4. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хизматчиёни давлатӣ чӣ гуна талаботи одобӣ пешниҳод мешавад?*
- 5. Зери мафҳуми ихтилофи манфиатҳо чиро мефаҳманд?*

ЗАМИМАИ Ш.

МЕХАНИЗМҲОИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. ҲИФЗИ СУДИИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

Ҳокимияти судӣ: мафҳум ва аломатҳо. Ҳокимияти судӣ мутобиқи моддаи 84-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуният ва адолатро ҳифз кунад.

Функсияи асосии суд амалӣ гардонидани адолати судӣ аст. Адолатнокӣ категорияи ахлоқист, чун санги маҳаки баҳсхост ва ҳар кас дар лаҳзаи душвор метавонад аз он истифода кунад. Вақте ин адолатро судҳо аз рӯи қонун муайян мекунад, он адолати судӣ номида мешавад. Доираи салоҳияти судҳо, ки адолати судиро амалӣ мегардонанд, дар моддаи 84-и Конститутсия таҳким бахшида шудааст. Фаъолияти дигар судҳо, масалан, чун суди рафикона, суди ҳакамӣ, ки дар номашон ифода ёфтаасту ин ё он масъалаҳоро ҳал мекунад, амалисозии адолати судӣ ҳисоб намешавад. Барои ҳалли ягон масъалаи мушаххас суди дигар таъсис намедиханд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили суди фавқулода манъ аст (моддаи 84-и Конститутсия). Бо назардошти он ки тартиби фаъолияти судҳои фавқулода ба талаботи принципҳои демократӣ ҷавобгӯ нест, таърих ин таҷрибаи манфии адолати судиро маҳкум кард.

Ҳокимияти судӣ рӯки мустақили ҳокимияти давлатӣ аст. Манбаи таъсиси ҳокимияти судӣ, чун дигар рӯкҳои ҳокимияти давлатӣ, халқ мебошад ва он бо вай дар асоси баробарҳуқуқӣ ҳамкорӣ мекунад. Дар мавриди ворид шудани шикоят аз амалҳои дигар рӯкҳои ҳокимият суд амали онҳоро санчида, фаъолияти зиддиҳуқуқиашонро нишон медиҳад ва санадҳои ғайриқонунии ин мақомотро бекор месозад.

Адолати судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо аз ҷониби суди мустақим амалӣ мегардад. Амалисозии адолати судӣ салоҳияти ҳоссаи ҳокимияти судӣ аст.

Ҳокимияти судӣ ба ягон ҳокимияти дигар тобеъ нест, судяҳо ҳангоми амалӣ гардонидани адолати судӣ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон итоат мекунад. Касе ҳақ надорад, ки ба фаъолияти судяҳо мудохила кунад. Дахлат ба фаъолияти судя ҷиноят аст ва шахсони гунаҳкор барои монӣ шудан ба амалишавии адолати судӣ тибқи моддаи 345-и КҶ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд. Мустақилияти судяҳо бо кафолатҳои ҳуқуқию иҷтимоӣ таъмин мегардад. Дар натиҷа, ҳангоми амалисозии адолати судӣ қарорҳои қатъие қабул карда мешаванд, ки

ризоият ё тасдиқ намудани касеро талаб намекунанд ва ичрои онҳо ҳатмӣ аст (моддаи 8-и Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳо”).

Ҳокимияти судӣ, ки мувофиқи тартиботи муқарраркардаи қонун, ки дар моддаи 2-и Қонуни конституцсионии ҚТ “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” ифода гардидааст, тавассути истехсолоти судии конституцсионӣ, граждани, хоҷагӣ, маъмури ва чиновтӣ амали гардонида мешавад.

Зери мафҳуми муруфияи судӣ фаъолияти бо қонун муайянкардашудаи суд оид ба баррасию ҳал кардани қорҳои марбут ба муносибатҳои ҳуқуқии субъектҳои дар онҳо иштироккунанда фаҳмида мешавад. Тартиботи муруфиявӣ ба суд имконият медиҳад, ки оид ба ҳар баҳс ҳақиқатро муқаррар созад ва дар асоси қонун қарори адолатнок қабул намояд.

Низоми судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Судҳои доираи салоҳияташон умумӣ ва махсус. Зери мафҳуми низоми судӣ ҳамаи судҳо ва звеноҳои онҳо фаҳмида мешавад. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми судиро ба тариқи зайл муайян кардааст: Суди Конституцсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе.

Ин низоми судӣ ягона буда, ҳамаи звеноҳо адолати судиро ба амал мебароранд. Тарзи ташкил, сохтор ва фаъолияти онҳо ба Қонуни алоҳидаи конституцсионӣ ба танзим дароварда шудааст.

Низоми судиро вобаста ба салоҳият ва самти фаъолият ба ду гурӯҳи шартӣ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Судҳои салоҳияташон умумӣ;
2. Судҳои салоҳияташон махсус.

Ба судҳои салоҳияташон умумӣ инҳо дохил мешаванд: Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, судҳои шаҳрию ноҳиявӣ. Гурӯҳи мазкур аз се звено иборат буда, ҳар як звено воҳиди алоҳидаи маъмури-территориявӣ ва дар маҷмӯъ тамоми мамлакатро фаро мегирад. Ин судҳо аксари қулли қорқоро баррасӣ менамоёнд ва баъзан онқоро судҳои умумиграждани низ менаманд.

Суди конституцсионӣ ба судҳои салоҳияташон махсус мансуб буда, ба низоми ягонаи судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид мешавад. Ҳамзамон Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми махсус дорад. Тартиби ташкилшавӣ ва фаъолияти он бо Конституц-

сияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 89) ва Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (1995) муайян карда шудааст. Мутобиқи моддаи 1-и ҳамин Қонуни конституцсионӣ Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти судӣ оид ба ҳифзи Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини волоият ва амали мустақими меъёрҳои Конституцсия дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзи Конституцсия, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд таъсис ёфтааст.

Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми судӣ мақом аввалро ишғол карда, аз 7 судья бо шомилсозии Раис, чонишини ӯ ва судьяҳо иборат аст, ки онҳоро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси миллий интихоб менамояд. Яке аз онҳо намояндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад.

Дар Суди конституцсионӣ парвандаҳо ошкоро баррасӣ мешаванд. Ҳар кас ҳуқуқ дорад дар чамъомади судии Суди конституцсионӣ иштирок карда, бо рафти кори он шинос шавад. Муроғия мубоҳисавӣ буда, тарафҳо хангоми пешниҳоди далелҳо ва дархостҳо ҳуқуқҳои баробар доранд.

Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” доираи субъектҳоеро, ки ҳуқуқи ба Суди конституцсионӣ муроҷиат кардан доранд, муайян менамояд (моддаи 37). Баробари субъектҳои дигар шаҳрвандон низ ҳақ доранд ба Суди конституцсионӣ бар асоси истифодаи қонун ва танҳо баъди баррасӣ шудани шикоятшон дар мақомоти дахлдор оид ба масъалаҳои вайрон карда шудани ҳуқуқҳои конституцсионӣ ё манфиатҳои қонуниашон муроҷиат кунанд. Бо ин роҳ онҳо метавонанд ҳуқуқҳои асосии худро ҳифз кунанд.

Сарфи назар аз он ки моддаи 37-и Қонуни конституцсионӣ “Дар бораи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” чунин ҳуқуқро ба “шаҳрвандон” мутааллиқ донистааст, аммо истилоҳи мазкур шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабааро низ фаро мегирад. Мутобиқи моддаи 37-и Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аризаҳои шаҳрвандон танҳо дар суратҳои зерин қабул карда мешаванд:

1. Агар қонуни татбиқшуда ҳуқуқҳои конституцсионии шаҳрвандонро вайрон намуда бошад.
2. Агар қонун дар парвандаи мушаххас аллақай татбиқ карда шуда бошад ва аз ҷониби мақомоти дахлдор аллақай баррасӣ шуда бошад.

Бояд дар назар дошт, ки ба Суди конституционӣ бо шикоят аз болои санадҳои меъёрию ҳуқуқии дар моддаи 89-и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон” нишондодашуда: қонунҳо, санадҳои ҳуқуқи яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, созишномаҳои ҳукми амал пайдонакардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мурочиат кардан мумкин аст.

Аз рӯйи натиҷаҳои баррасии мурочиати шахс бобати вайрон карда шудани ҳуқуқҳои конституционӣ ё озодихо суд яке аз чунин қарорхоро қабул мекунад:

1. Дар бораи ба Конститутсия мутобиқатнадошта ҳисоб кардани қонун ё қисмати он ва аз эътибор соқит донистани он.
2. Дар бораи ба Конститутсия мутобиқатнадошта ҳисоб кардани қонун ё қисмати он.

Дар фаъолияти Суди конституционӣ ҳуқуқҳои инсон нақши маҳсус доранд. Ҳамасола ба Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ғайриконституционӣ будани ин ё он санад дахҳо шикояту аризаҳо ворид мегарданд. Дар бисёр ҳолатҳо дархостҳо дар бораи мутобиқат накардани онҳо ба Конститутсия аз ҷониби суд қонеъ қунонида мешавад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зинаи олии судӣ буда, хангоми баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, гражданий ва маъмурӣ ба фаъолияти судҳои ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, судҳои ҳарбӣ назорат мебарад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ парвандаҳоро ба сифати суди зинаҳои яқум, дуҷум, мувофиқи тартиби назорат ва аз рӯи ҳолатҳои нав муайяншуда баррасӣ менамояд: барои санҷиши конституционии қонуни татбиқшуда оид ба парвандаи мушаххас ҳуқуқ дорад ба Суди конституционӣ мурочиат намояд; амалияи судиро ҷамъбаст мекунад, ба судҳо оид ба масъалаҳои истифодаи қонунгузорию амалқунанда, ки хангоми баррасии парвандаҳои судӣ ба миён меоянд, шарҳу тавзеҳоти роҳбарикунанда медиҳад, дигар ваколатҳои ба вай додаи қонунро ба ҷо меорад.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Раис, ҷонишини аввали ӯ, ҷонишинон, судҳо ва машваратчиёни халқӣ, ки онҳоро бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб менамояд, таркиб меёбанд.

Дар Суди Олӣ Пленуми Суди Олӣ, раёсати Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои гражданий Суди Олӣ, коллегияи судӣ оид

ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олӣ ва коллегияи ҳарбӣ ташкил карда мешавад.

Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятҳо, суди шаҳри Душанбе аз раис, ҷонишини яқум, ҷонишинони раис, судяҳои суд ва машваратчиёни халқӣ иборатанд.

Азбаски судҳои зикргардида судҳои званои васатианд, парвандаҳоро ҳамчун судҳои моҳиятан зинаи аввал ва ҳам ба сифати зинаи кассатсионӣ назораткунанда баррасӣ мекунанд.

Судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ званои асосии низоми судии мамлакатро ташкил медиҳанд. Дар ҳамаи шаҳрҳо ва ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон судҳои шаҳрию ноҳиявӣ таъсис дода шудаанд.

Судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ парвандаҳои граждани, ҷиноятӣ ва маъмуриро моҳиятан баррасӣ мекунанд. Ба онҳо баррасии ҳамаи парвандаҳо, ба истиснои парвандаҳое, ки барои баррасиашон судҳои болоӣ ваколатдоранд, мумкин аст. Судя аз рӯи натиҷаҳои баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ ҳукм ва парвандаҳои граждани қарор мебарорад.

Ба судҳои шаҳриву ноҳиявӣ оид ба ҳамаи масъалаҳо мурочиат кардан мумкин аст. Масалан, одам техникаи маишии рӯзгор харид ва он зуд аз қор баромад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон” харидор ҳақ дорад ба иваз кардани чизи вайрон ва дар сурати набудани ҳамон хел чиз баргардондани маблағи додаашро талаб кунад. Дар сурати қонеъ гардонидани нашудани талаботи харидор вай ҳақ дорад, ки ба суд мурочиат кунад, суд дар навбати худ вазифадор аст, ки аризаро моҳиятан пурра, объективӣ ва бегаразона баррасӣ карда, аз рӯи натиҷаҳои он қарор қабул намояд. Ё шаҳрванд бо қарори қабулкардаи сардухтури стансияи санитарӣ эпидемиологӣ розӣ нест. Дар ин маврид ҳам ӯ ҳақ дорад, барои муайян кардани дурустӣ ё нодурустии қарори сардухтур ба суд мурочиат кунад. Садҳо чунин мисолҳоро, ки предмети баррасӣ дар суд мебошанд, овардан мумкин аст.

Судҳои иқтисодӣ. Низоми судҳои иқтисодии мамлакат, ки судҳои салоҳияташон махсус мебошанд, аз Суди Олии иқтисодӣ, судҳои иқтисодии ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе иборат аст.

Судҳои иқтисодӣ баҳсҳои хоҷагиро баррасӣ мекунанд. Моҳияти парвандаҳои мазкур баҳсҳои байни субъектҳои хоҷагидор аст. Инҳо беш аз ҳама баҳсҳои байни корхонаҳо ва ташкилот мебошанд. Аммо дар баробари ба назари эътибор гирифтани мақоми моликияти ҳусусӣ шаҳрвандон низ дар ин қор чун тарафҳо баромад мекунанд. Соҳибқорони инфиродӣ низ метавонанд дар суди иқтисодӣ ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунӣ худро ҳимоя кунанд.

Судҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кори ҳифзи кафолатҳо (озодиҳои иқтисодӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият) ва ҳуқуқҳои иқтисодӣ (ҳуқуқи моликият ва талофии зарар), ки дар моддаҳои 12, 32-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд, нақши муҳим мебозанд.

Масалан, комбинати консервабарории “Себи сурх” ба хоҷагии деҳқонии “Азим” маблағро сари вақт напардохт. Ба ин васила ба хоҷагии деҳқонӣ, ки моликияти хусусӣ аст, зарар расонида шуд. Хоҷагии деҳқонии “Азим” ҳуқуқ дорад, ба суди иқтисодии вилоят бо талаби ситондани маблағ ва талофӣ кардани зарари расонидашуда муроҷиат кунад ва ба ҳамин васила тавассути суди иқтисодӣ ҳуқуқи конститутсионӣ худро ҳифз намояд.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, чун судҳои салоҳияташон махсус адолати судиро дар ҳамаи қисмҳо, муассисаҳо, корхонаҳо, ташкилоти Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қўшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қўшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти идоракунии ҳарбӣ ва дигар қисмҳои ҳарбӣ ба амал мебарорад.

Судҳои ҳарбӣ дар ҳайати Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи принсипи территориявӣ оид ба маҳали ҷойгиршавии гарнизонҳо ташкил гардида, аз судҳои ҳарбии гарнизонҳо ва коллегияи ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таркиб меёбанд.

Ҷаъолияти судҳои ҳарбӣ ба ҳимояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои хизматчиёни ҳарбӣ, шахрвандони дар ҷамъомадҳои ҳарбӣ иштирокдошта ва дигар шахрвандон ва манфиатҳои қонунии қисмҳо, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳои ҳарбӣ, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нигаронида шудааст.

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи категорияҳои парвандаҳои ҷиноятии марбут ба хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони уҳдадорҳои ҳарбӣ дошта ва ё бо иштироки онҳо ба амаломадаро баррасӣ мекунанд.

Ба судҳои ҳарбӣ қорҳои марбут ба Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, парвандаҳое, ки хизматчиёни ҳарбӣ дар он ба сифати тараф(ҳо) баромад мекунанд, тобеанд. Судҳои ҳарбӣ ҳамчунин парвандаҳоро аз рӯйи шикоятҳои хизматчиёни ҳарбӣ аз болои қарорҳо ва фармонҳои мақомоти идоракунии ҳарбӣ, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститутсионии онҳоро вайрон мекунанд, баррасӣ менамоянд.

Ба ин тариқ, низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз судҳои салоҳиятхояшон умумӣ ва махсус иборат буда, ҳар кадоме аз онҳо дар қори ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақши муҳим доранд.

Адолати судӣ, вазифаи асосии мақомоти судӣ дар амалисозии адолати судӣ. Моддаи 2-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” муқаррар кардааст, ки ҳокимияти судӣ танҳо ба судҳо мутааллиқ аст ва ягон мақомот ва шахси дигар ҳақ надорад, ки ба зиммаи худ вазифаи амалисозии адолати судиро бигирад. Яке аз фарқиятҳои асосӣ, ки субъекти адолати судӣ танҳо суд аст ва дигар ягон мақомоте онро иваз карда наметавонад, аз ҳамин ҷост. Вобаста ба он ки ҳокимияти судӣ рӯкни гуногуннавьии ҳокимияти давлатист, пас адолати судӣ ҳамчун як навъи фаъолияти давлатӣ баромад мекунад.

Дигар аломати адолати судӣ тартиби махсуси муурофиавии амалишавии он мебошад.

Адолати судӣ танҳо мувофиқи тартиботи муқарраргардидаи муурофиавӣ амалӣ мегардад ва вайрон кардани он маънии адолати судиро зери шубҳа мегузорад. Суд ҳангоми баррасии парвандаи мушаххас мейрӯҳҳои гуногуни ҳуқуқро истифода мекунад ва ба фикри ягона омада, қарори дахлдор қабул менамояд. Бинобар ин, адолати судӣ қарори бо-адолатонаи ба қонун асосёфтаи суд мебошад.

Бо назардошти андешаҳои боло ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки **адолати судӣ яке аз вазифаҳои махсуси давлат буда, дар ин самт дар муурофиаи судӣ парвандаҳои ҷиноятӣ, гражданий, маъмурий, хоҷагӣ ва конститутсионӣ баррасӣ шуда, дар асоси Конститутсия ва қонунҳо қарорҳо қабул мегарданд. Натиҷаи он қабули қароре мегардад, ки ба ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии вайронгардида ниғаронида шуда, иҷрои он ҳатмист.**

Принсипҳои адолати судӣ. Адолати судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қоидаҳои умумихуқуқие ба амал бароварда мешавад, ки моҳияти демократии ташкил ва фаъолияти судиро ифода менамояд.

Ин қоидаҳои умумиинсонӣ принципҳои адолати судӣ мебошанд. Принципҳои адолати судӣ тӯли замонҳои дароз роҳи барқароршавии худро паймуда, дар ин байн фаъолияти суд ва рушди ҳаёти ҷамъияти дар шуури ҷамъияти бартарӣ ҳосил кардани арзишҳои умумибашариро такмил мебахшидаанд. Ин принципҳо дар санадҳои дар боло зикргардида таҳким ёфтаанд ва дар тантанаяи адолат аҳаммияти қалонро моликанд.

Принсипҳои адолати судӣ, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфтаанд, инҳоянд: қонуният; мустақилияти ҳокимияти судӣ; амалишавии адолати судӣ ҳангоми баробарҳуқуқии ҳама дар назди қонун ва суд; таъмини ҳуқуқҳои инсон ба қаролати ҳифзи судӣ; қаролатҳои ёрии ҳуқуқӣ ҳангоми амалишавии адолати судӣ; фарзияи бегуноҳӣ; мустақилияти судьяҳо ва тобеияти онҳо танҳо ба Конститутсия ва қонунҳо; баррасии танҳо ва дастаҷамъонаи парвандаҳо; амалисозии адолати судӣ бар асоси мувофиқа ва баробарии тарафҳо; ошкор будани мувофиқаи судӣ; забони мувофиқаи судӣ.

Адолати судӣ аз рӯйи ҳамаи категорияҳои парвандаҳо (гражданинӣ, ҷиноятӣ, хоҷагӣ ва конститутсионӣ) бояд дар асоси принсипҳои зикршуда амалӣ гардад. Дар сурати риоя нашудани яке аз принсипҳо ҳукм ё қарори суд ғайриқонунӣ ҳисобида, он аз ҷониби суди болоии зинаи дуҷуми бекор карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Ҳокимияти судӣ қист ва аломатҳои он чӣ гунаанд?*
2. *Зери мафҳуми истилоҳи “мувофиқаи судӣ” чӣ фаҳмида мешавад?*
3. *Низомии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом судҳоро фаро мегирад?*
4. *Ҳайат ва салоҳиятҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед.*
5. *Ҳайат ва салоҳиятҳои судҳои вилоятиро номбар кунед.*
6. *Ҳайат ва салоҳияти судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявиро номбар кунед.*
7. *Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон судҳои дигар (конститутсионӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ) барои чӣ таъсис дода шудаанд?*
8. *Шаҳс ба Суди конститутсионӣ бо кадом масъала мувоҷиҳат карда метавонад?*
9. *Қадам шартҳои қабули аризаи шаҳрвандон аз ҷониби Суди конститутсионӣ мавҷуданд?*

2. МЕХАНИЗМҶОИ МАЪМУРИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН

Институти давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва махсусиятҳои фаъолияти онҳо. Дар амалисозии эҳтирому риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон баробари ҳокимияти судӣ дигар мақомот ва муассисаҳо, созмонҳо ва шахсони мансабдор низ фаъолият мекоранд. Нақш ва шакли фаъолияти ҳар кадоме аз ин мақомот аз доираҳои ҳуқуқӣ вобастаанд. Ин механизми ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро баъзан “механизми маъмурӣ-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон” низ меноманд. Мо мавҷӯи мазкурро зерини институти давлатии

ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон меомӯзем. Ин ҷо мо мақомотеро фаро мегирем, ки маъмури нестанд, аммо институтҳои давлатӣ мебошанд ва дар баробари вазифаҳои асосиашон бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон низ машғул мешаванд. Масалан, комитети Маҷлиси миллий, комитети Маҷлиси намояндагон, адвокатура, прокуратура мақомоти маъмури набуда, институтҳои давлатӣ мебошанд ва ҳамчунин бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон машғуланд.

Шаклҳо ва навъҳои фаъолияти давлатӣ басо вусъатнок буда, аз қонунҷодкунӣ, иқтисоддорию созмондиҳӣ, фарҳанг ва тарбия, мудофия ва амният, ҳифзи ҳуқуқ ва ҳимояи тартиботи ҷамъиятӣ иборатанд. Ҳар кадоме аз вазифаҳои номбаршуда аз ҷониби мақомоти дахлдор ба хоҳири таъмини талаботи инсон, манфиатҳои ҷамъият ва давлат амалӣ мегарданд.

Вазифаи таъмини шароити шоистаи зиндагӣ, риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон матлаби ғамхории давлат дар симои мақомоти он аст. Мақомоти давлатӣ вазифаҳои соҳавии худро иҷро карда истода ҳамзамон вазифадоранд, ки ҳуқуқҳои инсонро на танҳо риоя кунанд, балки дар ҳолати зарури ҳифз кунанд. Аз иҷрои ин вазифа мутобиқи талаботи моддаи 10-и Конститутсия касе озод нест. Аммо мақомот ва муассисаҳои ҳастанд, ки ҳифзи ҳуқуқҳои инсон вазифаи асосиашон мебошад.

Боз як хусусияти институтҳои давлатҳои ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи инсон ин аст, ки фаъолияти онҳо дар муқоиса бо ҳифзи судӣ характери нисбатан динамикӣ, яъне фаъол дорад. Яъне, агар ҳокимияти судӣ механизми ҳимояро танҳо ҳангоми гирифтани шикоятҳо ба амал барорад, мақомоти маъмури метавонанд бо ташаббуси худ ҳодисаҳои ҳуқуқвайронкуниро муқаррар карда, барои барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда чораҳои пуртаъсир бинанд.

Дуҷум, агар суд аризаро мувофиқи тартиботи муқарраркардаи кодекси мурофиавӣ баррасӣ намояд, мақомоти маъмури онро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиати шаҳрвандон” ва дигар қонунҳои соҳавӣ баррасӣ мекунанд. Қонуни зикршуда дар қори батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ бобати овардани арзу шикоятҳо ва тартиби баррасии онҳо аз ҷониби шахсони мансабдор нақши калон мебозад. Дар ин қонун мафҳуми мундариҷаи **пешниҳодот, аризаҳо ва шикоятҳо** кушода дода шуда, шахсони мутасадди баррасию ҳалли онҳо муқаррар гардидаанд, муҳлатҳои баррасӣ, огоҳсозӣ аз натиҷаи баррасии мурочиатҳо муайян шудаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади иҷрои талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиати

шаҳрвандон” Дастурамали коргузорӣ бо мурочиатҳои шаҳрвандонро қабул кардааст. Ин дастурамал тартиби қабул ва ҳалли мурочиатҳои шаҳрвандонро танзим мекунад.

Президент – ҳомии конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд. Мақом, вазъи ҳуқуқӣ ва нақши Президентро дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсии ҷомеа боби 4-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст.

Мутобиқи моддаи 64-и Конститутсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст.

Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллий, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пойдории онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад.

Мундариҷаи ин моддаи Конститутсия васеъ аст. Аввалан, дар ин модда қайд гардидааст, ки Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо аст. Яъне, Президент шахсест, ки ҳифзи Конститутсия ва қонунҳоро кафолат медиҳад. Президент на танҳо шахси муқаррарӣ, балки ӯ институт, мансаби олии давлатӣ мебошад. Вай соҳиби ҳокимияти ҳифзкуандаи муқаррароти Конститутсия ва қонунҳост, ки дар онҳо ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон таҳким бахшида шудаанд. Соинян, Президент ҳомии ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд аст. Ин вазифаро Президент бо роҳу воситаҳои гуногун ба ҷо меорад. Аз як тараф, вай бевосита бо одамон вохӯрад, шикояту дархостҳои онҳоро ӯш мекунад ва барои бартарафсозии ҳуқуқвайронкуниҳо ва барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда ҷораҳои мушаххас меандешад. Ҷоракӯе, ки Президент мебинад, фаврӣ ва самараноканд. Масалан, ҷавобан ба мурочиати сокинони минтақаи Рашт бобати нокифоягии таъмини ҳуқуқҳои онҳо ба иттилоот дар минтақаи Рашт дар муддати кӯтоҳтарин маркази паҳши барномаҳои телевизионӣ сохта ба истифода дода шуд.

Аз тарафи дигар, Президент мақомоти гуногуни давлатӣ таъсис дода, онҳоро вазифадор менамояд, ки дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон пурсамар ва бонизом фаъолият намоянд.

Президенти мамлакат барои ҳимояи Конститутсия ва қонунҳои мамлакат, ки бояд ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳифз намоянд, механизмҳои худро ба кор мебарад. Аз ҷумла, ӯ Дастгоҳи иҷроияи Президент ва Ҳукуматро ташкил кардааст, ки дар онҳо сохторҳои гуногун барои амалишавии меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳо фаъолият мекунад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони худ аз 25.02.2002 Низомнома ро дар бораи Дастгоҳи

ичроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардааст. Тибқи банди 2-и он Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти давлатии таъминкунандаи фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон мебошад. Дар банди 10-и Низомномаи мазкур қайд шудааст, ки вазифаи асосии Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин намудани шароит ба Президент баҳри аз ҷониби ӯ иҷро шудани вазифаҳои ҳомии Конститутсия ва қонунҳои мамлакат, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили ваҳдати миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзии мамлакат, пойдории давлат ва муътадил амал кардани мақомоти давлатӣ аст.

Раёсати кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳои шаҳрвандони дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастгоҳи иҷроияи Президент аз якҷанд воҳидҳои сохторӣ иборат аст. Байни онҳо сохторҳои ҳастанд, ки вазифаи асосиашон машғул шудан ба масъалаҳои ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Чунин сохтор раёсати кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳои шаҳрвандони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Раёсат дар асоси Низомномаи бо Амри Президент аз 17.02.1998 тасдиқшуда фаъолият мекунад.

Мутобиқи Низомномаи мазкур вазифаҳои раёсат аз инҳо иборат аст:

1. Таъмини фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон оид ба амалисозии назорат ба ҳолати риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститусионии инсон ва шаҳрванд;

2. Таъмини фаъолияти Президент ва Ҳукумати Тоҷикистон бобати барқарорсозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои вайронкардашудаи конститусионии инсон ва шаҳрванд;

3. Иштирок дар амалисозии сиёсати Сарвари давлат дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститусионии инсон ва шаҳрванд ва масъалаҳои дигар.

Бо мақсади иҷрои вазифаҳои дар боло қайдшуда Раёсати кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳои шаҳрвандони Дастгоҳи иҷроияи Президент функцияҳои зеринро ба ҷо меорад:

4. Ба фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия, корхонаҳо ва муассисаҳо ва шахсони мансабдор оид ба таъмин намудани кафолатҳои конститусионии ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд назорат мебарад;

5. Баррасии саривақтии шикоятҳо ва аризаҳои шаҳрвандонро аз ҷониби Дастгоҳи иҷроияи Президент ва дигар мақомоти иҷроия таъмин мекунад;

6. Қабули шахсии шаҳрвандонро аз ҷониби Президент ва Дастгоҳи ӯ ташкил мекунад;

7. Ҳисоботи ашхоси масъули вазоратҳо ва идораҳои оид ба таъмин намудани кафолатҳои конституционии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мешунавад.

Комиссияи назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмин намудани иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон. Ҳукумати мамлакат бо мақсади таъмини иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон аз 4 март соли 2002 қарор кард, ки дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Комиссияи оид ба таъмин намудани иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон таъсис диҳад. Комиссияи мазкур мақомоти байниидоравии машваратӣ маҳсуб шуда, кори худро дар асоси низомнома ба ҳамоҳангсозии фаъолияти вазоратҳо ва идораҳо, корхонаҳо ва ташкилот оид ба таъмини ҳамоҳангсозӣ (имплементатсия)-и иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон равона намудааст.

Вазифаи асосии Комиссия таъмини иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон аст. Комиссия функсияҳои гуногунро ба ҷо оварда, ҳуқуқ дорад, ба мақомоти манфиатдор супориш диҳад, ки иҷрои уҳдадориҳоро дар соҳаи ҳуқуқи инсон ва барқарорсозии ҳуқуқу озодиҳои вайронкардашуда таъмин намоянд, дар бораи иҷрои ин корҳо ҳисобот шунавад.

Кумитаи Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қонуниятӣ конституционӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқи инсон. Фаъолияти кумита қисми муҳимми кори Маҷлиси намоёндагон аст. Мутобиқи моддаи 22-и тартиби (регламенти) кори Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти кумитаи мазкур баррасии масъалаҳои мебошад, ки бо ҳуқуқи инсон зич алоқаманданд.

Кумита на танҳо бо қонунҷодкунӣ, балки бо ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳо низ машғул мешаванд. Кумита ҳамасола ҳазорҳо арзу шикоят мегирад, ки ба масъалаҳои вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳо марбутанд. Ин муроҷиатҳои шаҳрвандон дар кумита мавриди баррасиҳо қарор мегиранд. Баъдан онҳо ба вазорату идораҳо, мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор барои иҷро интиқол гардида, ба рафти иҷрояшон назорат бурда мешавад.

Кумита оид ба таъмини асосҳои конституционӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва қонуниятӣ Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кумитаи мазкур 17 апрели соли 2000 бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ёфтааст. Кумита ҳангоми омӯзиш ва баррасии қонунҳо онҳоро аз нигоҳи конституционӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қо-

нуният арзёбӣ карда, дар иҷлосияҳо аз номи кумита хулосаҳо ибронд мебарояд. Дар ҳолате, ки қонун ба талаботи асосҳои конституционӣ, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қонуният ҷавобгӯӣ аст, кумита ба он хулосаи мусбат медиҳад. Дар ҳолати акс қонунҳои вайронкунандаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ба Маҷлиси намояндагон баргардонда мешаванд. Ба Маҷлиси намояндагон баргардондани қонуни ғайриҳуқуқӣ усули ҳифзи ҳуқуқи инсон мебошад.

Усули дигари ба риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мусоидаткунанда ба ҷамъомадҳои Кумита даъват кардани шахсони мансабдори мутасадди риояи ҳуқуқҳои инсон мебошад.

Усули дигари амалисозии фаъолияти Кумита қабули муроҷиатҳои шаҳрвандон аст. Кумита оид ба вайрон кардани ҳуқуқҳои конституционӣ масъалаҳо муҳокима карда, ин муроҷиатҳоро ба мақомоти салоҳиятдор мефиристад ва рафти иҷрои саривақтии онҳоро назорат мекунад.

Прокуратура. Прокуратура мақомоти давлатӣ аст ва бинобар ин, мо онро ба механизмҳои давлатии ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи инсон мансуб медонем.

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон функцияи асосии прокуратура назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Прокуратура мақомоти ягона ва марказиест, ки ба он Прокурори Генералӣ сарварӣ мекунад. Прокурори Генералӣ ба Маҷлиси миллӣ ва Президент ҳисоботдиҳанда аст.

Тартиби ташкил ва фаъолият, сохтор ва салоҳияти прокуратура бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» танзим мешавад.

Мақсади амалисозии назорат барои риояи дақиқ ва яхелаи қонунҳо ҳифзи манфиатҳои давлатӣ ва шахсӣ мебошад. Моддаи 4-и Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазифаи мақомоти прокуратураро чун таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ муайян кардааст, ки мақсад аз онҳо ҳифзи:

- истиқлолият ва соҳибхитӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ҳуқуқҳо ва озодиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқҳои дигари инсон ва шаҳрванд;
- асосҳои соҳти демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятию динӣ, хизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайриҳуқуматӣ мебошад.

Аз ин чо хулоса кардан мумкин аст, ки нақши прокуратура дар таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бебаҳост.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии худидоракунии мақомоти идоракунии ҳарбӣ, мақомоти назоратӣ, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шаклҳои моликият, шахсони мансабдори онҳо мебошад.

Байни самтҳои фаъолияти мақомоти прокуратура назорати риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд асосист. Прокурор ҳангоми иҷрои вазифа дар самтҳои гуногун бо масъалаҳои ҳуқуқҳои инсон дучор меояд, чун объектҳои назорат бо одамон вобастаанд, прокурор назоратро амалӣ гардонда истода, дараҷаи риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрвандро муқаррар менамояд. Ба масъалаҳои таҳкимбахшии назорати прокурорӣ ба риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд Прокурори генералӣ борҳо таваҷҷуҳро ҷалб намуда, якҷанд дастур ба нашр расондааст, ки дар онҳо аз прокурорҳои тобеъ дар сатҳи зарурӣ ва бо камоли масъулиятшиносӣ ба роҳ мондани ин кор талаб карда мешавад.

Дар самти назорати риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд прокурор кори худро бо методҳои гуногун амалӣ месозад.

Аввалан, ӯ бо ташаббуси худ дар доираи нақшаи кор корхонаҳо ва муассисаҳо, ташкилот ва мақомоти давлатиро санҷида, қонуншиканиҳоеро ошкор месозад, ки дар рафти онҳо ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд низ ҳалал дидаанд. Дар чунин ҳолатҳо прокурор вазифадор аст, ки ҳолати воқеиро муқаррар созад ва барои барқарорсозии ҳуқуқҳои вайронкардашуда чораҳо бинад. Яъне, ӯ вобаста ба характери ҳуқуқи вайронкардашуда яке аз санадҳои таъсиррасонии прокурориро (эътироз, пешниҳодот, қарор, амр) иншо мекунад ва барои иҷро кардан мефиристад.

Сониян, дар бисёр ҳолатҳо аз амалҳо ва ё қарорҳои шахси мансабдори ҳокимияти маҳаллӣ ё ташкилоту идораҳо ба шаҳрвандон зарар расонида мешавад. Масалан, одам аз вазифааш ғайриқонунӣ сабуқдӯш карда шудааст ё ўро, умуман, аз кор ҷавоб дода, бо ҳамин ҳуқуқи конститутсиониаширо ба меҳнат вайрон кардаанд. Агар ин шахс ба прокуратура мурочиат кунад ва прокурор дар ин қарор нишонаҳои ғайриқонунӣ аз кор озод карданро мушоҳида намояд, вай ба қарори роҳбари корхона эътироз баён месозад. Дар ин сурат дар муҳлати 10 шабонарӯз аз тарафи шахси мансабдор оид ба барта-рафсозии ҳуқуқвайронкунии ва сабабу шароити ба он мусоидаткарда

бояд қарори дахлдор қабул карда, оид ба натиҷаҳо ба таври хаттӣ ба прокурор хабар дода шавад.

Сеюм, прокурор ҳангоми амалӣ гардонидани назорат ба фаъолияти фаврӣ-чустучӯӣ, таҳқиқу тафтишоти пешакӣ кӯшиш мекунад, ки ба вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон роҳ дода нашавад, аммо дар мавриди мавҷудияти чунин таҳдид баҳри роҳ надодан ба он тадбирҳо меандешад. Бинобар ин, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти фаврӣ-чустучӯӣ ва мурофияи ҷиноятӣ назорати прокурориро ҳамчун кафолати риояи ҳуқуқҳои инсон мепазираанд.

Прокурор ҳамчунин барои боздошт дар ҷойи қабулу тақсими муқаррар кардани назорат ба рафтори ашхоси аз ҷазо озодкардашуда, ҳабси амвол, ки бо кафолатҳои ҳуқуқҳои конститусионии шахрвандон марбутанд, иҷозат медиҳад. Прокурор вазифадор аст, ки ашхоси нодуруст боздоштшуда, ҳамчунин дар ҷойҳои нигоҳдориҳои муваққатӣ ва ҷойҳои тафтишоти қаблӣ нодуруст нигоҳдошташавандаро озод кунад.

Адвокатура. Адвокатура байни дигар мақомоти давлатӣ, ки фаъолиятшон ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд нигаронида шудааст, мақоми махсус дорад ва барои вай расонидани ёрии ҳуқуқӣ вазифаи ягона аст, ки Конститутсия муайян кардааст.

Агар Конститутсия мавҷудияти адвокатураро, пеш аз ҳама, бо мурофияҳои ҷиноятӣ вобаста шуморад, вай ҳамзамон мурофияҳои граждани, маъмурий, хоҷагӣ ва конституциониро низ дар назар дорад.

Дар асоси Конститутсия Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» қабул шудааст, ки моҳият, ҳадафҳо ва вазифаҳои адвокатура ва шаклҳои ташкили онро муайян мекунад.

Мутобиқи моддаи 1-и ин қонун адвокатура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияи мустақили касбиест, ки тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидани ёрии ҳуқуқиро ба ашхоси воқеию юридикӣ таъмин мекунад. Адвокат ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ашхоси воқеию ҳуқуқиро амалӣ гардонидани истода, гояҳои инсондӯстӣ, адолат ва қонуниятро таҷассум месозад.

Аҳаммияти иҷтимоии адвокатура дар расонидани ёрии ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои мизочон дар шароити эълон гардидани давлати демократии ҳуқуқбунёд ба маротиба меафзояд. Мураккабии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар давраи ислохотҳои ҳуқуқӣ ва барқароршавии принципҳои давлати ҳуқуқбунёд қабули теъдоди зиёди санадҳои меъёрию ҳуқуқиро тақозо мекунад ва дар истифодаву татбиқи дурусти онҳо нақши адвокат ҳамчун ҳуқуқшиноси касбӣ басо калон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ба ҷуз ҳифзи судӣ боз кадом усулҳои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мавҷуданд?
2. Ҳифзи давлатии гайрисудии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро кадом мақомот ва шахсони мансабдор ба амал мебароранд?
3. Ҳифзи давлатии гайрисудии ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро кадом санадҳои ҳуқуқӣ муайян мекунанд?
4. Ҳомии Конститутсия ва ҳуқуқҳои инсон кист ва ин чӣ маънӣ дорад?
5. Дар бораи нақши прокуратура дар таъмини риояи ҳуқуқҳои инсон нақл кунед? Вазифаҳои асосии он кадомҳоянд?
6. Супориши Президенти мамлакатро дар Маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба манъи ҷалб кардани хонандагон ба мавсими ҷамъоварии ҳосили пахта ва нигоҳи риояи ҳуқуқи инсон муҳокима кунед.
7. Якчанд қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ба назари шумо дар ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд аҳаммияти бештаре доранд, номбар кунед.

3. МЕХАНИЗМҶОИ ҒАЙРИҲУКУМАТИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҶОИ ИНСОН

Созмонҳои ғайриҳукуматӣ – институти ҷомеаи шахрвандӣ. Механизмҳои ғайриҳукумати и ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар баробари механизмҳои судӣ ва гайрисудии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон нақшу мавқеи ба онҳо хосро доро буда, тавассути созмонҳои ғайриҳукуматӣ амали гардонида мешаванд. Ҷомеаи инсонӣ, бо вучуди он ки барои ҳалли масъалаҳои идоракунии давлату ҳукумат созмон додааст, ба муттаҳидшавии одамон берун аз доираи ҳукумат, ки дар баробари ҳукумат проблемаҳои ҷамъиятиро ба манфиати беҳбуди он ҳал мекунанд, ниёзманд аст. Ин созмонҳо ба таври ихтиёрӣ аз тарафи одамон созмон дода шуда, созмонҳои ғайритичоратии пайрави арзишҳои умумибашарӣ мебошанд. Масалан, онҳо проблемаҳои мавҷударо ба давлат ва сохторҳои он маълум сохта, дар меърофаринӣ фаълоне ширкат меварзанд, дар назди ҳукумат оид ба проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон, экология, тандурустӣ, маориф, фарҳанг масъалагузориҳо мекунанд ва андешидани тадбирҳои мушаххасро талаб менамоянд, мониторинги фаълони мақомоти давлатиро гузаронида, дар ин хусус аҳли ҷамъиятро хабардор месозанд.

Баъзе созмонҳои ғайриҳукумати мониторинги иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ ба зимма гирифтаи ҳукуматро амалӣ мегардонанд. Боз баъзе созмонҳои ғайриҳукуматие ҳастанд, ки ҳалли масъалаҳои марбут ба ҳуқуқҳои инсонро вазифаи асосии худ медонанд.

Созмонҳои ғайриҳукумати дар мамлакатҳои дорои анъанаҳои демократӣ дар муносибатҳои байни ҷомеа ва давлат воситае буда, ба беҳшавии ин муносибатҳо мусоидат мекунанд, ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсонро аз ҷониби давлат пешгирӣ менамоянд. Хушбахтона, дар мамлақати мо бо раванди афзоиши теъдоди Созмонҳои ғайриҳукумати мавқеъ ва нақши онҳо низ бобати банизомдарории муносибатҳои байни ҳокимият ва ҷомеа беш аз пеш вусъат меёбад. Созмонҳои ғайриҳукумати институти ҷомеаи шаҳравандӣ мебошанд. Барқарорӣ ва инкишофи созмонҳои ғайриҳукумати ба пешрафти босуръати ҷомеаи шаҳравандӣ мусоидат мекунанд. Ҷомеаи шаҳравандӣ ба арзишҳои чун эътирофи ҳуқуқҳои инсон, дахлнопазирии онҳо, гуногуншаклии моликият, озодии меҳнат ва соҳибкорӣ, худидоракунии ва озодии афкор асос мекунанд. Бо ташкилҳои асосҳои ҷомеаи шаҳравандӣ ва рушди он таъсиррасонии давлат ва инсон камтар мегардад ва вобастагии саҳти инсон аз давлат аз байн меравад.

Асосҳои ҳуқуқии ташкилӣ ва фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати. Асоси ҳуқуқии ташкилӣ ва фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (1998) мебошанд. Дар моддаи 28-и Конститутсия омадааст, ки «шаҳравандон ҳуқуқи муттаҳид шудан доранд. Шаҳраванд ҳақ дорад дар ташкили хизбҳои сиёсӣ, аз ҷумла хизбҳои характери демократӣ, динӣ ва атеистӣ дошта, иттифокҳои касба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иштирок намояд, ихтиёран ба он дохил ва аз онҳо хориҷ гардад».

Ин меъёри конститутсионӣ ба шаҳравандон ҳуқуқи меҳнат, ки дар созмонҳо ва иттиҳодияҳо муттаҳид шаванд. Созмонҳои ғайриҳукумати иттиҳодияи шаҳравандон ба шумор мераванд ва фаъолияти онҳо бо қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» (1998) танзим мегардад. Шаҳравандон дар асоси ин қонун бо мақсади дар ҳаёт татбиқи намунаҳои ҳуқуқҳои шахсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва хифзи манфиатҳои онҳо метавонанд бе гирифтани руҳсати пешақӣ аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ муттаҳид шаванд.

Давлат ҳуқуқҳо ва манфиатҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятиро таъмин мекунанд ва дар асоси Конститутсия барои иҷрои вазифаҳои оинномавии ин ташкилот шароит фароҳам меорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд созмонҳои ғайриҳукумати маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ таъсис ёбанд. Онҳо бо ташаббуси муассисонашон на камтар аз се шахрванд таъсис дода мешаванд. Ба ҳайати муассисони иттиҳодияи ҷамъиятӣ баробари шахсони воқеӣ шахсони юридикӣ низ дохил шуда метавонанд (моддаи 10-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ»).

Созмонҳои мазкур фаъолиятшонро мувофиқи оинномаҳои қабулкардаашон, ки дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қайд гузаронида мешаванд, амалӣ месозанд. Ин созмонҳо баробари дигар субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ вазифадоранд, ки талаботи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро бечунучаро иҷро кунанд. Прокурори Генералӣ ва прокурорҳои тобеи вай ба риояи дақиқ ва иҷрои яқхелаи қонунҳо аз ҷониби ин созмонҳо назорат мебаранд.

Мақомоти бақайдгирӣ низ ба риояи вазифаҳои оинномавӣ аз ҷониби ин ташкилот назорат карда, ҳатто ҳақ доранд, ки аз аъзои созмон оид ба масъалаҳои қори оинномавӣ шарҳу тавзеҳот талаб намоянд.

Вазифаҳои асоси созмонҳои ғайриҳукумати. Вазифаҳои асосии созмонҳои ғайриҳукумати дар оинномаҳои онҳо зикр мегарданд. Баъзе аз онҳо вазифаҳои маҳдуди муайян доранд, аммо аксарашон вазифаҳои универсиалие доранд, ки бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон вобастаанд. Онҳо дар раванди қонунҷодкунӣ ширкат варзида, мониторинги риояи ҳуқуқҳои инсонро мегузаронанд, ба одамони ниёзманд кумак мекунанд, бо маърифати ҳуқуқӣ машғул мешаванд, адабиёт ба нашр расонда, конференсия ва семинарҳо мегузаронанд, ҳамкориҳои байналмилалиро амалӣ месозанд.

Шаклҳои маъмули фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати. Яке аз навҳои маъмули фаъолияти созмонҳои ғайриҳукумати расонидани ёрии ройғони ҳуқуқӣ ба табақаҳои ниёзманди аҳоли мебошад. Дар ин бобат созмонҳои ғайриҳукумати чун «Ҳуқуқ ва некуаҳволӣ», «Маркази таҳлили машваратӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон» ва ғайра қорҳои зиёдеро ба ҷо меоранд. Маҳз бо ёрии созмони ғайриҳукумати «Ҳуқуқ ва некуаҳволӣ» бисёр табақаҳои камбизоати аҳоли ба ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоии худ муваффақ гардидаанд.

Созмони ғайриҳукумати «Маркази таҳқиқоти гендерӣ» тавасути гузаронидани конференсияҳо ва семинарҳои гуногун, ҳамчунин чопи китоби брошюраҳои масъалаҳои марбут ба маърифати ҳуқуқи занон ва мардонро ба маълумоти одамон расонида, проблемаҳои

оилавиरो хал мекунад, ба занҳо бо додани маслиҳатҳо ёрмандӣ мекунад.

Имрӯз дар Тоҷикистон масъалаҳои марбут ба ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирини меҳнатӣ, ки дар Русия мебошанд, бо қатъияти тамом дар миён меистад, чун таъмину ҳуқуқи озодиҳои онҳо дар сатҳи паст қарор дорад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор созишномаҳои байниҳукуматӣ ба имзо расонидааст, ки аз ҷумла ба масъалае чун баробарсозии ҳуқуқҳои шахрвандон дар Русия ва Тоҷикистон дахл мекунад.

Боз як хусусияти ташкилоти ғайриҳукуматӣ дар Тоҷикистон ин аст, ки онҳо, мутаассифона, қариб маблағгузории дохилидавлатӣ надоранд. Бисёре аз онҳо фаъолияти худро дар асоси грантҳои созмонҳои байналмилалӣ ва ёриҳои беруна аз дигар давлатҳо амалӣ месозанд. Сохторҳои тичоратии мамлакати мо имкониятҳои молиявӣ ба ин ташкилот кумак расонданро алҳол надоранд.

Пешрафти фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ба манфиатҳои бунёди ҷомеаи созгор аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Кадом механизмҳои ғайриҳукуматиҳои ҳифзи инсон ба шумо маълуманд?*
- 2. Созмони ғайриҳукуматӣ чист?*
- 3. Кадом созмонҳои ғайриҳукуматиҳои Тоҷикистонро номбар карда метавонед?*
- 4. Вазифаи созмонҳои ғайриҳукуматӣ аз чӣ иборат аст?*
- 5. Нақши созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар чӣ зоҳир мешавад?*

ЗАМИМАИ IV.

МЕХАНИЗМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. ТАВСИФИ УМУМИИ НИЗОМИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

Механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон: махсусиятҳо ва навъҳо. Ҳуқуқҳои инсон ва қазияҳои ҳифзӣ он дар замонҳои қадим таваҷҷуҳи инсониятро ба худ ҷалб кардаанд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бо гузашти асрҳо тадричан барқарор гардида, дар санадҳои қонунгузори сатҳҳои гуногун таҳким ёфтаанд. Ҳуқуқҳои инсон, ҳамчунин, ҳифзи онҳо чун проблемаҳои давлатҳои алоҳида, пеш аз ҳама, дар қонунгузориҳои онҳо таҳким ёфта ва ба танзим дароварда шудаанд. Ҳалли мусбати проблемаи мазкур аз бисёр 'ҷиҳат бо вазифаҳои иқтисодӣ сиёсӣ ва мавқеа, ки инсон дар низоми арзишҳо дар давлат ишғол менамуд, аз таваҷҷуҳи давлат ба арзишҳои демократӣ, озодӣ ва риояи ҳуқуқҳои инсон симои асосии рушди дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият ва давлат баамалоянда вобаста буд.

Асри XX дар фаҳмишу ҳифзи ҳуқуқҳои инсон саҳми басо бузург гузошт. Пеш аз ҳама, ҳуқуқи инсон чун категорияи байналмилалӣ пазируфта шуд, номгӯйи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ, ки бояд ҳар як одам соҳиб бошад, муайян гардид, ҳамчунин механизмҳои байналмилалӣ ҳифз ва назорати риояи ҳуқуқҳои инсон муқаррар гардиданд. Ба ин ҳама вайронкуниҳои оммавии ҳуқуқҳои инсон дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, ваҳшонияти режимҳо, мавҷудияти низоми мустамликадорӣ, таъбири наҷодӣ, генотсид ва ғайра сабаб дошанд.

Марҳилаи муҳим дар муносибатҳои байнидавлатӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таъсиси Созмони Милалӣ Муттаҳид (СММ) гардид. Оинномаи СММ аввалин муоҳидаи байналмилалӣ маҳсуб мешавад, ки ба инкишофи ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи ҳуқуқи инсон асос гузошт.

Самтҳои асосии фаъолияти СММ дар соҳаи ҳуқуқи инсон инҳоянд:

1. Таҳияи санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Ба сифати мисоли чунин санадҳо Эълومияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғайраро номбар кардан мумкин аст;

2. Назорати иҷрои уҳдадорихои ба зиммагирифтаи давлатҳо дар соҳаҳои ҳуқуқҳои инсон. Инҳо ташкили мақомоти махсусе мебошанд,

ки вазифаашон назорати доимӣ ба риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон дар худуди ҳамаи давлатҳо, бе ғайб истисно, мебошад;

3. Доир кардани машваратҳо оид ба масъалаҳои марбут ба ҳуқуқҳои инсон.

СММ ҳамаи функсияҳои худро тавассути мақомоти асосию ёрирасони хеш, ки ба ин ё он андоза бо масъалаҳои ҳуқуқи инсон машғул мешаванд, амалӣ мегардонад. Масъулияти асосӣ барои иҷрои вазифаҳои марбут ба риояи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ба зиммаи Ассамблеяи Генералӣ гузошта шудааст. Ваколати мақомоти мазкур дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон бо моддаи 13-и Оинномаи СММ муайян гардидааст. Дар он гуфта мешавад: “Ассамблеяи Генералӣ бо мақсади ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳанг, маориф, ниғаҳдорӣ тандурустӣ ва кумак баҳри амалисозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, забон ва дин, таҳқиқот гузаронида, тавсияҳо медиҳад”.

Ассамблеяи Генералӣ омӯзиши ҳолат, эътирофу риояи ҳуқуқҳои инсонро тавассути Шӯрои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва мақомоти ёрирасони он, муассисаҳои махсусгардонидашуда ва Муншии умумии СММ ташкил мекунад. Дар натиҷаи баррасиҳои тавсияҳои дахлдор қабул мегарданд. Онҳо ҳарчанд характери ҳатмӣ надошта бошанд ҳам, бар асоси он ки ба ҷонибдориашон ҳама ё аксари қулли давлатҳои аъзои СММ овоз додаанд, чун уҳдадорҳои умумӣ аз ҷониби ҳама иҷро мешаванд.

Мутобиқи Оинномаи СММ (моддаи 22) Ассамблеяи Генералӣ барои иҷрои вазифаҳои худ ба андозаи зарурат мақомоти гуногуни ёрирасон таъсис медиҳад.

Таҳти сарвари Ассамблеяи Генералӣ бо масъалаҳои ҳуқуқҳои инсон Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ машғул мешавад. Он соли 1946 Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсонро ташкил дод, ки ба доираи вазифаҳояш, аз ҷумла омӯзиши васеи вазъияти ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва тайёр кардани пешниҳодоту маърузаҳо дар ин хусус ба Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дохил мешавад.

Ассамблеяи Генералӣ дар иҷтисоии 48-уми худ 20 декабри соли 1993 Резолютсияи № 48/141-ро дар бораи таъсис додани мансаби Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон қабул кард, ки вазифаи вай ҳамроҳсозии тамоми фаъолияти СММ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, андешидани тадбирҳои дахлдори афзункунандаи самаранокӣ дар ин соҳа мебошад.

Бо қазияҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ҳамчунин дигар мақомоти СММ, аз ҷумла идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гу-

резаҳо, Хазионаи кӯдакони СММ (ЮНИСЕФ), Барномаи СММ оид ба муҳити зист (ЮНЕП), ҳамчунин муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ - Ташкилоти байналхалқии меҳнат, ЮНЕСКО, Ташкилоти умимичаҳони ниғаҳдории тандурустӣ ва ғайра машғуланд.

Механизмҳои минтақавии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон. Баробари механизмҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон механизмҳои минтақавӣ низ амал мекунанд, ки САҲА, ИДМ ва ғайра аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Созмони Амнияти Ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) қаблан Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо номида мешуд. Он бар асоси Хуччати хотимавии Ҳелсинки 1-уми августи соли 1975 ташкил ёфта, яке аз самтҳои фаъолиятҳои эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ мебошад. Дар ин ҳуҷжат қайд шудааст, ки давлатҳои иштирокдор ҳуқуқҳо ва озодиҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ғайраро дастгирӣ мекунанд, инкишоф медиҳанд ва дар ҳаёт пурсамар татбиқ менамоянд. Давлатҳои иштирокдор озодии шахсиятро бобати ибодат овардан ба дин ё эътиқод бо ҳидоятӣ вичдони худ эътироф ва эҳтиром мекунанд; ҳуқуқҳои ақаллиятҳо, баробарии онҳоро дар назди қонун эҳтиром мекунанд, ба онҳо имконият фароҳам меоваранд, ки аз ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ истифода кунанд ва ғайра. Ба сурати умум қисмати VII-и Хуччати хотимаӣ пурра ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бахшида шудааст.

Дар асоси қарори мулоқоти Будапешт аз 1 январи соли 1995 Машварат оид ба амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ба Созмони Амнияти Ҳамкорӣ дар Аврупо табдил дода шуд ва мутобиқан ба ин салоҳияти мақомоти он васеъ гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилҳуқуқи САҲА мебошад ва дар мамлақати мо намояндагии нозирони САҲА фаъолият мекунад.

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил. 8 декабри соли 1991 роҳбарони се давлат – Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Беларус ва Украина Созишнома дар бораи таъсис додани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ)-ро ба имзо расонданд. Баъдан роҳбарони 11 ҷумҳурии собиқ иттиҳод, аз ҷумла Тоҷикистон, 21-уми декабри соли 1991 Протокол ба созишномаи зикргардидаро имзо карданд. 9-уми декабри соли 1993 ба ИДМ Ҷумҳурии Гурҷистон низ ҳамроҳ шуд.

Яке аз ҳадафҳои асосии ИДМ “таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон мутобиқи принципҳо ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуҷжатҳои САҲА”, ҳамчунин ёрӣ додан ба шаҳрвандони ИДМ баҳри озодона ҳаракат ва муошират кардан мебошад.

Низоми мақомоти ИДМ аз ду навъ иборат аст:

- 1) Мақомоти оинномавӣ.
- 2) Мақомоти дигар.

Ба мақомоти оинномавӣ Шӯрои сарони давлатҳо, Шӯрои сарони ҳукуматҳо, Кумитаи ҳамоҳангсозию машваратӣ, Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ, Шӯрои вазирони мудофия, Шӯрои фармондеҳҳои кӯшунҳои сарҳадӣ, Суди иқтисодӣ, Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи дуюм мақомоте дохил мешаванд, ки дар асоси созишномаҳо ё мутобиқи қарори Шӯрои сарони давлатҳо ё Шӯрои сарони ҳукуматҳо таъсис ёфтаанд. Инҳо Котибони иҷроия, Шӯрои сарони идораҳои берунии иқтисодӣ, Шӯрои байнидавлатӣ оид ба сиёсати зидди монополӣ, Шӯрои байнидавлатӣ оид ба вазъиятҳои характери табиӣ ва технологӣ дошта ва ғайра мебошанд.

Дар як давлати иштирокдор, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар назди мақомоти оинномавӣ ва мақомоти дигари ИДМ намояндаи доимии мухтори худро доранд, ки робитаҳои байниҳамдигарӣ ва хифзи манфиатҳои давлати худро ба амал мебароранд.

Шӯрои сарони давлатҳои ИДМ он масъалаҳои махсусан муҳими фаъолияти давлатҳои аъзоро дар соҳаи манфиатҳои умумии онҳо муҳокима мекунад, соле ду маротиба ҷамъомад мегузаронад. Бо пешниҳоди яке аз давлатҳои аъзо гузаронидани ҷамъомади ғайринавбатии Шӯрои сарони давлатҳо мумкин аст.

Шӯрои сарони ҳукуматҳо ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатҳои аъзоро ҳамоҳанг месозад ва соле чор маротиба ҷамъомад мегузаронад. Ҷамъомади ғайринавбатиро бошад, бо ташаббуси ҳукумати яке аз давлатҳои аъзо даъват кардан мумкин аст.

Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ ҳамоҳангии фаъолияти давлатии аъзоро ба амал бароварда, дар мутобиқсозии онҳо ба фаъолияти ташкилоти байналмилалӣ, ташкили машваратҳо оид ба масъалаҳои сиёсии ба манфиатҳои ҳамагон мувофиқ саҳм мегирад.

Кумитаи ҳамоҳангсозӣ-машваратӣ мақомоти доимоамалкунандаи иҷроия ва ҳамоҳангсози ИДМ мебошад. Вай дар роҳи иҷроии қарорҳои Шӯрои сарони давлатҳо ва Шӯрои сарони ҳукуматҳо оид ба масъалаҳои ҳамкорӣ пешниҳодҳо омода карда, барои тайёр кардани лоиҳаи ҳуҷҷатҳо машваратҳои намояндагон ва комиссияи озмоиш (экспертҳо)-ро ташкил мекунад, ташкилу гузаронидани ҷамъомадҳоро таъмин менамояд, ҳамчунин ба қори дигар мақомоти ИДМ ёрмандӣ мекунад.

Шӯрои вазирони мудофия мақомоти оид ба сиёсати ҳарбӣ буда, фаъолияти идораҳои мудофиявии ИДМ-ро ҳамоҳанг месозад.

Шӯрои фармондеҳони қўшунҳои сарҳадӣ бо масъалаҳои ҳифзи сарҳадҳои берунии давлатҳои аъзо ва таъмини муътадили онҳо машғул мешавад.

Суди иқтисодӣ мақомоти ҳалқунандаи баҳсҳои дар раванди иҷрои уҳдадорихои иқтисодӣ ба амал меомада буда, тафсири нуктаҳои созишномаҳо ва санадҳои дигарро оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ба амал медарорад.

Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон мақомоти машваратӣ ва назоратқунандаи ИДМ ба рафти иҷрои уҳдадорихои ба зимма гирифтаи давлатҳои аъзо дар соҳаи ҳуқуқи инсон мебошад.

Нақши ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҳифзи ҳуқуқи инсон. Дар шароити ҳозира нақши ташкилоти байналмилалӣ дар соҳаи таъмин ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон беш аз пеш меафзояд. Аввалан, бо ташаббуси ташкилоти байналмилалӣ конференсияҳо, семинарҳо, машваратҳои дараҷаҳои гуногун даъват мешаванд, ки ба шарҳу эзоҳ ва тавзеҳи маънӣ ва аҳамиятнокии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва ҳифзи онҳо мусоидат мекунанд. Дуюм, онҳо ба муқаррар гардидану сурат гирифтани ҳамкориҳои байни давлатҳо дар масъалаи риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ёрӣ мерасонанд. Сеюм, ташкилоти байналмилалӣ таҷрибаи пешқадаму мусбати давлатҳоро бобати таъмини ҳифзи дилхоҳи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва ғайра дар тамоми ҷаҳон паҳн месозанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Кадом механизмҳои минтақавии ҳифзи ҳуқуқи инсонро медонед?*
- 2. Нақши Созмони Амнияту Ҳамкории Аврупо (САҲА)-ро дар ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон шарҳ диҳед.*

2. СММ ВА НАҚШИ ОН БАҲРИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ҶАҲОНИ ҲОЗИРА

Созмони Милали Муттаҳид: таърихи ташаккулёбӣ ва принципҳои фаъолият. Созмони Милали Муттаҳид ташкилоти байналмилалии универсалии соли 1945 бо мақсадҳои зерин таъсисёфта мебошад: дастгири сулҳ ва амнияти байналмилалӣ; андешидани тадбирҳои пурсамари дастаҷамъона барои пешгирӣ ва бартарафсозии таҳдидҳо ба сулҳ; бо роҳи мусолиमतомез ҳал кардани баҳсҳои байналхалқӣ; рушди муносибатҳои дӯстонаи байни халқҳо; амалисозии ҳамкориҳо дар ҳалли проблемаҳои байналмилалии характери иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва башардӯстона дошта; дастгирӣ ва инки-

шоф додани эҳтиром ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии ҳамагон, сарфи назар аз тафовутҳои наҷодӣ, ҷинсӣ, забон, дин ва ғайра (моддаи 1-и Оинномаи СММ).

Созмони Милали Муттаҳид (минбаъд СММ) бо ташаббуси Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Британияи Кабир таъсис ёфтааст. Дар Конференсияи Қрим (соли 1945) дар бораи таъсиси ташкилоти умумии байналмилалӣ барои ниғаҳдории суҳл ва амният қарор қабул карда шуд.

Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид. Оинномаи СММ дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ нахустин қарордоди байналхалқист, ки ба рушди минбаъдаи ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон асос гузошт. Нуктаҳои асосии Оинномаи СММ аз ҷониби намояндагони Иттиҳоди Шӯравӣ, ИМА, Британияи Кабир ва Чин таҳия гардиданд. Матни ниҳии Оинномаи СММ дар конференсияи Милали Муттаҳид дар Сан-Франсиско бо иштироки намояндагони 50 давлат мувофиқа карда шуд ва имзои он 26-уми июни соли 1945 ба вуқӯъ пайваст. Оиннома бояд аз ҷониби давлатҳои ба он имзогузошта тасдиқ (ратификатсия) карда мешуд. Муқаррар гардид, ки Оиннома баъди ба маҳфузиат супурдани тасдиқномаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, ИМА, Британияи Кабир, Чин ва Фаронса, ки мақоми аъзои доимии Шӯрои амниятро соҳиб гардиданд, ҳукми амал пайдо мекунад. Оиннома 24-уми октябри соли 1945 ҳукми амал пайдо кард ва имрӯз санаи таъсисёбии Созмони Милали Муттаҳид маҳсуб мегардад.

Оинномаи СММ аз дебоча, 19 боб ва 111 модда иборат аст. Қисми ҷудонопазири Оинномаи СММ Статути Суди байналхалқӣ мебошад. СММ давлатҳоро вазифадор мекунад, ки ҳамкориҳои байналмилалиро бо мақсадҳои ёрӣ расонидан ба “эҳтирому риояи умумии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, сарфи назар аз тафовутҳои наҷодӣ, ҷинсӣ, забон, дин ва ғайра вусъат бахшанд”.

Оинномаи СММ самтҳои асосии рушд ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсонро дар ҳуқуқи муосири байналмилалӣ муайян менамояд. Зимнан, талаботи Оинномаи СММ бобати риояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ба ҳамаи давлатҳо тааллуқ дорад. Оинномаи СММ ҳамаи давлатҳои аъзои СММ-ро вазифадор менамояд, ки дар ҳамкорӣ бо СММ бо мақсади муваффақ шудан ба эҳтирому риояи ҳамагонии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, бе ягон истисно, кӯшишҳои якҷоя ва мустиқилона кунанд.

Принсипҳои асосии фаъолияти СММ дар моддаи 2-и Оинномаи СММ таҳким ёфтаанд. Онҳо чунинанд:

1. Соҳибхитири баробари ҳамаи аъзои СММ;

2. Иҷрои поквичдононаи уҳдадориҳои ба зимма гирифташуда;
3. Ҳалли мусолимаатомези баҳсҳои байналмилалӣ бо усулҳои, ки боиси таҳдид ба сулҳу амнияти байналмилалӣ нашаванд;
4. Таъмини он, ки давлатҳои аъзои СММ набуда мувофиқи принципҳои СММ амал намоянд;
5. Дахлат накардани СММ ба қорҳои, ки салоҳиятҳои дохилии ҳар давлат мебошанд ва ғайра.

Ҷумҳурии Тоҷикистон – узви СММ. Соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ чун Созмони Милали Муттаҳид гардид. Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун узви СММ, бо муассисаҳои махсуси СММ муваффақона ҳамкорӣ мекунад. Таҷриба ва ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бисёр соҳаҳо аз ҷониби СММ ҳамчун роҳнамоӣ амалиёт тавсия шудааст. Мамлақати мо ҳамаи санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсонро имзо карда, онҳоро дар ҳаёт фаъолона татбиқ менамояд.

Мақомоти асосии СММ. Мақомоти асосии СММ инҳоянд: Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Шӯрои васоят, Суди байналмилалӣ ва Котибот.

Ассамблеяи Генералӣ. Аъзои Ассамблеяи Генералӣ ҳамаи аъзои Созмони Милали Муттаҳид махсуб мешаванд ва ҳар узви СММ дар Ассамблеяи Генералӣ на бештар аз 5 намоienda дорад.

Ассамблеяи Генералӣ буҷети СММ-ро баррасӣ ва тасдиқ мекунад. Вай аъзои ғайридоимии Шӯрои Амният, аъзои Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоиро интихоб менамояд, мақомоти ёридиҳанда ташкил мекунад, масъалаҳои қабул ба узвияти СММ ва аз он хориҷ кардан, боздошти амалисозии ҳуқуқ ва имтиёзҳои аъзои СММ-ро ҳаллу фасл карда, Муншии умумиро таъйин менамояд.

Ассамблеяи Генералӣ кумитаҳо ва комиссияҳои чи доимӣ ва чи муваққатӣ амалкунанда таъсис дода, фаъолияти худро тавассути онҳо амалӣ месозад.

Қорҳои Ассамблеяи Генералӣ оид ба масъалаҳои муҳим бо овоздиҳии аксарият – аз се ду ҳиссаи аъзои дар овоздиҳӣ иштирокдоштаи Ассамблея қабул мешаванд. Ба чунин масъалаҳо, аз ҷумла, инҳо мансубанд: даровардани тағйирот ба Оиннома, интиҳоби аъзои ғайридоимии Шӯрои Амният, интиҳоби аъзои Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ғайра. Оид ба масъалаҳои дигар қарорҳо бо овоздиҳии одии аксарият қабул мешаванд.

Шӯрои Амният. Давлатҳои аъзои СММ барои таъмини амалҳои фаврӣ ва пурсамар ба зиммаи он масъулияти асосиро баҳри нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ вогузоштаанд. Шӯрои Амният аз 15 давлати аъзо иборат буда, 5-тои онҳо аъзои доимӣ ва 10-тояшон

гайридоими мебошанд ва аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ интиҳоб карда мешаванд. Аъзои доимии Шӯрои Амният: Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Британияи Кабир, Чин ва Фаронса. Дар айни замон ҷойи Иттиҳоди Шӯравиро дар Шӯрои Амният Федератсияи Русия ишғол менамояд.

Аъзои ғайридоимии Шӯрои Амният ба муҳлати ду сол интиҳоб мешаванд. Ҳамасола панҷ давлат аз нав интиҳоб мегарданд. Мутобиқи резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ (соли 1963) ҷойи аъзои ғайридоимӣ чунин тақсим мешавад: аз Африқо ва Осие – 5 аъзо, аз Аврупои Шарқӣ – 1, аз Амрикои Лотинӣ – 2, аз Аврупои Ғарбӣ ва дигар давлатҳо – 2 ҷой.

Шӯрои Амният ваколатдор аст, ки ҳама гуна баҳс ва ҳама гуна вазъияти ба нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ таҳдидкунандаро тафтиш кунад. Вай мавҷудияти ҳама гуна таҳдид ба сулҳ, ҳама гуна ҳодисаҳои вайрон кардани сулҳро муайян сохта, тавсияҳо медиҳад ё қарор мекунад, ки барои нигоҳдорӣ ва барқарорсозии сулҳу амнияти байналмилалӣ чӣ гуна чораҳо дидан лозим аст. Ба ибораи дигар, ҳамаи масъалаҳои марбут ба нигоҳдории сулҳ ва амнияти байналмилалӣ ба салоҳияти Шӯрои Амният тааллуқ доранд. Мутобиқи моддаи 25-и Оинномаи СММ аъзои СММ ба зиммаи худ уҳдадорӣ гирифтаанд, ки ба қарорҳои Шӯрои Амният итоат карда, онҳоро иҷро намоянд. Қарори Шӯрои Амният бо роҳи овоздиҳӣ қабул мешавад. Қарорҳои Шӯрои Амният вақте қабулшуда махсус мегарданд, ки ба ҷонибдорӣ онҳо нуҳ аъзо, бо фарогирии овозҳои аъзои доимӣ, овоз диҳанд. Агар ҳатто як узви доимӣ зид овоз диҳад, қарор қабулнагардида ҳисоб намешавад. Чунин ҳуқуқи аъзои доимии Шӯрои Амниятро **ҳуқуқи вето** (ҳуқуқи боздоштан ё бекор кардан) меноманд.

***Вето** (аз лот. *veto* – манъ мекунам) – санади боздоранда ё роҳнадиҳанда ба қувваи амал пайдо кардани ягон мақомот.*

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ. Ин шӯро аз ҷумлаи мақомоти асосии СММ буда, аз 54 давлати аъзои СММ иборат аст, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ ба муҳлати се сол интиҳоб гардида, сеяки онҳо ҳар сол аз нав интиҳоб карда мешаванд.

Вазифаҳои асосии ин мақомот ёрӣ кардан ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, шуғли пурраи аҳоли, пешрафти иқтисодию иҷтимоӣ, ҳалли проблемаҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, нигоҳдории тандурустӣ, фарҳанг ва маориф, эҳтиром ва риояи ҳамагонии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама мебошад.

Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ-ро амалӣ гардонда, миёнаҳои робитаи онҳо ба СММ аст.

Ин мақомот ваколатдор аст, ки тадқиқот гузаронида, оид ба масъалаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчунин, дар соҳаҳои фарҳанг, маориф, ниғаҳдории тандурустӣ, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон маърузаҳо тайёр кунад, аз рӯи онҳо ба СММ, Ассамблеяи Генералӣ ва ташкилоти махсусгардонидашудаи манфиатдор тавсияҳо манзур намояд.

Шӯрои васоят. Мутобиқи Оинномаи СММ Шӯрои васоят вазифаҳои СММ-ро оид ба муносибат ба қаламравҳое, ки бо низомии байналмилалӣ васоят фаро гирифта шуда буданд, амалӣ месохт. Дар айни замон ба сабаби додани истиқлолият ба ҳамаи қаламравҳои таҳти васоят қарордошта зарурат ба чунин мақомот аз байн рафтааст.

Суди байналмилалӣ СММ. Ин мақомоти асосии судии СММ, ки тибқи Статут амал менамояд, қисми ҷудонопазири Оинномаи СММ-ро ташкил медиҳад. Аъзои судро Ассамблеяи Генералӣ ва Шӯрои Амният интихоб мекунанд. Муҳлати ваколати аъзои суд 9 сол бо имконпазирии аз нав интихоб кардан мебошад.

Суд, чун қоида, дар ҳайати пурра ҷамъомад мегузаронад. Салоҳияти суд аз ҳалли баҳсҳои байни давлатҳо, қабули ҳулосаҳои машваратӣ оид ба масъалаҳои ҳуқуқшиносӣ иборат аст. Мутобиқи Оинномаи СММ чунин ҳулосаҳоро Ассамблеяи Генералӣ ё Шӯрои Амният, ҳамчунин, дигар мақомоти СММ ва муассисаҳои махсусгардонидашуда талаб мекунанд.

Котиботи СММ. Котиботи СММ аз Муншии умумӣ ва кормандоне, ки барои СММ метавонанд зарур бошанд, иборат аст.

Муншии умумӣ шахси асосии мансабдори маъмурии СММ мебошад. Ваколати асосии ӯ аз амалӣ гардонидани фаъолияти иҷрокунандагӣ фармоишӣ иборат буда, бо татбиқи қарорҳои Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, инчунин, дигар мақомоти СММ вобаста мебошад. Ба ӯ ҳуқуқ дода шудааст ҳамаи масъалаҳоеро, ки ба андешааш метавонанд ба ниғаҳдории сулҳу амнияти байналмилалӣ таҳдид намоянд, ба маълумоти Шӯрои Амният расонад. Ӯ дар ҷамъомадҳои Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, дигар мақомоти СММ ширкат меварзад, ғайр аз ин, дар конференсияҳо ва машваратҳои байналмилалӣ иштирок мекунанд.

Нақши СММ дар ҷаҳони ҳозира. Дар асри ХХI СММ кӯшишҳо дорад, ки эҳтироми ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон воқеӣ гардад. Ин аз якҷанд ҳолатҳо бармеояд:

Якум, эҳтироми ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби давлат, ҷомеа, соҳторҳои ҳокимияти давлатӣ, ҳамчунин ашхоси алоҳида гавари эҳтироми ҳар фард, эътирофи шаъну эътибори инсонии ӯ аст. Эҳтироми ҳуқуқҳои инсон гавари дарки аҳамиятноки, сифатҳои инфиродӣ, қобилиятнокӣ ва манфиатбахшии худ дар ҷомеа аст. Мутобиқан ба ин аз ҷониби одами алоҳида чунин эҳтиром нисбат ба ашхоси дигар, ҷомеа ва давлат низ бояд зоҳир гардад.

Дуом, ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон бояд дар ҳама ҷо риоя карда шаванд. Ин аз талаботи Оинномаи СММ бармеояд. Риояи ҳуқуқҳои инсон маънои додани имкониятҳои амал кардан мутобиқи ҳуқуқҳои додашуда, яъне амалисозии имкониятҳои дар қонунгузори таҳкимёфтаро дорад.

Сеюм, таъмини ҳамаҷонибаи амалисозии ҳуқуқҳои инсон.

Аммо бо сабабҳои гуногуни объективии субъективӣ ба давлат муяссар намешавад, ки амалишавии ин ҳуқуқҳо ро таъмин кунад. Бинобар ин, давлат вазифаҳои худро, ки аз Оинномаи СММ бармеоянд, дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ на ҳамеша иҷро карда метавонад. Ба ин сабаб СММ сиёсати паҳн кардани таҷрибаҳои пешқадами мусбатро дар соҳаи амалисозии ҳуқуқҳои инсон ба амал мебарорад.

Чорум, тақмили механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон. Ин маънии содагардонии усул ба воситаҳои ҳифз, ҳамчунин пурзӯр кардани назоратро ба риояи ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби СММ дорад. Дар чунин шароит ҳама гуна ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқ аз ҷониби ҷи субъектҳо ва ҷи давлат аксуламали сазовор медиҳад. Аксуламали манфӣ ба ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ба амалҳои фаъолона барои ҳифз ва барқарорсозии ҳуқуқҳои вайроншуда оварда мерасонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қадом принципҳои асосии СММ-ро медонед?
2. Мақомоти асосии СММ-ро номбар кунед.
3. Функсияҳои асосии Шӯрои амнияти СММ-ро номбар кунед.
4. Нақши СММ дар асри XXI-ро шарҳ диҳед.
5. Муносибатҳои байниҳамдигарии СММ ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро шарҳ диҳед.

3. МАҚОМОТИ СММ ОИД БА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Мақомоти асосии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон. Бо проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба андозаи муайян ҳамаи мақомот ва муассисаҳои СММ машғуланд. Ғайр аз ин, СММ мақомоте дорад, ки вазифаи асосиашон ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои эътирофгардидаи байналмилалии инсон мебошанд. Инҳо Комиссари оид ба ҳуқуқҳои инсон, Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, Идораи Комиссари Олии СММ ба корҳои гурезаҳо, кумитаҳои гуногун ва ғайраанд.

Комиссари оид ба ҳуқуқҳои инсон. Комиссари мазкур аз ҷониби Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ соли 1946 таъсис ёфтааст. Вазифаи асосии он тадқиқи ҳолати таъмин ва амалисозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, тайёр кардани тавсияҳо ва лоиҳаҳои ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон мебошад. Мақомоти мазкур ҳамчунин супоришҳои махсуси Ассамблеяи Генералии СММ ва Шӯрои иқтисодию иҷтимоиро ба ҷо меорад. Дар комиссия ба таври доимӣ масъалаҳои вобаста ба дағалона вайрон гардидани ҳуқуқҳои инсон муҳокима мешаванд. Комиссари оид ба ҳуқуқҳои инсон дар ин ё он мамлакат вайрон гардидани ҳуқуқҳои инсонро муқаррар карда, метавонад тафтишоти махсус гузаронад ва оид ба бартарафсозии камбудии тавсияҳо таҳия намояд.

Фаъолияти комиссари мунтазам такмил меёбад. Дар айни замон баробари истифодаи ҳисобот (маърузаҳо)-и даврии давлатҳо дар бораи вазъияти риоя ва таъмини ҳуқуқҳои инсон дар қаламрави худ комиссия аз шабакаи паҳншудаи гурӯҳҳои корӣ ва маърузагарон, ки ваколатдоранд, ваъзят ва ҳолатҳои мушаххаси риояи ҳуқуқҳои инсонро дар мамлақати мушаххас тафтиш намоянд, истифода мекунад, шикоятҳои инфиродӣ ё шикоятҳои гурӯҳҳои одамон ва созмонҳои ғайриҳукумати баррасӣ менамояд. Дар оянда фаъолияти Комиссари СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон метавонад боз ҳам такмил ёбад.

Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон. Ин вазифаро Ассамблеяи Генералии СММ соли 1994 таъсис додааст. Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон шахси мансабдорест, ки аз ҷонибии Муншии умумӣ таъйин шуда, ўро Ассамблеяи Генералӣ ба муҳлати чор сол тасдиқ мекунад. Комиссари Олӣ дар фаъолияти худ Оинномаи СММ, Эъломияи умумии ҳуқуқи башар ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалиро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ба роҳбарӣ мегирад. Вай аз ваколатҳои бархурдор аст, ки имконият медиҳанд ҳама гуна проблемаҳоро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон баррасӣ намояд ва дар чорабиниҳои ба пешгирию бартарафсозии ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон нигаронидашуда иштирок кунад.

Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон вазифадор аст:

1. Ба риоя ва амалисозии ҳифзи ҳамаи ҳуқуқҳои граждани, фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ кумак кунад ва ин тадбирҳоро дастгирӣ намояд.

2. Супоришҳои мақомоти салоҳиятдори СММ-ро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон иҷро намояд ва бо мақсади кумакрасонӣ ба дастгирии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон тавсияҳо пешниҳод кунад.

3. Дар риоя ва амалисозии ҳифзи ҳуқуқҳо ба рушд ва расонидани дастгирӣ дар ин масъала аз ҷониби мақомоти СММ кумак кунад.

4. Тавассути Маркази оид ба ҳуқуқҳои инсон ва дигар муассисаҳо дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон хидматгузориҳои машваратӣ, кумакҳои механикӣ молиявиро ба амал барорад.

5. Барномаҳои таълимию тарғиботии СММ-ро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамоҳанг созанд ва ғайра.

Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамасола дар бораи фаъолияти худ ба Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон ва тавассути Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба Ассамблеяи Генералӣ ҳисобот пешниҳод мекунад.

Суди байналмилалӣ чиноятӣ моҳи июли соли 1998 таъсис ёфтааст.

Барои таъсиси суд инҳо асос шуданд: 1. Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ чиноят эътироф гардидани баъзе амалҳои зиддиҳуқуқӣ. 2. Бе ҷазо мондани бисёр ашхоси воломақоми давлатӣ, ки бар зидди сулҳ, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ кардаанд. 3. Аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дарк гардидани зарурати таъсиси Суди байналмилалӣ чиноятӣ, ки бояд ба чиноятҳои характери байналмилалӣ доштаи аз ҷониби ашхоси алоҳида содиршаванда, сарфи назар аз он ки вай фармонҳои дигар одамонро иҷро кардааст ё худ чунин фармонҳо додааст, таваҷҷуҳ кунад.

Мутобиқи Статут Суди байналмилалӣ чиноятӣ мақомоти судии доимамалкунандаест, ки ваколатдор аст нисбати ашхоси чинояти ҷиддӣ содиркарда тибқи муқаррароти қисми 2-и Статут амалиёти судӣ иҷро кунад. Суди байналмилалӣ чиноятӣ вазифаҳои худро дар қаламрави ҳар давлати иштирокдор амалӣ гардонда метавонад. Вай чунин навъҳои чиноятро баррасӣ менамояд:

1. Қатли ом;
2. Чиноятҳои ҳарбӣ;
3. Бар зидди инсоният;
4. Ҳучумҳо. Ҳамаи ин чиноятҳо ҷиддӣ буда, боиси изтиробу нигаронии тамоми инсонияти тараққиқарвар мегарданд.

Суди байналмилалӣ чиноятӣ аз 18 судья иборат аст. Барои ишғол кардани мансаби судья ҳар давлати иштирокдор як нафар ном-

зад пешниҳод карда метавонад, ки ӯ бояд шаҳрванди ҳамон давлат бошад.

Мақомоти қарордодии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон. Баробари мақомоти асосии зикргардида оид ба ҳуқуқҳои инсон мақомоти ба истилоҳ қарордодӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мавҷуданд. Онҳо, чун қоида, мутобиқи созишномаҳои байни давлатҳо бастаншуда таъсис мегарданд. Ба чунин мақомот инҳо мансубанд: Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон, Кумитаи зидди шиканча, Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, Кумитаи бартаарафсозии таъбири наҷодӣ, Кумитаи бартаарафсозии таъбир нисбат ба занон ва ғайра. Мақомоти мазкур асосан вазифаҳои назоратиро ба риояи қарордодҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ба амал мебароранд.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон. Ин мақомоти СММ соли 1977 таъсис ёфта, ба амалишавии Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (1966) назорат мебарад. Кумита аз 18 нафар аъзо иборат аст, ки онҳоро давлатҳои аъзо аз ҷумлаи шаҳрвандони худ интихоб мекунанд. Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳақ дорад гузоришҳо ва шикоятҳоро дар бораи вайрон гардидани ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии инсон, ки аз давлатҳои аъзо мерасанд, баррасӣ намояд. Кумитаи шикоятҳои хаттии ашхоси алоҳидаро низ, ки ҳуқуқҳояшон вайрон карда шудаанд, баррасӣ мекунад.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои кӯдак соли 1991 таъсис ёфта, мақомоти махсус оид ба назорат ба амалишавии нуктаҳои Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак аст. Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак ба иҷрои уҳдадорӣҳои давлатҳои аъзо дар соҳаи риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак назорат мебарад.

Кумита оид ба ҳуқуқҳои кӯдак бо мақомот ва муассисаҳои махсусгардонидашуда СММ оид ба ҳуқуқҳои кӯдак ҳамкорӣ мекунад, таҳқику тафтиши махсуси ҳолатҳои амалишавии ҳуқуқҳои кӯдакро мегузаронад.

Кумита зидди шиканча дар асоси Конвенсияи зидди шиканча ва дигар навъҳои муносибати бераҳмона, ғайриинсонӣ ва пастзанандаи шаъну эътибор ва ҷазодиҳӣ таъсис ёфтааст.

Кумита маърузаҳои давлатҳои иштирокдорро оид ба тадбирҳои андешидаашон бобати иҷрои уҳдадорӣҳои ба зимма гирифтаашон дар роҳи татбиқи Конвенсия баррасӣ мекунад. Агар Кумита дар бораи дар ҳудуди ягон давлати иштирокдор мунтазам истифода шудани шиканча маълумоти боэътимод гирад, ҳақ дорад, ки он ҷо, бо гирифтани ризоияти ҳамон давлат, таҳқику тафтишот гузаронад.

Мутобиқи моддаи 2-и Конвенсия ҳар як давлати иштирокдор ба рои пешгирии ҳодисаҳои шиканча дар қаламрави худ бояд чораҳои пурсамари қонунгузорӣ, маъмури ва ғайра бинад.

Љумхурии Тоҷикистон Конвенсияи мазкурро соли 1994 тасдиқ кардааст.

Кумитаи бартарафсозии таъбири наждӣ ба амалишавии Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи бартарафсозии ҳамаи шаклҳои таъбири наждӣ назорат мебарад.

Дар натиҷаи омӯзиши маърузаҳои давлатҳои иштирокдор вай метавонад оид ба проблемаҳои баррасишуда пешниҳодот манзур созад.

Кумитаи бартарафсозии таъбир нисбат ба занон соли 1982 дар асоси Конвенсия дар бораи бартарафсозии ҳама гуна шаклҳои таъбир нисбат ба занон таъсис ёфтааст.

Ҳадафи асосии кумита назорати амалишавии муқаррароти Конвенсия аст.

Кумита маърузаҳо ва дигар иттилооти пешниҳодкардаи давлатҳои иштирокдорро омӯхта, аз рӯйи натиҷаҳои онҳо пешниҳодот ва тавсияҳо тайёр мекунад. Кумита бо дигар мақомоти қарордодии СММ ва Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳамкорӣҳои зич дорад.

Љумхурии Тоҷикистон иштирокдори Конвенсия дар бораи бартарафсозии ҳама гуна шаклҳои таъбир нисбат ба занон мебошад. Вай ин Конвенсияро 26 июни соли 1993 тасдиқ карда, он барои ҷумҳурӣ аз 25 ноябри соли 1993 ҳукми амал пайдо кардааст.

Давлатҳои иштирокдор оид ба вазъи амалишавии конвенсияҳои дар боло зикршуда давра ба давра маърузаҳо пешниҳод менамоянд. Дар сурати зарурат Кумита комиссияи мусолиҳавие таъсис медиҳад, ки он баҳси мазкурро омӯхта, ба Кумита яқҷоя бо тавсияҳо ва ҳулосаҳо оид ба масъалаи мавриди баҳс маъруза пешниҳод мекунад. Раиси кумита маърузаи комиссияро ба ҳар кадоме аз давлатҳои баҳсқунанда мефиристад.

Оид ба бисёр конвенсияҳо имконпазирии пешниҳод кардани шикоятҳои инфиродӣ ё дастачамъона бобати ҷой доштани ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳо, ки дар натиҷаи онҳо давлати мушаххаси иштирокдори Конвенсия метавонад зарар бинад, пешбинӣ шудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

- 1. Мақомоти асосии СММ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро номбар кунед.*
- 2. Кадом мақомоти қарордодии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсонро медонед?*
- 3. Ба мақомоти байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон дар кадом ҳолатҳо шикоят қардан мумкин аст?*
- 4. Салоҳияти кумитаҳои СММ-ро муайян намуда, мисолҳо биёред.*

МУНДАРИЧА

Сарсухан	3
----------------	---

ФАСЛИ I.

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН: МАФҲУМ, МОҲИЯТ, ТАНОСУБ БО ДАВЛАТ ВА ЧОМЕА

БОБИ 1.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

§ 1. Мафҳуми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон	5
§ 2. Моҳияти ҳуқуқҳои инсон	11

БОБИ 2.

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН: ПРИНСИПҲО ВА НАВЪҲО

§ 3. Принципҳои ҳуқуқи инсон	14
§ 4. Таснифи ҳуқуқҳои инсон	18

БОБИ 3.

АСОСҲОИ МАҲДУДСОЗИИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

§ 5. Асосҳои умумии маҳдудсозии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд	22
§ 6. Норовии маҳдудсозии ҳуқуқи озодиҳои ҷудоғонаи инсон ва шаҳрванд дар шароити вазъияти фавқулода	24

БОБИ 4.

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН, СИЁСАТ ВА АҲЛОҚ, ТАНОСУБ ДАР БАЙНИ ОНҲО

§ 7. Афзалияти ҳуқуқҳои инсон нисбат ба сиёсат	28
§ 8. Арзишҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқҳои инсон	32

БОБИ 5.

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛЁБИИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁДИ ИҶТИМОӢ ВА ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ

§ 9. Ҳуқуқҳои инсон ва давлати ҳуқуқбунёд	36
§ 10. Ҳуқуқҳои инсон ва давлати иҷтимоӣ	39
§ 11. Нақши ҳуқуқҳои инсон дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ	41
§ 12. Бунёди давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	45

БОБИ 6.

САНАДҲО ОИД БА ҲУҚУҚИ ИНСОН

§ 13. Санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон	47
§ 14. Санадҳои байналхалқӣ оид ба ҳуқуқи инсон	51

ФАСЛИ II.
ҲУҚУҚҲО, ОЗОДИҲО ВА ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ
ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

БОБИ 7.

МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

- § 15. Мафҳуми мақоми ҳуқуқии инсон..... 56
§ 16. Мафҳуми мақоми ҳуқуқии шаҳрвандӣ 59

БОБИ 8.

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ШАХСӢ

- § 17. Ҳуқуқ ба ҳаёт 64
§ 18. Ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсият ва ҳаёти хусусӣ 67
§ 19. Ҳаёти хусусӣ 73
§ 20. Озодии вичдон ва эътиқод 77
§ 21. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёрии ҳуқуқӣ 81
§ 22. Озодии ҳаракат ва интиҳоби ҷойи зист 85

БОБИ 9.

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ

- § 23. Тавсифи умумии ҳуқуқ ва озодии сиёсӣ 87
§ 24. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлат 90
§ 25. Ҳуқуқи муттаҳидшавӣ 92
§ 26. Ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо
ва роҳпаймоиҳои ороишта 96
§ 27. Ҳуқуқи озодии суҳан, матбуот ва истифодаи воситаҳои ахбор . 99
§ 28. Ҳуқуқи мурочиат қардан ба мақомоти давлатӣ 102

БОБИ 10.

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҚТИСОДӢ

- § 29. Ҳуқуқ ба моликият 105
§ 30. Ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби касб ва истироҳат 108

БОБИ 11.

ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИҶТИМОӢ

- § 31. Тавсифи умумии ҳуқуқҳои иҷтимоӣ 115
§ 32. Ҳуқуқи ташкили оила. Ҳифзи модарӣ ва кӯдакӣ 117
§ 33. Ҳуқуқ ба манзил 119
§ 34. Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ 122
§ 35. Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ 124

БОБИ 12.

ҲУҚУҚИ ИШТИРОК ДАР ҲАЁТИ ФАРҲАНГИИ ҶОМЕА
ВА ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ

- § 36. Ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа 127
§ 37. Ҳуқуқи таҳсил 129

ЗАМИМАҲО

Замимаи I.

ВАЗИФАҲОИ АСОСИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

1. Вазифаи риояи қонунҳо ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон 132
2. Вазифаи ҳифзи Ватан ва манфиатҳои давлат ва ҷомеа 135
3. Вазифаи ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ 138
4. Вазифаи пардохтани андоз ва боҷҳои муқарраркардаи қонун 141

Замимаи II.

ҲУҚУҚИ ИНСОН ВА ПРОБЛЕМАҲОИ КОРРУПСИЯ

1. Муборизаи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бар зидди зухуроти коррупсионӣ 146
2. Тадбирҳои пешгирӣ кардани амалҳои коррупсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 150

Замимаи III.

МЕХАНИЗМҲОИ МИЛЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

1. Ҳифзи судии ҳуқуқҳои инсон 156
2. Механизмҳои маъмурии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон 163
3. Механизмҳои ғайриҳукумати ҳифзи ҳуқуқҳои инсон 171

Замимаи IV.

МЕХАНИЗМҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. Таъсири умумии низоми байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон 175
2. СММ ва нақши он ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар ҷаҳони муосир . 179
3. Мақомоти СММ оид ба ҳифзи ҳуқуқи инсон 185

Т. Н. Зиёзода, М. А. Маҳмудзода, А. Г. Холиқзода,
З. И. Искандаров, Р. Ш. Сотиволдиев,
С. Т. Зиёева, Н. Муродова, Ғ. Лутфонов

ҲУҚУҚИ ИНСОН

Human Rights

Китоби дарсӣ барои синфи 10-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррир

Мусаҳҳаҳ

Мухаррири техникӣ

Тарроҳ

М. Мунавваров

О. Бухориев

Н. Салоҳиддинзода

М. Чунайдозода

Ба чоп 14.02.2022 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет.
Чопи офсет. Андоза 60x90 $\frac{1}{16}$. Чузӣ чопӣ 12,0.
Адади нашр 110 000 нусха. Супориши № 113/2021.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел: 222-14-66, E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҚДММ “Бебок” ба таъб расидааст.
Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734018, ш. Душанбе, кӯчаи
Н. Қарабоев, 17. Тел: 233-93-49.